

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

1

Dr. Simon László

*A belterjes mezőgazdaság
területi kérdései
Magyarországon*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Dr. Simon László

A belterjes mezőgazdaság területi kérdései Magyarországon

(Földrajzi Tanulmányok 1.)

E most induló sorozat első kötetében a szerző a mezőgazdaság fejlesztésének egyik legátfogóbb és leglényegesebb problémáját, a belterjesség kérdését tárgyalja. A belterjes irányú fejlesztésnek egyik legfontosabb tudományos és gyakorlati feltétele a meglévő helyzet részletes ismerete. Mint hogy a belterjesítés feladatai területtípusonként különbözőek, igen fontos volt feltárni az eddigi belterjes irányú mezőgazdasági fejlődés területtípusait. A szerző ezt tekintette fő feladatának. A belterjesség komplex fogalmának megfelelően igen sok irányban kutatva és sok összefüggés elemzésével igyekezett ezt a problémát megoldani. A sokirányú kutatást jelzi a 97 (ebből 4 db színes) térkép, melyek többsége egy-egy termelési ágnek területenkinti megoszlását mutatja be különböző mutatók szerint. A főbb mutatók: a művelésági és vetésterületi megoszlás, a különböző termelési értékek megoszlása, a munkaerő-ellátottság és -kihasználtság, az árutermelés. A térképek kisebb hányada komplex térkép, több tényező viszonyításával ábrázolja a belterjesség szintjét, irányát. Az elemzés nemcsak a részletes helyzetfeltárást adja, hanem következtetéseket tesz a fejlesztés fő irányaira, feladataira vonatkozóan is.

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

1

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

1

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓCSOPORTJÁNAK

KIADVÁNYAI

Szerkesztő

MAROSI SÁNDOR

Szerkesztőbizottság

ENYEDI GYÖRGY

a földrajzi tudományok kandidátusa

PÉCSI MÁRTON

a földrajzi tudományok doktora

SÁRFALVI BÉLA

SIMON LÁSZLÓ

SZILÁRD JENŐ

Dr. Simon László

*A belterjes mezőgazdaság
területi kérdései
Magyarországon*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1964

Lektorok

ENYEDI GYÖRGY

és

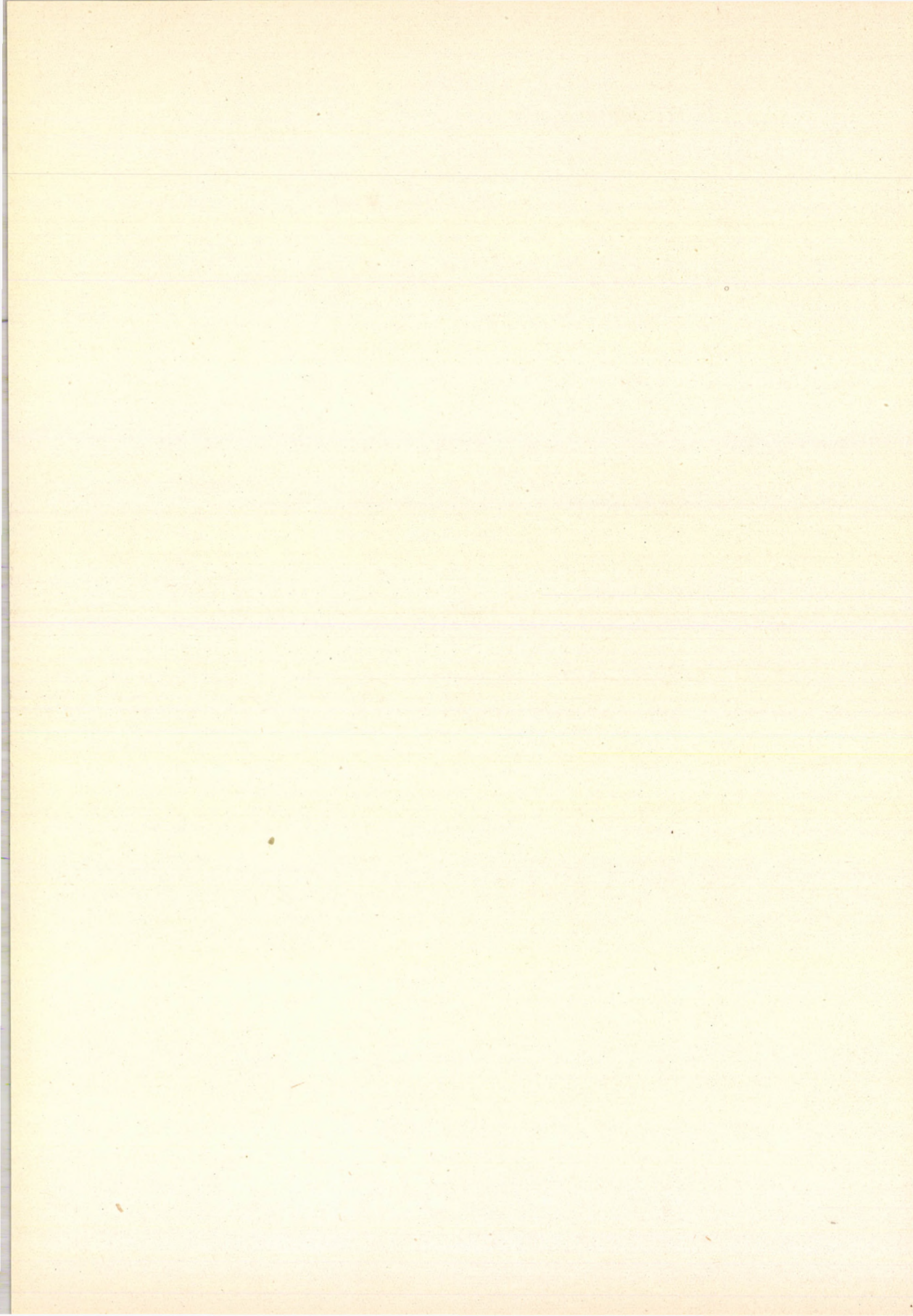
SÁRFALVI BÉLA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1964

PRINTED IN HUNGARY

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
Alapfogalmak és módszer	9
A mezőgazdasági termelés színvonala	18
A műveléságak	23
Az élőmunka-ráfordítás néhány területi kérdése	34
A belterjesség szerkezeti alapkérdései	43
A növénytermesztő és állattenyésztő főirányok szerkezeti kérdései	58
A belterjes növénytermelés területi típusai	79
Az állattenyésztés területi típusai	92
Az árutermelés területi megoszlása	102
A belterjes termelés körzetei (Összefoglalás)	118

Bevezetés

Magyarország nemzeti jövedelmének termeléséből 1960-ban egy ipari keresőre nettó értékben kereken 50 200 Ft, egy mezőgazdasági keresőre pedig kereken 17 300 Ft jutott. Vagyis hazánkban egy mezőgazdasági munkavállaló ma még csupán egyharmadát termeli annak, amennyivel egy ipari dolgozó járul hozzá a nemzeti jövedelem gyarapításához.* Mindaddig, amíg a mezőgazdasági munka termelékenysége is lényegesen nem emelkedik, egyrészt nem szűnhet meg az a folyamatos áldozathozatal, amit ipari munkásosztályunk és értelmiségünk hoz mezőgazdaságunk fejlesztéséért és parasztságunkért, másrészt nem beszélhetünk falu és város közti lényeges különbség felszámolásáról, ill. e téren csak munkásosztályunk újabb és újabb áldozatvállalásai árán érhetünk el eredményeket. Természetesen az iparéval azonos produktivitást általában nem, csak kivételes termelési ágakban érhet el a mezőgazdasági munka. De ma még egészen másról van szó, arról, hogy még napjainkban is az elmaradott nagybirtokos, majd kisárutermelő mezőgazdaság nehéz örökségét hordozzuk a mezőgazdasági termelés viszonylag igen alacsony színvonalában.

A szocialista mezőgazdaság alapjainak lerakásával már megteremtettük a legfontosabb feltételét annak, hogy mezőgazdaságunk termelési színvonalában is végbemenjen a *mélyreható* fejlődés. A szükséges színvonalemelkedés természetesen csak fokozatos lehet; nem egy, nem két ötéves terv, hanem a húszéves távlati terv perspektívájában képzelhető el reálishan. Az eredmény azonban mindenképpen a mai termelési színvonal *megtöbbszörözése* kell legyen. Erre nemcsak a kommunizmus vonzó perspektívája ösztönöz, hanem szükségyszerűen fel kell számolni azt az ellentmondást, amely a termelés két főága között fennáll.

Amikor a színvonal *mélyreható* fejlődéséről beszélünk, természetesen nem egyszerű mennyiségi változásra kell gondolnunk. Mezőgazdaságunk egész mai *szerkezetének, technikájának* kell mélyrehatóan megváltoznia. Szakosodnia kell területileg és üzemileg. Ezért a *mai* példák annak bizonyítására, hogy lehetséges-e ilyen megtöbbszöröződés, fölötte korlátozott értékűek. A példákat is messze túl kell haladnunk. Mégis meg kell említenünk egy-két példát, nem is annyira a távlati szint elérhetőségének alátámasztására, hanem főleg azért, mert a példák csírájukban már magukban hordják az általánossá teendő gazdasági, szervezeti jellemvonásokat is. Sajátos módon — okaira még visszatérünk — a példákat éppenséggel nem az ország kedvezőbb természeti feltételekkel rendelkező tájairól vehetjük. Nos, az egy

* *Statisztikai Évkönyv* 1959. (KSH 1960)

mezőgazdasági dolgozóra jutó nettó termelési érték az ottani speciális termelési ágakra éppenséggel nem kedvező 1960-as esztendőben a kiskőrösi járásban 23 000 Ft, a kiskőrösi járásban 25 000 Ft, a ceglédi járásban 31 000 Ft, Cegléden 39 000 Ft volt. Messze elmaradó értékek az ipari dolgozó produktivitasától, de 35—130%-kal haladják meg az átlagos és 50—200%-kal a gyengébb produktivitású járások egy mezőgazdasági munkavállalójának átlagos értéktermelését. Magasfokú *belterjesség*, többirányú *specializáció*, a természeti és közgazdasági feltételeknek jó felhasználása jellemzi az említett területek mezőgazdaságát. Mindezek lényegében még a kisárutermelő mezőgazdaságban alakultak ki, tehát az *agrotechnika* színvonala is fő vonásaiban még a kisüzemi viszonyok között megvalósítható szinten mozgott.

Az elmondottakból tehát az következik, hogy a mai — sőt már „tegnapi” — helyzet felvázolása csak igen korlátozott segítséget adhat egy olyan feladat megoldásához, melynek fő jellemzője éppen az, hogy *mélyreható változást* jelent. A megsokszorozás a termelési színvonalban sok esetben többirányú változást kell jelentsen a mai szerkezethez, területi eloszláshoz viszonyítva. Bár ha a kutatási cél éppenséggel némi támpont nyújtása a *változtatáshoz*, ennek *egyik* nélkülözhetetlen alapja a *mai helyzet felidézése*.* Tudományosan ez egyértelmű álláspont, konkrét értelme pedig kettős: 1. feltárni azt, ami helyes kiindulási alap lehet, 2. feltárni azt, ami tarthatatlan, amit gyökeresen kell megváltoztatni. Sokrétű és sokirányú körültekintést igénylő feladat ez, megoldásához e vizsgálódás természetesen aligha adhat többet néhány adaléknál, néhány szempontnál. A vizsgálatot azonban a szerényen kitűzött gyakorlati cél is sokrétűsége kötelezi.

Legfontosabb forrásunk a Magyar Tudományos Akadémia Agrárgazdasági Kutató-intézetének adatgyűjtése és számításai alapján összeállított adatsor volt a tanács-szektor 1960. évi termelésének a halmozott bruttó termelési érték százalékos megoszlása szerinti szerkezetéről. Az adatsor a járások, a megyei és járási jogú városok adatait foglalja magában. Tartalmazza továbbá többek között a művelésági megoszlást, az 1. kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó halmozott bruttó termelési értéket Ft-ban kifejezve.

További számításaink alapja főleg ez az adatsor volt.

A felvásárlásra vonatkozóan a KSH adatait használtuk: „A mezőgazdasági termékek felvásárlása 1960” c., a Statisztikai Időszaki Közlemények 1961/5. köteteként megjelent kiadvány alapján.

A további főbb irodalom a szövegben levő utalásoknak megfelelően lábjegyzetben szerepel.

*

Tanulmányom bevezetőjében végezetül köszönetet mondok lektoraimnak, DR. ENYEDI GYÖRGY és SÁRFALVI BÉLA elvtársaknak, akik nemcsak a lektorálás nehéz munkáját végezték el igen lelkiismeretesen — sok meg szívlelendő tanácsot is adva —, hanem mint intézetünk mezőgazdasági földrajzos kollektívájának tagjai, közös kutató munkánk folyamán szemléletem kialakításához is hozzájárultak.

* *Területi elhelyezés és üzemi specializáció a mezőgazdaságban.* (A Közgazd. Társaság 1961. január 25-én tartott ankétja, Mezőgazdasági Kiadó, 1961.) Vonatkozó hivatkozás különösen ERDEI FERENC vitaindító előadására utal: 19. és 23. o. Továbbá CSETE LÁSZLÓ tanulmánya ugyanerről a kérdéstről. (Gazdálkodás, 1961. 2. sz.)

Alapfogalmak és módszer

Tanulmányom a belterjes mezőgazdaság területi kérdéseit vizsgálja az ún. tanácsi szektor adatai alapján.

1. Mint területi vizsgálat nem egyszerűen bizonyos tényezőktől meghatározott területi megoszlást, hanem a megoszlás területi típusait kívánja feltárni. Pontosabban: a belterjes mezőgazdaság körzeteit igyekszem felvázolni. A körzet a területi munkamegosztásnak komplex jelensége, mely magában foglalja az összes fő termelési ágak természetileg és gazdaságilag indokolt szerves együttesét és kapcsolatainak irányát a többi körzettel és a népgazdaság egészével. A mezőgazdasági körzet tehát csak ágazati körzet akkor is, ha az összes mezőgazdasági ágak komplex területi együttesét jelenti. Szóhasználatunkban mégis fölösleges majd az „ágazati” jelző állandó alkalmazása. Körzetnek fogjuk nevezni a belterjes ágak komplex együttesét, az „ágazati” jelzőt pedig egyetlen mezőgazdasági termelési ág elkülönülő területére alkalmazzuk. A szóhasználatnál mindenestre lényegesebb a körzeti vizsgálat céljának, értelmének tisztázása. Ugyanis minden mezőgazdasági területi vizsgálatnak is csak az adhatja meg értelmét és jogosultságát, ha valamilyen vonatkozásban segít megoldani a bevezetésben felvázolt hatalmas feladatokat. Nos, úgy vélem, a segítség módja éppen az, hogy a körzeti vizsgálatot konkrétan a belterjes termelés körzeteinek, területi típusainak feltárására összpontosítom.

2. A „belterjesség” fogalma korántsem egyértelmű. Annak igénye nélkül, hogy egyrészt a fogalom gazdagítására, másrészt általános használatának egyértelműbbé tételére törekednék, ki kell fejtenem, milyen értelemben használom a fogalmat ebben a tanulmányban.

A fogalom legáltalánosabban elfogadott közgazdasági meghatározása szerint „a belterjesség az élő és a tárgyiasult munka-ráfordításnak a megművelt földterülethez viszonyított aránya”.* A meghatározás döntő kritériuma tehát a ráfordítás. Ezt helyeselnünk kell, az „intenzitás”, „belterjesség” szavak etimológiai értelmének is ez a legáltalánosabb lényege. De már e szavak etimológiai értelmében is van valami, ami ennél differenciáltabb. Az intenzitás értelmében van valami, ami a belső lényeghez való viszonyulást is jelent. Ez a belső lényeg pedig a föld, a „különleges termelő eszköz”, amely ugyan területileg pontosan mérhető, de az azonos terület egység mindig különböző domborzati, éghajlati, talaj- stb. adottságokat jelent. Amikor tehát a földterülethez viszonyítjuk a ráfordítást, nemcsak mennyiséghez, hanem eltérő minőségekhez viszonyítunk. Ami viszont a ráfordításban is éppen

* ERDEI—CSETE—MÁRTON: *Termelési körzetek és specializáció a mezőgazdaságban.* (Mezőgazdasági Kiadó, 1959. 209. o.)

eltérő minőségeket — eltérő optimális termelési ágakat, eltérő talajerő-utánpótlást, eltérő művelési eszközöket stb. — kell jelentsen. Ugyanakkor az eltérő természeti „minőségeket” azonos gazdasági feltételek sok vonatkozásban nagyon is „hatályon kívül” helyezik. Így pl. a kenyérgabonát — a kisárutermelő mezőgazdaság autarkias tendenciái következtében — a legkülönbözőbb természeti feltételek között és nem is nagyon eltérő termésátlagokkal termelték. S ami számunkra még fontosabb: éppen a belterjes növényi kultúrák korántsem a számukra optimális természeti feltételek között, hanem a gyengébb talajokon terjedtek el, amelyek a szokványos külterjes ágak számára már alkalmatlanok voltak.

A tudományos vizsgálat módszereinek szempontjából nézve a kérdést, természetesen a minőségileg különböző és különböző hatékonyságú ráfordítások is mérhetők, munka- vagy forint-egyenértékre visszavezethetők. De a számítás meglehetősen bonyolult és munkaigényes, főleg pedig — lévén szó pontos könyvelést még nem vezető kisárutermelő gazdaságok százezreiről is — megbízható adatok hiányában egy országos vizsgálatnál gyakorlatilag meg sem oldható.

Egy országos vizsgálat az adott — 1960-as — időkeresztmetszetben leegyszerűbben és megbízhatóan csak az eredmény, a termék oldaláról, a termékértékek vizsgálata alapján végezhető el.

Az eredmény vagy a termék, termékérték alapulvétele elméletileg is indokolható. Ugyanis a mezőgazdaságban az azonos értékű ráfordítás különböző területek azonos területegységeire különböző eredményt, különböző termékértéket produkál. Különbözőt, mert különbözők még az azonos ország különböző területeinek gazdasági feltételei is, és mindig különbözőek a természeti feltételek. Továbbmenve: a pénzértékben kifejezett azonos értékű ráfordítások a bonyolult ár—érték relációk folytán termékfajtánként is különböző mértékben szakadnak el a ráfordítások értékétől. Ez ugyan éppen a termék forintérték megbízhatóságát csökkenti a ráfordítások tükrözésében, más megfontolás mégis a termékérték alkalmazását támasztja alá. Nevezetesen a termelés gyakorlatát végeredményben a gazdaságosság alakítja. Valóban, a belterjesség fogalmában nem egyszerűen a nagyobb ráfordítás szerepel. A gazdaságosság pedig tudvalevően a ráfordítás és az eredmény relációja, tehát a ráfordítás helyességének mértéke is a termékérték (a termék azonos formában kifejezett értéke). Ha csak az élőmunka ráfordításának helyes mértékét — a termelékenységet — akarjuk megállapítani, akkor is a termékkel, az eredményértékkel kell azt szembeállítanunk. Márpedig az élőmunka ráfordításnál sem az a belterjesség követelménye, hogy az nagyobb legyen, hanem az, hogy ha nagyobb, úgy termelékenyebben legyen nagyobb.

A helyes vizsgálati metódus ezek szerint valójában a termelékenyebben és gazdaságosabban termelt több termékben keresné a belterjesség legáltalánosabb kritériumát. S ezt a módszert kell is követni, ahol arra megfelelő feltételek vannak. Országos vizsgálatunkhoz azonban, az említett okok miatt, a feltételek — egyszerűen a megbízható adatok — hiányoznak.

Tehát nem elméleti megfontolásból, hanem egyszerűen gyakorlati szükségből a termék értéke lesz vizsgálatunk fő támpontja. Mind az ágazatok, mind a területek jellemzésének és egymással való összehasonlításának fő mutatójaként a halmozott bruttó termelési értéket alkalmazzuk. A maguk helyén indokolt esetekben nélkülözhetetlen a halmozatlan termelési értékek

használata is. A termelés szerkezetét összehasonlíthatóan a termelési érték-hányadokkal (azok százalékos megoszlásával) jellemezhetjük. Szükséges továbbá az 1 kat. holdra eső Ft-értékkel is megvilágítani a százalékos arányban kifejezett szerkezeti részesedés valóságos értékét. Hiszen egyes területeken pl. a 10%-os részesedés magasabb Ft-értéket jelent, mint másutt a 25%-os.

3. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a „belterjesség” fogalma logikai értelemben tipikusan *relatív fogalom*. A *viszonylagosság* olyan jegye e fogalomnak, hogy valójában nem is helyes, mert nem is lehet általában „belterjes” ágazatról vagy „belterjes” területről beszélni, hanem csak „belterjesebből” vagy „külterjesebből”. A viszonylagosság legalábbis három irányú az *ágazati* vonatkozásban: 1. belterjesebb lehet valamely termelési ág a másik termelési ágánál; 2. belterjesebb lehet valamely ág bizonyos természeti (pl. talaj) feltételek és bizonyos gazdasági (pl. nagyüzemi vagy piacközei) feltételek között, mint ugyanaz az ág más természeti vagy gazdasági feltételek között; 3. belterjesebb lehet valamely termelési ág a feltételek időbeli megváltozásától — pl. új agrotechnika bevezetésétől stb. — függően. A két utóbbi eset kritériuma valójában a termésátlag. *Területi* vonatkozásban: 1. belterjesebb lehet valamely terület a másíknál azonos időpontban; 2. belterjesebb lehet valamely terület ma, mint tegnap, ill. holnap, mint ma. *A mértékesség*: *ágazatoknál* a termelési szint (az ágazat területegységről nyert termékmennyisége értékben kifejezve). A szint a megelőző mérték *területeknél* is. Itt a szintet azonban mindig konkrét *szerkezet* alakítja: a magas értékű ágak részaránya az egész terület egységnyi területéről nyert össztermék értékében, fontos ismérve a belterjességnek, éspedig valamely *terület* belterjességének.

Mint hogy a kritériumok egymástól is kölcsönösen függő objektív tényezők, merev szintek az egyes kritériumokon belül aligha vonhatók. A „belterjesség” ily módon nem rögzített határértékek között mozog. *Mennyiségi jelölése* ezért megközelítésben is mindig csak több, indokoltan súlyozott mutató segítségével történhet. Az egyes mutatók ± 0 pontjával az országos átlagértéket vesszük, bár ez sok esetben csak tájékoztató jellegű, egy mutató országos átlag feletti értéke még korántsem azonos a „belterjes” jelleggel. Egy ág esetében „belterjességről” csak akkor beszélhetünk, ha az (1) saját termő területegységéről máságakhoz viszonyítva is magas értéket, továbbá magas termékmennyiséget produkál, azaz termésátlagai ugyancsak magasak, s (2) ha emellett szerkezeti részesedése az egész terület termelésében oly magas, hogy van népgazdasági jelentősége is. Tehát már a belterjesség ágazati oldalának is mindig van területi vonatkozása.

A belterjesség vizsgálatának jogosult módja tehát az is — ezt vázoltuk az előbbieken —, amikor minden ágat külön-külön saját magasabb vagy alacsonyabb termésátlagainak szempontjából vizsgálunk. Súlyozott és indexelt mutatók segítségével így is megállapítható valamely terület „külterjes” vagy „belterjes” jellege. Tanulmányunkban nem ezt a módszert követjük, a termésátlag kritériumát csak a szántóföldi termeléssel kapcsolatban, ott is csak egy vonatkozásban vesszük majd figyelembe. Mi abból indulunk ki, hogy mezőgazdaságunk lényeges színvonal-emelkedésének elengedhetetlen feltétele a lényeges szerkezeti változás is. Olyan mutatót kell tehát keresnünk, melynek segítségével egymással hasonlíthatók össze az egyes termelési ágak abból a szempontból, hogy melyik a „belterjesebb”. Ez a mutató

pedig a termelési ágak saját egységnyi termőterületének (1 kat. hold) országos termelésátlaga Ft-értékben kifejezve. Ezzel a mutatóval a mezőgazdaság termelési ágainak nagyjából három fő csoportja bontakozik ki: 1. 1500—3000 Ft/kh értékprodukciónak (kenyér gabonák, takarmánynövények, napraforgó); 2. 4500—8000 Ft/kh értékprodukciónak (burgonya, cukorrépa, rizs, néhány ipari növény); 3. 5000—50 000 Ft/kh értékprodukciónak (zöldségfélék, dohány és a szőlő-gyümölcs termelés). Nos, a magyar mezőgazdaság összes művelési és termelési ágainak halmozott bruttó termelési értéke a mezőgazdaságilag művelt terület 1 kat. holdjáról 1960-ban 4800 Ft volt. Halmozatlan értékben pedig 3700 Ft-ot takarított be mezőgazdaságunk. Egy ágat tehát „belterjesnek” akkor vehetünk, ha saját termőterületének 1 kat. holdjáról ezt meghaladó értéket produkál. Ez pedig nemcsak egyes ágakat, hanem termelési ág-csoportokat jellemez, nevezetesen az itt részletezett 2. és 3. sz. csoportot. Ezeket a növénytermelési ágakat tehát — tekintet nélkül helyileg váltakozó termésátlagaikra — *belterjesnek vesszük. Belterjesnek vesszük tehát a burgonyát, az ipari növényeket, a zöldséget, a szőlőt és a gyümölcsöt.* Természetes, hogy e „belterjes” ágak sem mindenütt tesznek eleget a belterjesség több követelményének. Így pl. a 25 q/kh hozamú burgonyatermelés aligha minősülhet belterjesnek, ha csak nem valamely esetlegesség: pl. egy év kedvezőtlen időjárása az oka. Térképeink jelzik az ilyen természetű problémákat. Viszont ki kell emelnünk azokat az ágakat, amelyek bizvást jelenthetik a legjobb hatásfokú területhasznosítást, hogy a területi specializáció kialakításában mérlegelhessek ezek fokozottabb kiterjesztését.

Feltételesem belterjesnek vesszük továbbá az egész állattenyésztést is. Az állattenyésztésre vonatkozóan eltérő adatok állnak rendelkezésre. Az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézete számításai szerint* a fő takarmánytermő terület 1 kat. holdjára számított halmozatlan értékben az állattenyésztés bruttó termelési értéke 3157 Ft volt. Saját számításaim szerint a *szántóföldi* takarmánytermő terület 1 kat. holdjára eső halmozott állattenyésztési érték a tanácsi szektorokban ugyanakkor 4150 Ft. Ezekkel szemben a KSH nemzeti jövedelem adatsorából, továbbá a takarmánytermő területnek — a szántóföldi takarmányok, a rét és a legelő összegezett területének — adataiból számíthatóan az állattenyésztés nettó értékben az össztakarmányterület 1 kat. holdjáról 5040 Ft bruttó értékkel járult hozzá a nemzeti jövedelem gyarapításához. Kétségtelen, hogy állattenyésztésünk egészének belterjessége helyett ma még inkább beszélhetünk állattenyésztésünk belterjességének *problémáiról*. E fontos ágat azonban — problematikus volta ezt csak fokozottabban indokolja — a belterjes termelés kérdéseivel foglalkozó tanulmányban tárgyalni kell.

Jeleznem kell, hogy jelen tanulmányban — amelyben a termelési érték százalékos megoszlásának adatsorait az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézete anyagából veszem át — az állattenyésztés értéke egy kat. holdra számítva az említett 3157 Ft-os országos átlagértékkel jellemzett adatsor szerint szerepel. Ez a mutató megfelel a felvásárlási áraknak. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy az állattenyésztés esetében az ár erősen el van szakadva az értéktől. Sok esetben tehát a feltáruló problémák legalábbis részben lénye-

*Kézirat anyag a megyék tanácsi szektorának 1960. évi termelési adatairól (szerk.: CSETE LÁSZLÓ).

gében *árproblémák*. A növénytermesztéshez való viszonyítás arányainál természetesen erre is gondolnunk kell. Az állattenyésztésen belül viszont erősebb az ár—érték elszakadás a szarvasmarhánál.

Végül is mi belterjesnek vesszük azt a művelési, termelési, ill. tenyészési ágat, amely saját termő (ellátó) területének 1 kat. holdjáról minimálisan 5000 Ft értéket produkál, halmozatlan bruttó, vagy a még ennél is magasabb mércét jelentő nettó termelési értékben. Az 5000 Ft-os határérték kétségtelenül konvenció kérdése. De indokolja az, hogy a szántóterület nagyobb hányadát elfoglaló termelési ágak (kenyérgabona, takarmányok) lényegesen ez alatti, egy sereg termelési ág pedig e *fölötti* értéket biztosít. E határterületen növénytermelési ág nem, csak az egész állattenyésztés mozog.

Ezek szerint tehát a nagyobb termelési ág-csoportok közül lényegében a kenyérgabonatermelés és a takarmánytermelés minősül külterjesnek. Ezek kiemelkedő jelentősége viszont az, hogy a szántóföldnek 70—80%-át, az egész mezőgazdaságilag művelt területnek pedig kerekén 65%-át foglalják el. Jogosan vetődik fel a kérdés: miért nem belterjes pl. a 30 q-s termésátlagú kukorica, vagy a 200—250 q-s termésátlagú silókukorica. Nos, e takarmánynövények nem csak abban az értelemben valóban belterjesek, mert megütik az 5000 Ft/kh kritériumát, hanem jelzik az egész takarmánytermelés belterjessé válásának egyik fő útját. Mi főleg azért nem számolhatunk még e kivételekkel, mert az egész takarmánytermelés szintjét még érezhetően nem emelték, a járási átlagok még ugyanúgy tükrözik az „Árpád-kori” szintű rét-legelő gazdálkodást, mint a szocialista termelés előfutárait. Különben nagy „szóródásuk” miatt statisztikailag alig is foghatók meg. A takarmánytermelés különben más problémákat is felvet. Nevezetesen azt, hogy két szorosan összefüggő termelési ágnek, az állattenyésztésnek és a takarmánytermelésnek egyike „belterjes”, másika „külterjes”. Továbbá: a „belterjes” állattenyésztés a mi adatsorunkban olyan halmozott értékmutatókkal szerepel, amelyekben benne van a „külterjes” takarmánytermelés halmozatlan bruttó értéke is. Ha tehát a mai takarmánytermelést egészében külterjesnek tartjuk, sőt „belterjes” mezőgazdaságunk legsúlyosabb problémájának, ez semmiképpen nem menthet fel az alól, hogy néhány fontos kérdését és összefüggését ne tárgyaljuk. Itt csak azt a módszertani konzekvenciát kell előrebocsátanunk, hogy többek között ez a probléma is indokolja, miszerint a halmozott bruttó értékek adatsorai mellett a *halmozatlan bruttó értékek adatai alapján is* elemezzük a vizsgált jelenséget.

4. A belterjesség fogalmának a *terület* semmilyen vonatkozásban figyelmen kívül nem hagyható jegye. Ha belterjes termelési *ágról* beszélünk, a kritériumokat egységnyi *területre* vonatkoztatjuk. Lehet azonban a terület a fogalom „genus proximuma” is: „belterjes az a *terület*, melynek egységére a ráfordítás vagy egységnyi részén a produkció meghatározott magasabb kritériumoknak megfelel”. *Az ilyen terület pedig minden esetben földrajzilag is meghatározott*, meghatározott természeti földrajzi feltételekkel rendelkezik, meghatározott általános és helyileg különleges népességi-gazdasági körülmények jellemzik. *Mezőgazdasági földrajzi szempontból pedig éppen az a fő jellemzője, hogy belterjes mezőgazdasága van*, ami a terület természeti, népességi és gazdasági feltételei között, a területre jellemző termelési ágak kölcsönhatása folytán és a területnek más területekkel való gazdasági kapcsolatai eredményeként jött létre. *Ez a belterjesség adott időpontban adott, de a*

vázolt tényezőktől meghatározott termelési szerkezetben és színvonalban jut kifejezésre.

A belterjesség a vázolt vonatkozásban tehát a területi munkamegosztás egyik fontos jelensége. Mint említettük, területek, és pedig földrajzilag meghatározott területek a maguk egészében is szint és szerkezet szerint elkülönülnek, továbbá szint és szerkezet szerint egymással összehasonlíthatók. A belterjes területek tehát minden lényeges követelmény szerint földrajzi, közelebbről gazdasági földrajzi területi típusok. Alapjuk tehát a területi specializáció, s a területi specializációnak a magyar mezőgazdaság adott körülményei között éppen belterjes mezőgazdasági területeink jelentik a legmagasabb fokú megvalósulását. A korszerű területi specializációt megvalósító üzemi specializáció még nagyon kismértékű és formái is kezdetlegesek. A belterjes ágak közül jobbára még főleg a műveléságak — a szőlő és az aránylag még kis hányadot képviselő árügyümölcsösök — képviselik, ezek többsége is még csak most szerveződik át a korszerű nagyüzemi formára. A területi specializáció korszerű megvalósítási formája, az üzemi specializáció nagyüzemi rendszere azonban a jövőt illetően egyenértékű követelmény magával a belterjességgel. A jövő mezőgazdasága: a nagyüzemi specializáció sajátos formájában területileg specializált belterjes mezőgazdaság.

A belterjesség területi oldala még néhány kérdés elemzését kívánja. A belterjes területi típust a maga egészében jellemezzük belterjesként. Mutatóink is „átlag” mutatók, járási átlagok, melyeket rendszerint az országos átlaghoz viszonyítunk. Az ily módon kirajzolódó belterjes területeknek azonban nemcsak a meghatározott termelési szerkezet, hanem a területi szerkezet is jellemzője. A belterjes jellegű területeknek a területi szerkezet szempontjából két főtípusát különböztethetjük meg: a) Az egész területen nagyjából egyenletesen oszlanak el magas színvonalú termelési ágak; ez a jellemzője általában az állattenyésztő főirányú területeknek, a növénytermelők közül pedig a burgonya- és az ipari növénytermelőknek. b) A nagyobbrészt külterjes ágak által elfoglalt területen „magterületekként” helyezkednek el a belterjes kultúrák; a szőlő-, gyümölcs- és részben a zöldségtermelő területek jellemzője ez a területi szerkezet.

5. Végül a belterjesség területi vonatkozásainak utolsó kérdéseként — az eddig elmondottak szintéziséül — újra felvetjük a belterjes mezőgazdasági körzet problémáját.

Fejezetünk elején a belterjes mezőgazdasági körzetet mint ágazati körzetet említettük. Fejtegetéseink alapján most rámutathatunk az ágazatin belüli komplex vonásokra. Kisebb-nagyobb mértékű komplexitás minden mezőgazdasági körzetnek is jellemzője. Hiszen a mezőgazdasági körzet mindig mezőgazdasági ágak területi együttesét jelenti. Még ha csak egyetlen ág — pl. a búzatermelés — ágazati körzeteiről beszélünk is, a búzatermelést területi társaitól akkor is csak a kutató absztrakció különítheti el. A komplexitás az ágazati körzetnek is kívánatos jellemvonása, azonban nem lehet ezt elmondani annak valamennyi változatáról. Kimondottan nem gazdaságos, káros formája is van. Három kérdést kell megvizsgálni, ill. itt csak problematikájukat felvetni: a) a komplexitás szerkezeti kérdését, b) a komplex ágak területi megoszlásának kérdését, c) a mezőgazdasági körzetek nagyságrendjének és területi kapcsolatuknak kérdését a népgazdasági körzetekkel. Ebben a tanulmányban természetesen valamennyit csak a belterjes ágak vonatkozásában.

a) Az ágazati körzet komplexitása alapulhat *termelési* kapcsolatokon. Ennek két változata lehetséges: 1. a termelési kapcsolatban levő ágak egymást *termékeikkel* támogatják (takarmánytermelés—állattenyésztés, trágyatermelés—növénytermelés); 2. üzemi kapcsolatok formájában (a munkacsúcsok egybe-, ill. különöse). Alapulhat a komplexitás *fogyasztási* kapcsolatokon: ez a körzet autarkijának formája. Nos, az állami tervgazdaság által is befolyásolt kisárutermelő mezőgazdaságunkban a komplexitásnak valamennyi formája érvényesült. De aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy annak legfőbb formája még 1960-ban is végeredményben az *egyéni kisüzemek fogyasztási és üzemi komplexitása* volt. Ennek hagyományai nyomták még rá bélyegüket az akkori termelőszövetkezetek termelési szerkezetére is.

A korszerű komplexitás gyökeresen különbözik ettől. Ennek alapja a nagyüzemi termelés maximális területi és üzemi specializációja és kooperációja. A komplexitás vizsgálatának tehát abból a szempontból van értelme, hogy megállapítsuk: milyen feltételei, milyen kezdeményei alakultak ki a vizsgálat időpontjáig a szakosodáson és kooperáción alapuló területi komplexitásnak. E vizsgálatban a belterjes ágakat kell a szakosodás főirányának tekinteni. Dolgozatomban nem vállalkozhatom a kérdés részletes vizsgálatára, azt későbbi feladatnak tekintem. De a szerkezeti vizsgálatokkal kapcsolatban kitérünk e kérdés néhány jelenségére.

b) A komplex módon kapcsolódó ágak területi megoszlásánál a vezető belterjes ág megoszlása a fő kérdés. Két fő típust különböztetünk meg: 1. a belterjes ág (ág-csoport) viszonylag nagyobb termőterülettel fő vonásaiban egyenletesen oszlik el az egész körzetben, természetesen alkalmazkodva a természeti feltételekhez is. Ez jellemzi a burgonya- és ipari növénytermelő, valamint az állattenyésztő főirányú körzeteket. 2. A belterjes ág elhelyezkedése „foltszerű”, sok esetben az egész általa jellemzett körzetnek egyetlen koncentrációs területi magva. Ez a gyümölcs- és szőlő-, részben a zöldségtermelő körzetek területi szerkezetének jellemzője. Ily módon a belterjes jellegű körzeteknek utóbbi esetben belterjes *magterületeiről* beszélhetünk. Ugyanakkor azonban rá kell mutatnunk arra is, hogy belterjes vagy belterjes jellegű körzetek esetenként oly „külterjes” területi környezetben helyezkednek el, amelynek több feltétele is megvan ahhoz, hogy az maga is — a benne fekvő belterjes mag irányának megfelelő — belterjes körzette fejlődjék. Még gyakoribb az az eset, hogy a belterjes jellegű nagyobb körzeten belül vannak olyan „világosabb” foltok, melyek felvehetik környezetük magasabb fejlettségi fokot jelentő „sötétebb” árnyalatait (32. ábra). Ily módon belterjes mikrokörzetek (vagy csak magterületek) körül mezokörzetnyi nagyságrendű vagy „foltos” mezokörzetekből egyenletesebb színvonalú belterjes mezokörzetek alakulhatnak.

c) Mikro- és mezokörzeteket említettem az előzőekben. Egyetértek azzal az állásponttal, mely szerint hazai viszonylatban a nemzetközi nomenklatura szerint legfeljebb mezo- és mikrokörzetekről beszélhetünk.* Mégis úgy vélem, hogy nekünk a *hazai adottságok* figyelembevételével olyan körzeti beosztást kell kialakítanunk, amelyben *körzetek, mezo- és mikrokörzetek* szerepelnek. Természetesen ezek komplexitási foka alacsonyabb, mint a nemzetközi nomenklatura megfelelő fokozataié. Eszerint a körzet 2—4

*KÖSZEGI LÁSZLÓ előadása az MFT és az FKCS 1962. szeptemberi nemzetközi földrajzi munkakonferenciáján.

megyéni, a mezokörzet megyéni, a mikrokörzet 1—4 járásnyi, esetenként járásnyiánál is kisebb, néhány községnyi nagyságrendű terület.

Ebben a nagyságrendben *belterjes* területeink csak mezo- és mikrokörzeti nagyságrendben bontakoznak ki. Egyetlen esetben állapítható meg nagyjából területileg is összefüggő *körzeti* nagyságrendű terület: ez fő vonásaiban egybevág az ún. *Központi Iparvidékkel*. Nagyjából Pest megye, a dorogi járás, továbbá Nógrád és Heves határos járásai egybefüggő belterjes jellegű területet képeznek. Ezen belül azonban elkülöníthetők a zöldség és a szőlő-gyümölcs főirányú, sőt Nógrádban burgonyatermelő főirányú mezo-, ill. mikrokörzetek. Ez a jelenség voltaképpen azt a problémát veti fel: *van-e törvényszerű területi összefüggés a vezető termelési ág, az ipar és a belterjes mezőgazdaság között? Másként fogalmazva: a belterjes ágazati körzet rendszerint képez-e területi komplexumokat az egyéb népgazdasági ágakkal a népgazdasági körzeteken belül?*

A Központi Iparvidék esetében ezt feltétlenül megállapíthatjuk. Többi iparvidékünk esetében azonban a komplex területi kapcsolat a belterjes mezőgazdasággal még nagyon szórványos és elmosódó. Még a belterjes ágak termékeit iparilag feldolgozó ipari területek és ellátó mezőgazdasági körzeteik sem bontakoznak ki eléggé, aminek egyik — inkább metodikai — oka az, hogy a járási szintű vizsgálatban bizonyos területi kapcsolatok elmosódnak, ezeket egy községi szintű vizsgálat érzékelhetőbben hozná felszínre. A lényegi — tárgyi — ok: az iparágaknak még ki nem elégitő mérete. Külön típusát képviselik a fogyasztási komplexumnak az iparvárosok, melyeknek rendszerint magas mutatókkal megjelenő helyi „mezőgazdasága” az ipari és „egyéb” dolgozók szőlő-gyümölcs-kertészeti termelő és kisállattenyésztő melléktevékenysége folytán javítja a mutatók értékét. Lényegében nem is tartozik a mezőgazdaság termelési ágába. A nagyhatárú, mezőgazdaságilag is jelentős városok — Debrecen, Cegléd, Hódmezővásárhely stb. — esetében is érvényesül ez a jelenség, azonban itt a fő tényező a mezőgazdasági főfoglalkozású népesség magas tömörülése. Ezek a városok a belterjesség magas fokát, a belterjes mezőgazdaság különleges területi típusát valósítják meg.

Fel kell vetnünk még egy kérdést. Nevezetesen e tanulmány *egyetlen*, az 1960-as év adatainak elemzése alapján készült. Márpedig a mezőgazdaságban egyetlen év annyi esetlegességet tartalmazhat, hogy teljesítményei lényegesen eltérhetnek egy megfelelően választott több évi adatsor átlagaitól. Választásunk kétségtelenül kompromisszum volt az indokolható tudományos követelményekkel. Főleg azért választottuk ezt az évet, mert erről az évről rendelkezésre állt az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének gazdag és becses adatsora. Hasonló bontásban egy több évi átlagot feldolgozó adatsor kiszámítása megoldhatatlan akadályokba ütközött volna. Eljárásunk igazolására azt is fel kell vetnünk: vajon lehetséges-e manapság egy olyan többéves átlag adatsor kiválasztása, amely a követelményeknek megfelelné? A többéves átlag kiegyenlíti az évenkénti időjárásváltozásból adódó esetlegességeket. De kiegyenlítheti-e úgy az időjárásánál is fontosabb *gazdasági* változások és váltakozások kitéréseit — s ez a lényeges —, hogy az átlagok híven tükrözzék a *fejlődés tendenciáit*? Ilyen többéves átlagokat aligha, legfeljebb fejlődési sorokat szerkeszthetünk.

Ami pedig magát az 1960-as évet illeti: bizonyos értelemben *átlagos* jellegű. Az átmenet éve a szocialista mezőgazdaság felé, de úgy, hogy a szocialista szektor túlsúlya (szántóból 77%-os részesedése) ellenére a művelésági és

vetésszerkezeti megoszlás még lényegében a kisárutermelő mezőgazdaságra jellemző képet mutatta.

Átlagos jellegű volt az év lényegében időjárási szempontból is. A hőmérséklet évi átlagban magasabb, a tenyészidőszak csapadéka is általában valamivel magasabb volt a sokévi átlagnál. Csapadékhiány főleg a kenyérgabonák tenyészidőszakát jellemezte, ezt sem általánosan, mert a Dunántúlon általában ebben az időszakban is magasabb volt a csapadék, viszont a Duna—Tisza közén és a Délkelet-Alföldön március—júniusban lényeges csapadékhiány mutatkozott. A területi megoszlást az 1. táblázat mutatja.

1. T Á B L Á Z A T

Az 1960-as év főbb időjárási adatai

Megnevezés	Ápr.—szept. közép- hőmérséklete, °C		Évi csapadékösszeg, mm		Márc.—jún. csapadéka, mm		Ápr.—szept. csapadéka, mm	
	1960	sokévi	1960	sokévi	1960	sokévi	1960	sokévi
Szombathely	17,4	16,3	641	700	205	230	418	450
Keszthely	19,0	17,0	824	670	202	230	469	450
Pécs	19,8	17,5	868	700	193	250	478	380
Kalocsa	19,7	17,7	728	600	163	200	312	330
Budapest	19,5	17,3	565	560	146	210	268	330
Salgótarján	18,7	16,5	702	620	176	220	420	370
Debrecen	18,7	17,2	646	600	189	230	309	330
Szeged	20,1	18,5	517	550	82	225	197	300

Az egyes területi adatok értékelésénél ezekből az időjárási jelenségekből vonhatunk le korlátozott értékű következtetéseket. Mi csak arra mutathatnánk rá, hogy a Duna—Tisza közének és a Délkelet-Alföldnek — főleg utóbbinak — bizonyos vonatkozásban a köztudottól kissé negatív irányban eltérő adatsorai kétségtelenül időjárási okokra is visszavezethetők.

*

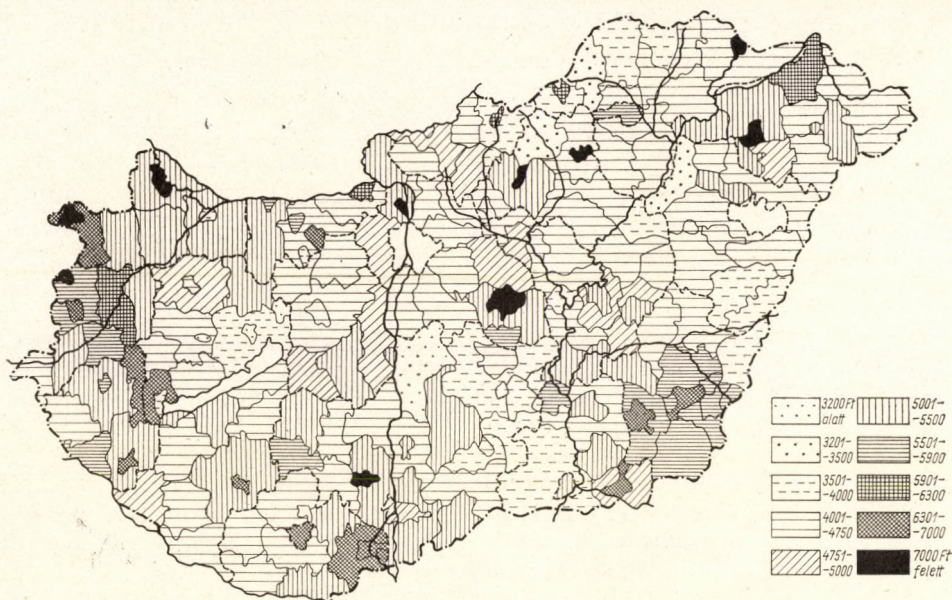
A felvetett metodikai szempontokat igyekszünk érvényesíteni tanulmányunkban. Természetesen kimerítően csak néhány szempontot tudunk érvényesíteni. Sok ezek közül külön tanulmányt, részletes feldolgozást érdemel. S természetesen az előre felvázolt módszertani megfontolásokat a konkrét anyaggal kapcsolatban bővítjük, differenciáljuk, esetenként itt nem is érintett módszereket is alkalmazunk.

A mezőgazdasági termelés színvonala

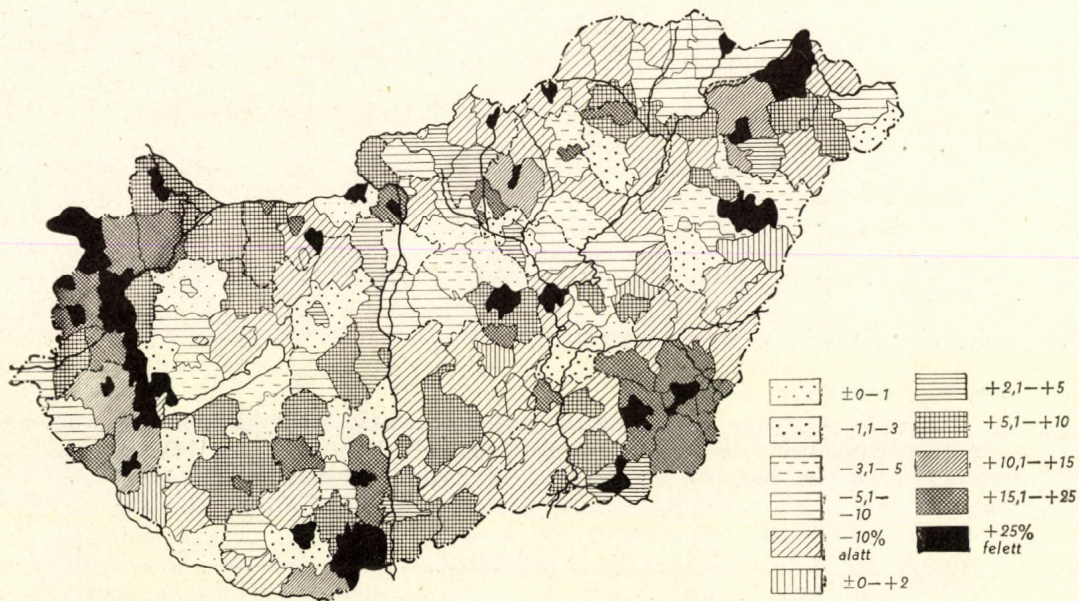
Termelési színvonalon vagy termelési szinten a területegységre eső termelt értéket értjük. Konkrét meghatározói a termésátlagok, vizsgálatunk folyamán azonban a termésátlagokkal csak a szántóföldi termelés keretében fogunk foglalkozni. Minthogy minden vizsgált jelenséget igyekszünk sokirányú összefüggésében nézni, egymással összehasonlíttani, törekednünk kell a legáltalánosabban összehasonlítható mérőszám, a forintérték alkalmazására. Mezőgazdaságunk termelési színvonalát is az 1 kat. holdra jutó forintérték mutatóinak segítségével fogjuk elemezni, először a *halmozott bruttó értékek* alapján.

I. Hazánk mezőgazdaságának tanácsi szektorában 1960-ban az 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre a halmozott bruttó termelési értékből átlagosan 4750 Ft jutott. Járási, megyei jogú és járási jogú városi (a továbbiakban közig. egység) átlagokban a szélső értékek a 3000 Ft alatti szinttől a 10 000 Ft feletti átlagokig mozogtak. Bár a szórás összességében nagy, valójában az ország területének nagyobb hányada erősen az átlag körüli értékeket mutatja. Mezőgazdasági területre számítva, a tanácsi szektor kerekén 10 millió kat. holdjából 64% a 4000 és 5200 Ft közötti értékskálába esett, 3000 Ft alatt az összterületnek csak 1,3%-a, 7000 Ft felett pedig ugyancsak 1,3%-a termelt. Az országos átlagérték alatt volt az összterület 57,2%-a, a 4750 Ft-os átlagot pedig az összterület 43,8%-a haladta meg. A belterjesség fokához az első tájékozódást a termelés szintjének területi megoszlása adja. De ennél többet is: a belterjesség egyik kritériuma, egyik fokmérője éppen az átlagosan elért szint. A magas, az országos átlagnál magasabb szint persze még korántsem azonos a belterjességgel, azt egyéb tényezők alakítják ki. Egészen ritka kivételektől eltekintve, ha valahol érvényesülnek a belterjesség hatótényezői, az feltétlenül kifejezésre jut az átlagszintben is. Vizsgálódásunk arról győzött meg, hogy ahol alacsony az átlagszint, ott általában „külterjes” jellegű a műveléségi megoszlás és főleg a termelési szerkezet. Másrészt arra is kell gondolnunk, hogy a belterjesség fokozásával nemcsak a speciális termelési ágak, hanem a termelés általános színvonalának emelésére is törekszünk. Mindez indokolja, hogy az átlagos szintet ne csupán tájékozódásul, hanem kritériumként is vegyük figyelembe. Ezt több vonatkozásban alkalmazzuk is.

A belterjesség területi kérdéseinek vizsgálatával tehát első lépésünk a termelési színvonal területi megoszlásának áttekintése. Az áttekintés alapja *1. ábránk*, melynek szint-kategóriáit a későbbi tárgyalás is indokolja. (A *2. ábra* az előzőt kiegészítve az országos átlagszinttől való eltérés arányait tünteti fel.) Táblázatokban is összefoglaljuk az egyes kategóriákba eső

1. ábra. A mezőgazdaságilag művelt terület 1. kat. holdjára eső forintérték a halmozott bruttó termelési értékből
Országos átlag: 4750 Ft (Debrecen – a térképen fehér folt – értéke > 6500 Ft)

2. ábra. Az 1. kat. holdra jutó halmozott termelési érték százalékos eltérése az országos átlagtól

2. T Á B L Á Z A T

A mezőgazdaságilag művelt terület megoszlása a termelési színvonal szerint

Területek	Forintérték/1 kh							
	3000 alatt	3001—4000	4001—4750	4751—5200	5201—6000	6001—7000	7000 felett	
<i>Dunántúl</i>	kh	6 900	113 500	1 431 900	1 028 400	881 100	236 000	20 600
	%	0,2	3,0	37,3	28,8	23,7	6,4	0,6
<i>Alföld</i>	kh	140 900	1 106 500	2 077 900	1 130 900	738 200	171 200	88 300
	%	2,6	20,7	37,8	20,7	13,4	3,2	1,6
<i>Észak</i>	kh	—	295 800	911 200	110 800	95 300	5 900	18 400
	%	—	21,0	63,8	8,0	6,4	0,4	1,3
<i>Magyarország</i>	kh	147 800	1 515 800	4 421 000	2 269 100	1 714 600	413 100	127 300
	%	1,3	14,2	42,7	21,5	14,9	4,0	1,3

területek mennyiségét mind kat. holdban (2. táblázat), mind a közigazgatási egységek számában (3. táblázat) kifejezve. Az országrészek szerint bontás pedig alkalmat ad az áttekintő területi tájékozódásra.

3. T Á B L Á Z A T

A közigazgatási egységek megoszlása termelési színvonal szerint

Területek	Forintérték/1 kh							
	3000 alatt	3001—4000	4001—4750	4751—5200	5201—6000	6001—7000	7000 felett	
<i>Dunántúl</i>	közig. e.	2	6	24	14	16	11	4
	%	2,7	7,7	29,8	18,1	20,9	14,7	5,2
<i>Alföld</i>	közig. e.	1	17	26	23	11	4	4
	%	1,2	19,8	30,2	26,8	12,6	4,7	4,7
<i>Észak</i>	közig. e.	—	6	14	3	2	2	4
	%	—	19,3	48,4	9,4	6,5	6,5	13,0
<i>Magyarország</i>	közig. e.	3	29	64	40	29	17	12
	%	1,5	15,3	32,7	20,5	15,4	8,2	6,3

A két táblázattal kapcsolatban itt lényegében csak rövid módszertani megjegyzésekre szorítkozunk.

I. Két táblázatunk azonos kategóriáiban a százalékszámok néhol az azonos területeken is erősebben eltérnek egymástól. Minthogy a következőkben főleg csak a közigazgatási egységeket fogjuk mennyiségi műveleteink egységül venni, csoportosítani, felmerül a kérdés, nem erős hibaforrás-e a kat. holdban kifejezhető területektől való ilyen eltérés. Nos, közigazgatási egységeink egy része a bevezetésben már tárgyalt kishatárú iparváros — pl. Ózd, Salgótarján, Kazincbarcika, Ajka stb. —, melyeknek mezőgazdasága a belterjes ágakban erősen specializált. Azonban ez a „belterjességi” forma mégsem a legkívánatosabb példa számunkra. E városok magas mezőgazda-

sági szintje jelentős mértékben az ipari dolgozóknak házkörüli sertés- és baromfitartásából, gyümölcstermeléséből nyeri szintbeli többletét. Egészében az iparvidék kisegítő termelési ága. E városok mezőgazdasági területe az országosnak 0,5%-át sem éri el. Mindezek alapján a közigazgatási egységekkel végzett műveleteknél indokoltan figyelmen kívül hagyhatók. Így viszont a közigazgatási egységek számának arányai már erősen egyeznek a kat. holdra számított területarányokkal.

A közigazgatási egységek alapulvételét viszont indokolja egyrészt az, hogy így térképeinkkel azonos egységekkel dolgozhatunk. Hiszen egyik fő-törekvésünk térképeink megfelelő elemzése, értelmezése. Másrészt a közigazgatási egységek nemcsak adatszolgáltatási egységek, hanem a mezőgazdaság tervezésének, szervezésének és fejlesztésének fontos tényezői. Legfontosabb érvünk pedig használatuk mellett az, hogy a közigazgatási egységek maguk is rendszerint eléggé markáns *területi egységek, területi típusok vagy azok közvetlen elemei*. Márpedig területi összefüggések vizsgálatánál ez a legdöntőbb szempont.

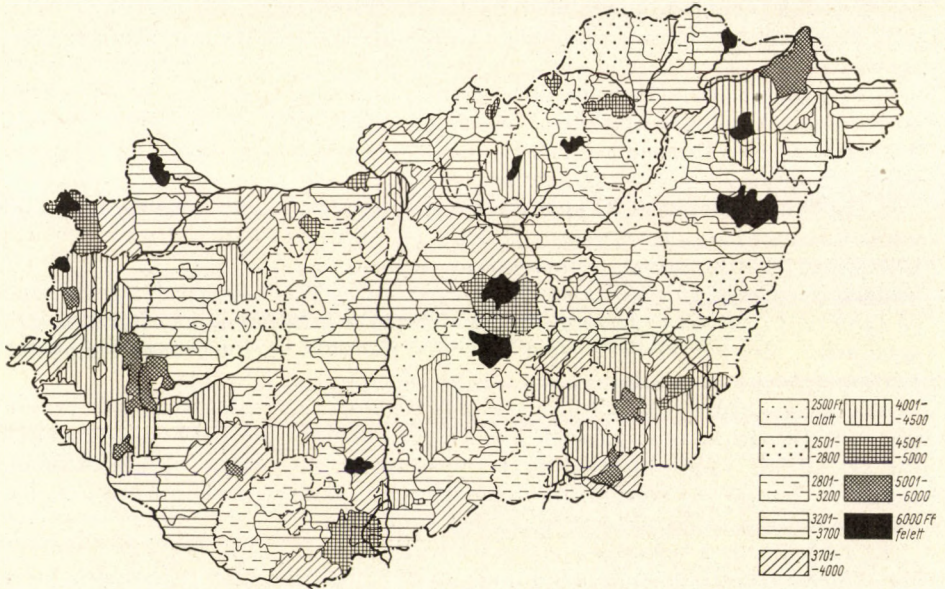
2. Az érdemi elemzést itt egészen rövidre fogjuk, hiszen későbbi munkánk egész folyamán arra is törekszünk, hogy a különböző szinteket a belterjesség különböző változataival, fokozataival, típusaival értelmezzük. *Az itt vázlatosan ismertetett szintek lényegében maga a vizsgálati anyagunk, hiszen egyik fő kérdésünk: mivel és mennyiben járul hozzá a belterjesség az általános szint emeléséhez.* Megjegyzéseink ezért bizonyos mértékig „előlegezett” jellegűek, alátámasztásukra és kifejtésükre a későbbi vizsgálat hivatott.

a) A magasabb és alacsonyabb szintek területi megoszlásában aránytalanság mutatkozik az országrészek között. Az országos átlagokhoz legközelebb áll az Alföld, nagy kiterjedése természetesen az „átlag” kialakításának maga is fontos tényezője. A legmagasabb szintet a Dunántúl, a legalacsonyabbat az Északi-középhegység mutatja.

b) Térképünk a behatóbb vizsgálat során azt mutatja, hogy mezokörzeti nagyságrendben csak négy magasabb szintű terület rajzolódik ki: 1. a Kisalföld, 2. Nyugat-Dunántúl (Vas és Zala), 3. a Nyírség, 4. a Körös—Tisza—Maros-szög (Békés). E területeknek, de a számos, csak mikrokörzeti nagyságrendűnek is, lényegi egybeesése természeti tájakkal, esetleg csak klíma- vagy talajkörzetekkel, jelzi a *természeti feltételek* fontos szerepét. A természeti feltételeknek valóban minden esetben szerepük van már a szintek kialakulásában is. A természet azonban — melyből a föld a mezőgazdaságban „munkatárgy” és „munkaeszköz” is — igen változatosan érvényesül hatásaival. A két fő típus: a kedvező feltételű területek magasabb hozamai; azonban sok esetben ennél is fontosabb a kedvezőtlen feltételek belterjes szerkezet kialakítására ösztönző hatása. Az „átlag” körüli szintű területek mégis csak bizonyos esetekben átlagos természeti feltételűek. Minden esetben a gazdasági tényezők bonyolult kölcsönhatása dönti el a természeti feltételek kihasználását.

c) Fontos kérdés az átlagtól való eltérések nagyságrendje. Az átlagtól *felfelé* járási szinten maximálisan 40—45%-kal, lefelé 30—33%-kal térnek el a jobb, ill. alacsonyabb színvonalú területek, az átlagos eltérés azonban felfelé alig 15—20, lefelé pedig 10—15%. Az eltérések tehát igen kicsik, ami a kisárutermelő mezőgazdaság jellemvonásait tükrözi. A döntő ok ugyanis nem a természeti feltételek aránylag csekély eltérései, hanem a kisárutermelésben csak nagyon korlátozottan kialakuló specializáció, a *területi specializáció*

hiánya. Márpedig a természeti feltételek igen erős eltéréseket is lehetővé tesznek, felfelé is. Erre bizonyíték egyes mezőgazdaságilag is jelentős városoknak, Ceglédnek, Debrecennek, Nyíregyházának vagy a szőlőtermelő Egernek, Gyöngyösnek példája. Ezek 60—150%-kal haladják meg az országos átlagszintet. A specializációjuk formája kétségtelenül területi, de annak még különleges, településhez és népsűrűséghez kötött formája. E szintek elérését és meghaladását csak a szocialista nagyüzemi specializáció formájában megvalósuló területi specializáció teszi majd lehetővé.

3. ábra. A mezőgazdaságilag művelt terület I. kat. holdjára eső halmozatlan bruttó termelési érték (Ft)
Országos átlag: 3700 Ft

2. A *halmozatlan* bruttó termelési értéket megközelíthetjük, ha az állattenyésztés termelési értékéből (vagy a halmozott össztermelési értékéből) levonjuk a takarmánybázis értékét. Pontatlanságot ez csak ott eredményez, ahol jelentősebb a takarmány-árutermelés. Viszont ezzel a módszerrel éppen az árutakarmányt termelő területek tűnnek el. A halmozatlan bruttó termelési érték szintjeit térképeztük a halmozatlan bruttó termelési érték eme egyszerűsített számítási módszerével történő kiszámítás alapján is (3. ábra). A magas és alacsony szintű területek megoszlása lényegében teljesen azonos képet mutat az előbbivel. Viszont erősebben eltérnek egymástól a növénytermelési és az állattenyésztési főirányú területek szintkülönbségei. A Nyírség, a Duna—Tisza köze szőlő—gyümölcs—zöldségtermelő területei magasabban emelkednek így az országos átlag fölé, mint a halmozott érték mutatói alapján, ill. főleg a főváros zöldségellátó övezete e módszerrel már meghaladja az országos átlagszintet. Az árukukoricát termelő Mezőföld e módszer szerint szinte egészében az országos átlagszint alá kerül.

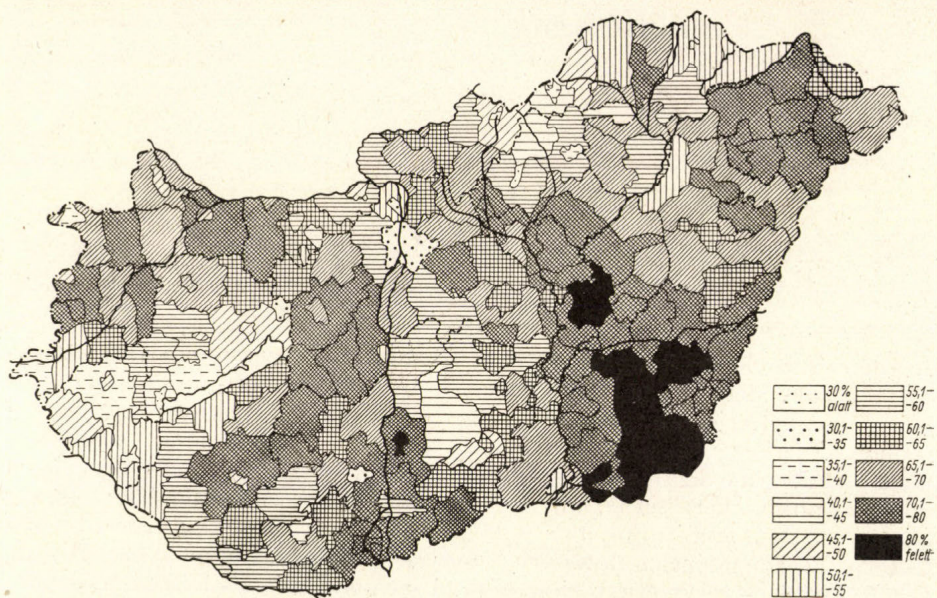
A műveléságak

Részletesebb elemzésünket a művelésági megoszlás szerepének tárgyalásával kezdjük. Mert ha a belterjesség döntő kritériuma a *szerkezet*, úgy éppen e legbelterjesebb növénytermelési ágak közül a gyümölcs- és a szőlőtermelés szerkezeti kérdése művelésági kérdés is. A művelésági megoszlás magas szőlő- és áru gyümölcs arány esetében, melyekhez mindig hozzá kell számítanunk a „kert”-et is, már azonos a belterjes szerkezettel. Ugyanakkor azonban rá kell mutatnunk arra is, hogy ezek a műveléságak az egész ország belterjes termelésének „folszerű” tényezői. Kívánatos nagyméretű, de körültekintő és tervszerű terjesztésük. Ugyanakkor a fő feladat a *szántóföldi* termelés belterjességének növelése és a rét-legelő gazdálkodásnak ugyancsak belterjessé tétele. Ebben a fejezetben tehát főleg a *szántóföldi* termelés néhány általános problémáját tárgyaljuk, *összefüggésben* a többi művelésággal. A művelésági megoszlás alkalmas a belterjesség fokának megközelítő mérésére is.* Ezt a módszert mi több — egyszerű és kombinatív — változatában is alkalmazzuk.

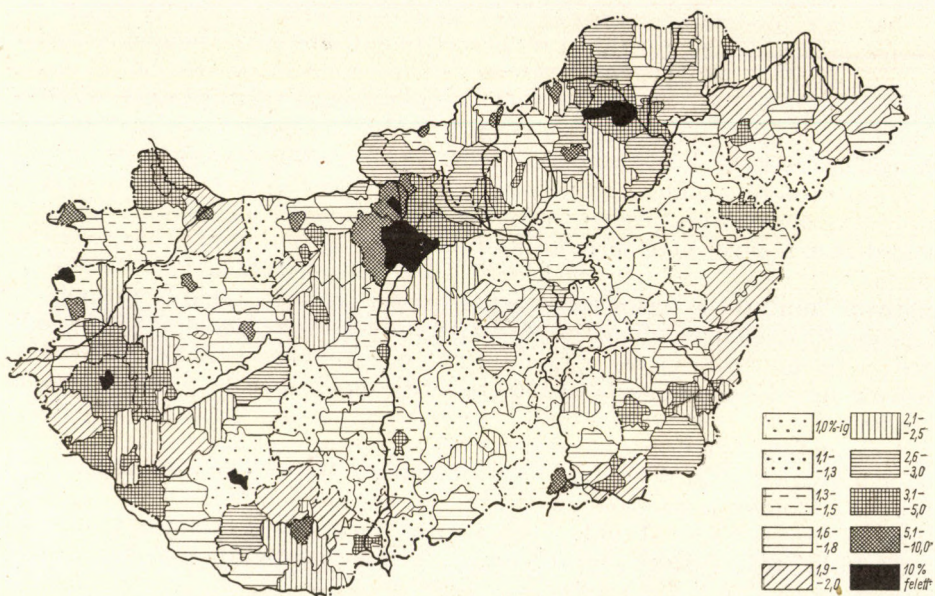
Még egy módszertani megjegyzést kell előrebocsátanunk. A szőlő- és gyümölcstermelés az évenkénti terméseredmény-eltérések szempontjából a legérzékenyebb termelési ágak egyike. Pl. az 1960-as év szőlőből gyenge, gyümölcsből pedig — főleg almából — igen gyenge termésű év volt. Szabolcsban harmad annyi áruval termelt, mint a megelőző évben. A bruttó termelési értékekkel való munkánál tehát egy év adatai inkább mutatják az „év” szerkezetét, mint a termelés szerkezeti jellegzetességet. Viszont az álló kultúrák (ültetvények) esetében fontos tényező maga az állag is, jelentős ráfordítást igényel már termőre fordulás előtt is. Indokolt tehát, hogy a munkának végső eredményét jelentő körzetmegállapításoknál — melyek alapvető mutatói a termelési és árutermelési értékek, tehát a termék — a gyümölcs és szőlő esetében az állagot, a művelésági részesedést, a fák számát, a termőfa-arányt és az üzemformát is tekintetbe vegyük. (A tanácsi szektor művelésági megoszlását 1960-ban tájékoztatóként a 4—9. ábrák mutatják be.)

A *szántóföldi termeléssel* kapcsolatban első kérdésünk: milyen szerepet tölt be a mezőgazdasági színvonal kialakításában. Alaptájékoztatóként hat térképünk szolgál: a szántó művelésági részesedése (4. ábra), a szántóföldi növénytermelés I. kat. hold szántóra számított halmozott bruttó termelési értéke forintban (10. ábra), a szántó növénytermelési értéke

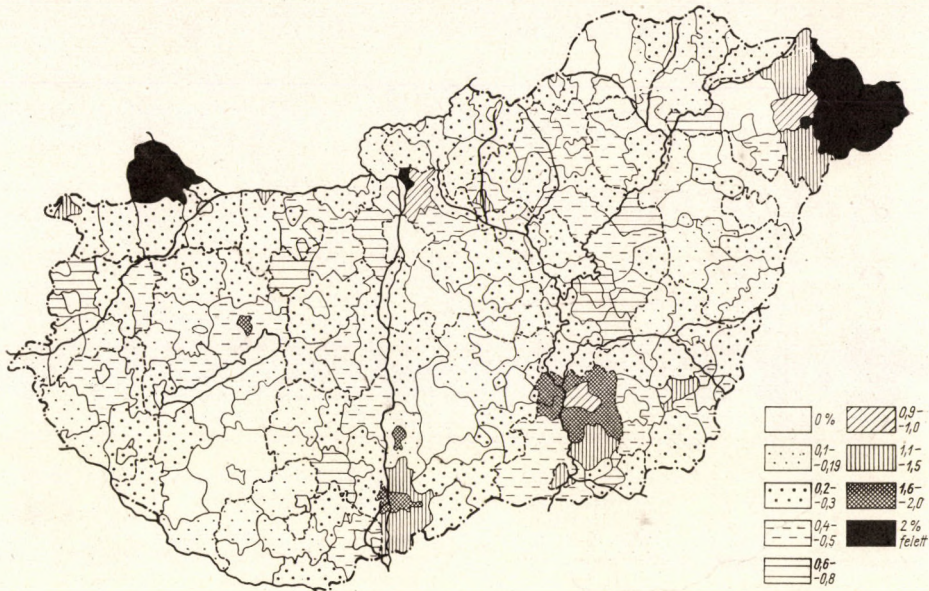
* Ezzel a módszerrel készült pl. az ÉM Városépítési Tervező Vállalat községi távlati fejlesztési tervének adatai. (Kézirat, 1962.)

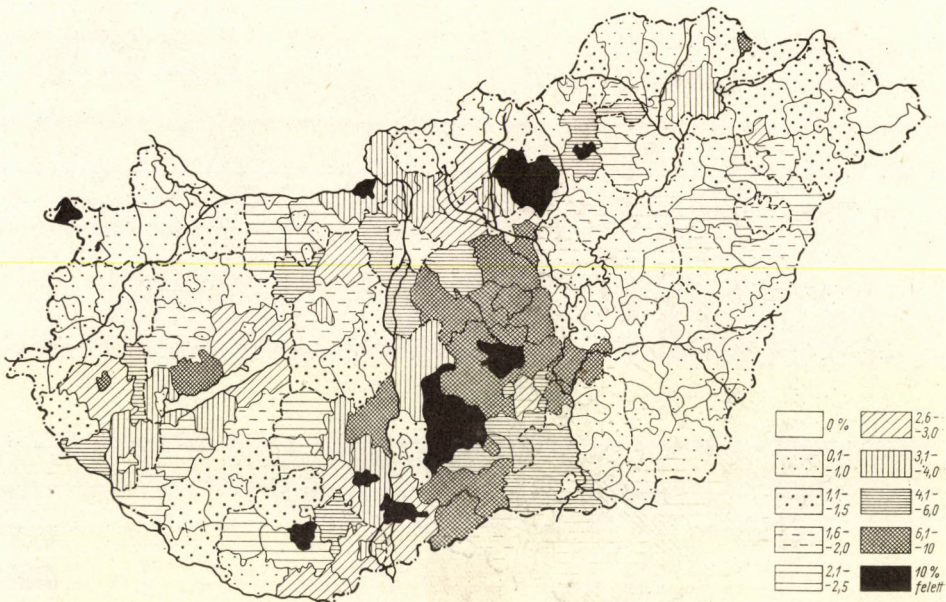
4. ábra. A szántó százalékos részesedése a teljes területből
Országos átlag: 57,8%

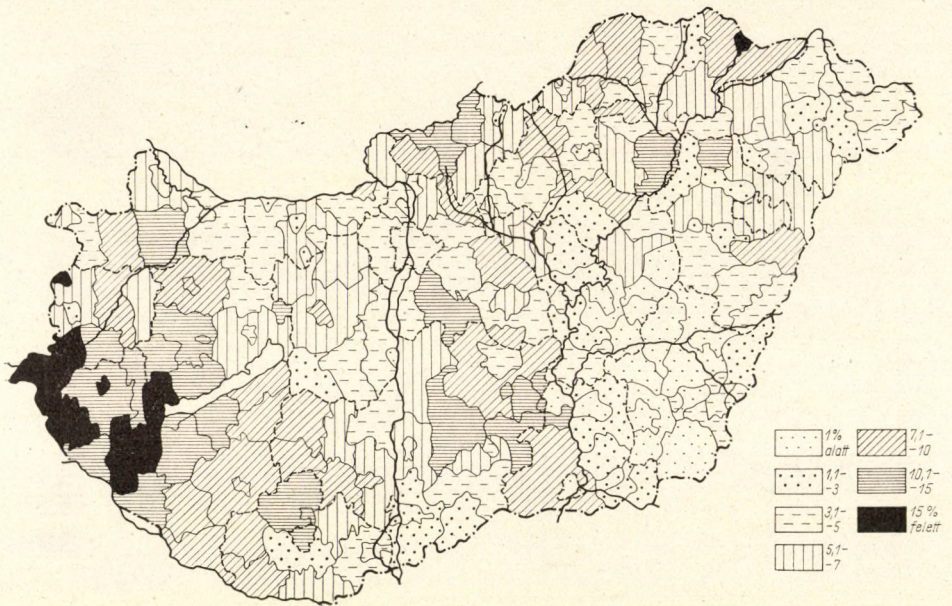
5. ábra. A kert százalékos részesedése a teljes területből
Országos átlag: 1,9%

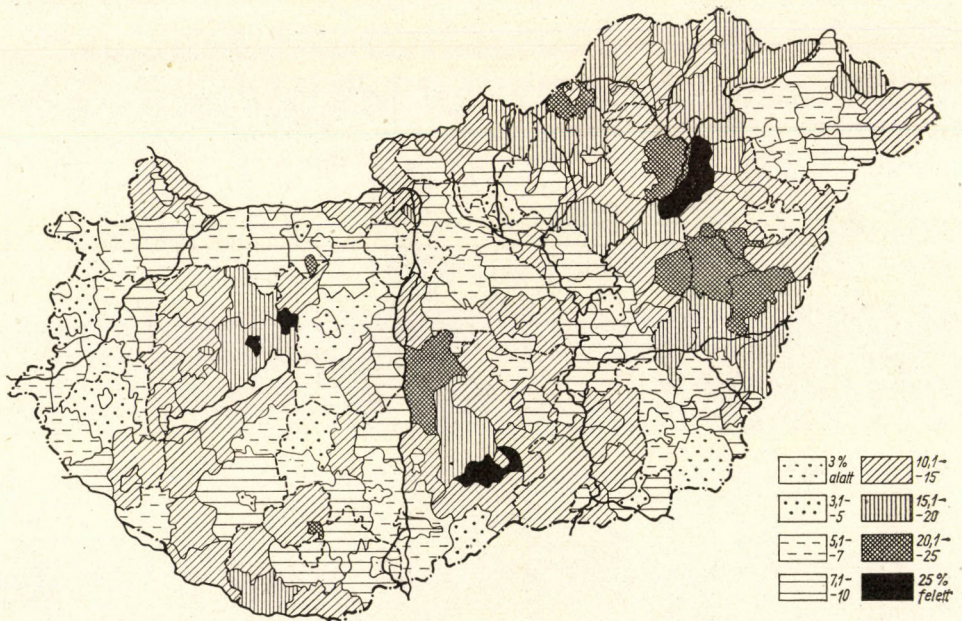
6. ábra. A gyümölcses százalékos részesedése az összterületből

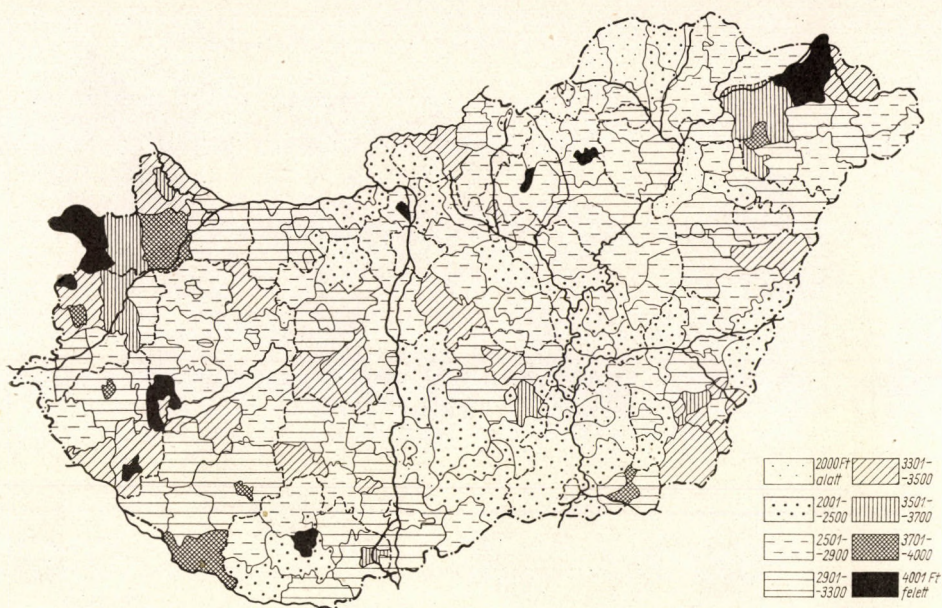
7. ábra. A szőlő százalékos részesedése az összterületből
Tanácsai szektor átlaga: 2,5%

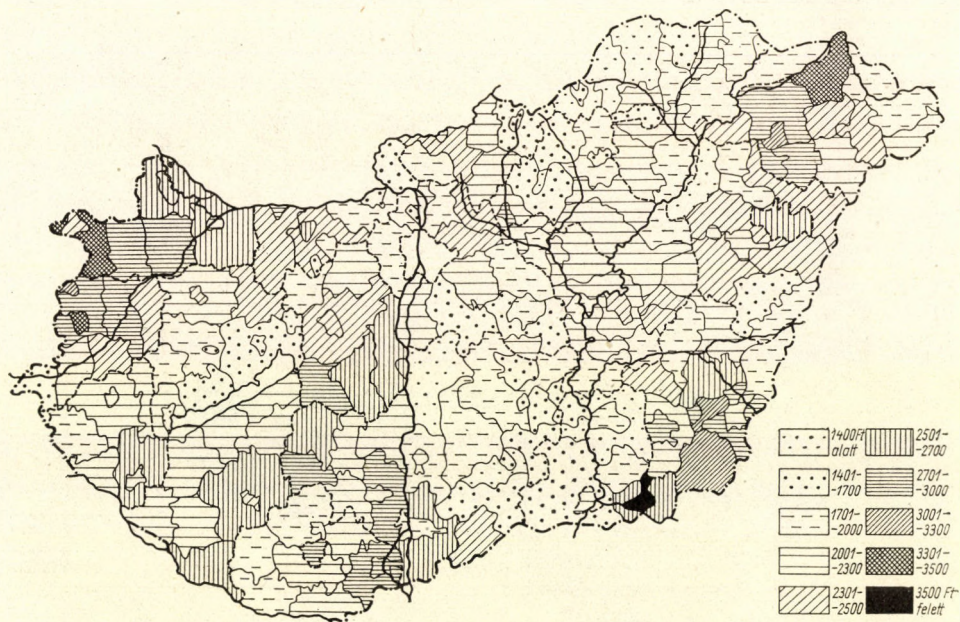
8. ábra. A rét százalékos részesedése az összterületből
Tanácsai szektor átlaga: 5,3%

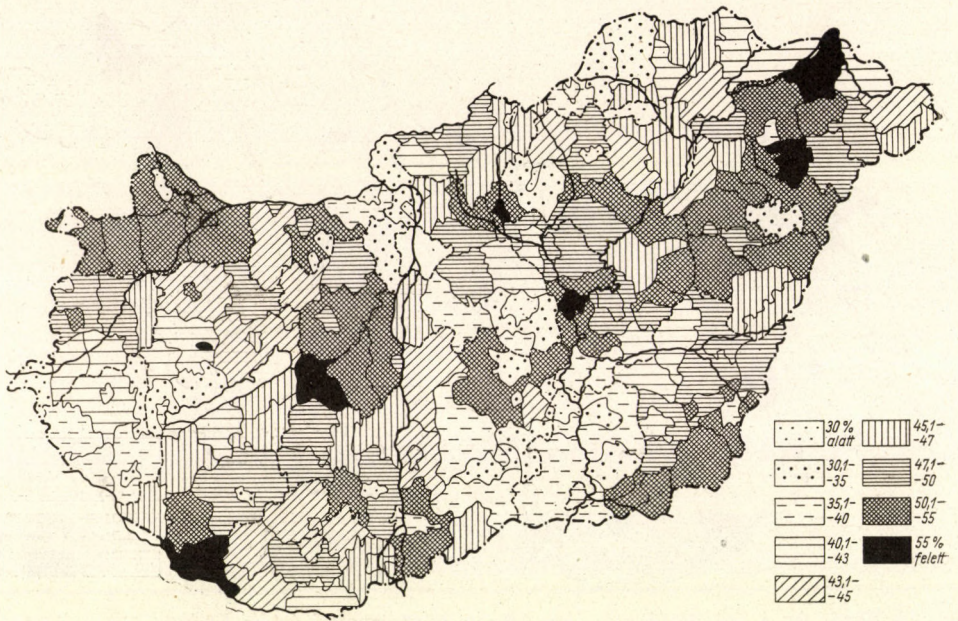
9. ábra. A legelő százalékos részesedése az összterületből
Tanácsai szektor átlaga: 4,5%

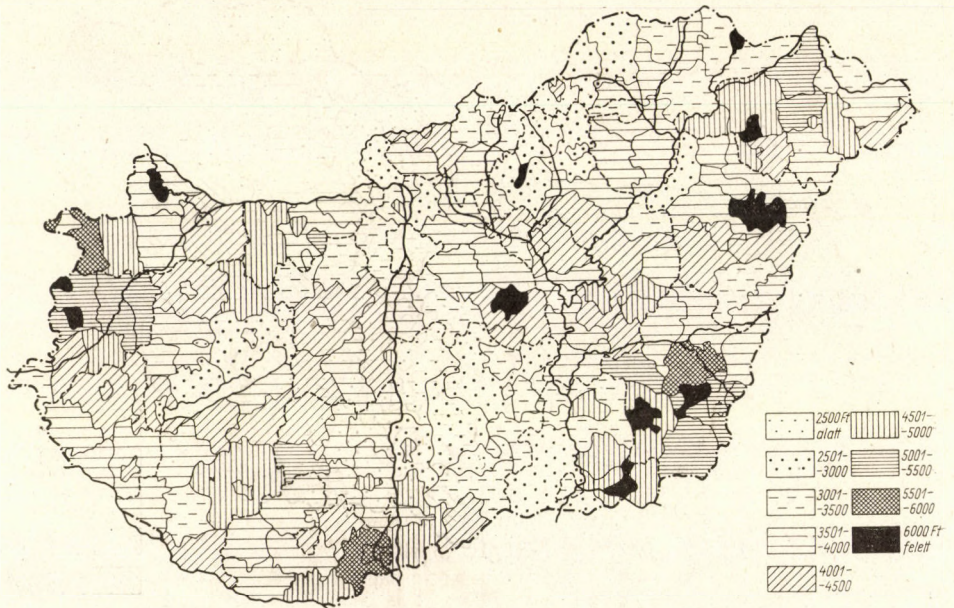
10. ábra. Az 1 kat. hold szántóra eső növénytermelési érték Ft-ban

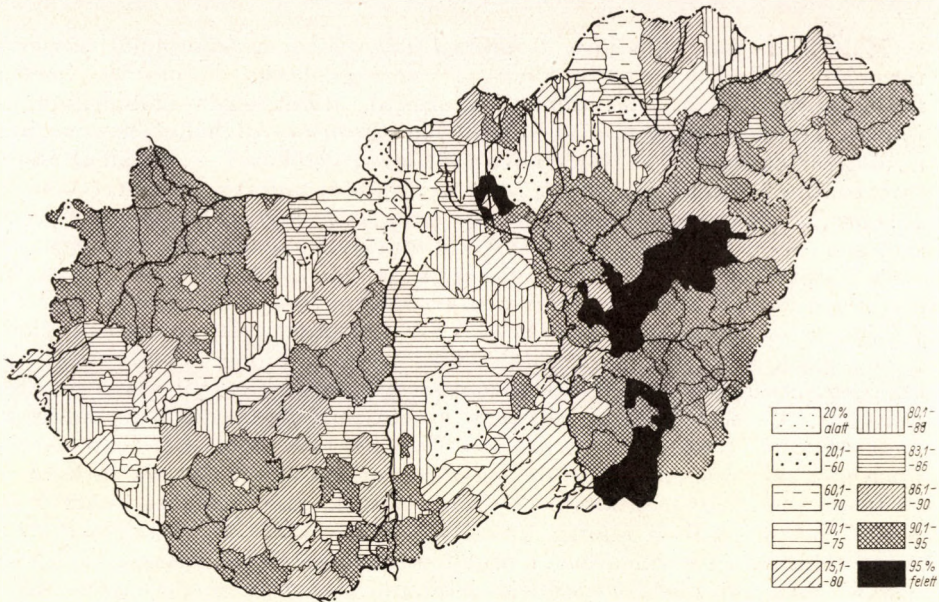
11. ábra. A MMÖT 1 kat. holdjára eső Ft-értékből a szántóföldi növénytermelésre jutó rész (Ft)

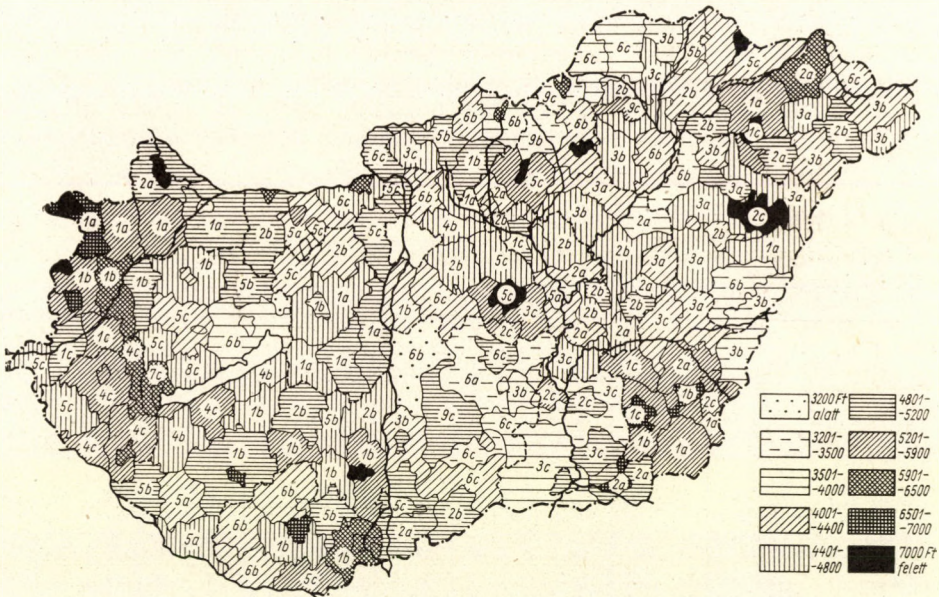
12. ábra. A szántóföldi növénytermelés százalékos részesedése a halmozott bruttó értékből (%)

13. ábra. A szántóföldi „belterjesség” Ft/kg értéke. (A szántóföldi belterjes növénytermelési ágak és állattenyésztés szántóra eső értékének összege)

14. ábra. A teljes szántóföldi értéktermelés százalékos részesedése a halmazott értékből. (Az állattenyésztés szántóra eső halmazatlan értékével)

15. ábra. A szántóföldi termelés típusainak szerepe az össztermelés színvonalában

1 = magas (65% feletti) szántóarány — magas hozamok, 2 = magas (65% feletti) szántóarány — közepes hozamok, 3 = magas (65% feletti) szántóarány — alacsony hozamok, 4 = közepes (65-45%) szántóarány — magas hozamok, 5 = közepes (65-45%) szántóarány — közepes hozamok, 6 = közepes (65-45%) szántóarány — alacsony hozamok, 7 = alacsony (45% alatti) szántóarány — magas hozamok, 8 = alacsony (45% alatti) szántóarány — közepes hozamok, 9 = alacsony (45% alatti) szántóarány — alacsony hozamok. — a = a szántói növénytermelés részesedése a bruttó értékből magas (50% felett), b = a szántói növénytermelés részesedése a bruttó értékből közepes (50-43,1%), c = a szántói növénytermelés részesedése a bruttó értékből alacsony (43% alatt)

a MMÖT 1 kat. holdjára számítva (11. ábra), a szántóföldi növénytermelés százalékos részesedése a mezőgazdaság halmozott bruttó termelési értékéből (12. ábra). A szántó jelentőségét előbbieknél is jobban kiemeli, ha a szántóföldi növénytermelés értékéhez hozzáadjuk az állattartás értékét — csökkentve a rét-legelő értékével —, hiszen az állattartásnak a fő bázisa is a szántó. Ezt az adatsort mutatja be Ft-értékben a 13. ábra, az össztermelés százalékában pedig a 14. ábra. E hat térkép természetesen több területen eltérő arányokat mutat. A nagyobb mértékű egyezés ezek között a térképek között, továbbá az egyezések jelentős aránya 1. ábránkkal viszont arra utal, hogy a színvonal legjelentősebb tényezője a szántóföldi termelés. Bár az egyezések is csak megközelítőek, viszont vannak jelentős eltérések is. Az okok: a szántók eltérő minősége, ennek következtében az eltérő termésátlagok (az eltérő növénytermelési szerkezettől egyelőre eltekintünk). A szántóföldi termelésnek a színvonal kialakításában betöltött szerepét tehát több tényező, részben egymással ellentétes irányban hatva, főleg területenkint eltérő kombinációkban érvényesülve, alakítja ki. Ezért a fő tényezőket egy kombinatív térképre vittük, ezen jelekkel (számok és betűk) tüntetjük fel a szántó művelésági arányát, a termésátlagokat és a szántóföldi növénytermelésnek a bruttó termelési értékéből való részesedését; a sraffozás a teljes termelés szintjét jelzi (15. ábra). Az eredményeket táblázatosan is összefoglaljuk (4. táblázat).

Térképeink területi összefüggései és táblázatunk alapján néhány figyelemre méltó törvényszerűséget állapíthatunk meg a műveléságakkal jellemezhető területi típusok és a szintek összefüggéseiről. Megelőzően azonban röviden jellemezni kell a törvényszerűségekben szereplő típusokat, meg kell adnunk a jelző számok és betűk pontosabb tartalmát.

A magas szántóarány „1” (magas hozamú) változata legjobb talaj- és klimatikus adottságokkal rendelkező tájainkon — Békésben, a Mezőföldön, a

4. TÁBLÁZAT

A termelési színvonal összefüggése a műveléságakkal és termésátlagokkal
(A közigazgatási egységek megoszlása)

Szintek	Típusok														
	1a	1b	1c	2a	2b	2c	3a	3b	3c	4a	4b	4c	5a	5b	5c
Alacsony szint (4750 Ft alatt)	6 6,2	1 1	0 0	4 4,1	9 9,3	1 1	7 7,2	10 10,3	8 1,3	1 1	4 4,1	0 0	3 3,1	2 2	8 8,3
%*															
%**		19		35				89			31			54	
%***	33	17	0	30	50	10	87	100	80	100	100	0	75	40	53
Magas szint (4750 Ft felett)	12 12,3	11 11,3	6 6,2	9 9,3	9 9,3	8 8,3	1 1	0 0	2 2,1	0 0	0 0	11 11,3	1 1	3 3,1	7 7,2
%*															
%**		81		65				11			69			46	
%***	67	83	100	70	50	90	13	0	20	0	0	100	25	60	47
Összesen	18 9,4	12 6	6 3	13 6,5	18 9,4	9 4,1	8 4	10 5	10 5	1 0,5	4 2	11 5,5	4 2	5 2,5	15 7,7
%****															
A fő típusok : %					53									35	

Magyarítás: 1 — magas (>65%) szántóarány — magas termésátlag; 2 — magas (>65%) szántóarány — átlagos termésátlag; 3 — magas (>65%) szántóarány — alacsony termésátlag; 4 — átlagos (65—45%) szántóarány — magas termésátlag; 5 — átlagos (65—45%) szántóarány — átlagos termésátlag; 6 — átlagos (65—45%) szántóarány — alacsony termésátlag; 7 — alacsony (45%) szántóarány — magas termésátlag; 8 — alacsony (45%) szántóarány — átlagos termésátlag; 9 — alacsony (45%) szántóarány — alacsony termésátlag. a — a szántó részesedése a bruttó termelési érték-

Kisalföldön — általános. A típus kialakulása azonban nemcsak „a természet ajándéka”, pl. Vasban, Somogyban, a Nyírségben, a legjobb agrotechnika eredménye is, ill. a Nyírségben pl. Somogglyal szemben a nagyobb élőmunka-ráfördítése is, ami a Nyírségben korántsem jelenti a termelékenyebb élőmunka ráfordítását.

A „2” és „3” változatok döntően a kedvezőtlenebb természeti feltételek eredményei. Így a szikes, agyagos és réti talajok hatását tükrözik az országnak egyben legszárazabb vidékén, a Jászság, a Nagykunság, a Hortobágy, a Sárrétek és a Körös-vidék összefüggő területén, részben a Szatmár—Bereg-síkságon is.

A szik hatására alakultak ki a Duna völgyében, viszont a gyengébb homoktalajok eredményei a Nyírségben. A domborzat szerepét is tükrözik a középhegységek előterében és a dunántúli dombságokon. Egyébként az „1”, „2” és „3” változat az ország közigazgatási egységeinek 52%-ára jellemző. A magas szintű közigazgatási egységeknek pedig 61%-a kerül ki a magas szántóarányúak közül.

A közepes szántóarányú („4” — „6”) változatok magas hozamú fajtái a löszös Külső-Somogy és Zala, alacsonyabb fajtái pedig a homokos Belső-Somogy, a Baranyai- és a Tolnai-dombság, a podzolos-vizenyős Órség és Hetés, a homokos Duna—Tisza köze, a szikes Hortobágy és a Berettyó-vidék, főleg pedig középhegységeink tájainak jellemzői. E változatok hazánk közigazgatási egységeinek 35%-ára jellemzőek.

Az alacsony szántóarányú („7”, „8” és „9”) változatok a nagy rétarányú Zalát és a Kisbaltaton vidékét, valamint az erdős Mátra és Karancs vidékét jellemzik, előbbit magas, utóbbit — érthetően — alacsony hozamú változata. A kiskőrösi járásban a magas szőlőarány gyenge minőségű homoktalajokkal párosulva az alacsony hozamú változatot alakította ki. E változatok részese-
dése 13%.

6a	6b	6c	7a	7b	7c	8a	8b	8c	9a	9b	9c	Össze- sen	A művelési típusok meg- oszlása. szintenkit
1	15	8	0	1	1	0	1	1	1	3	1	97	a 23 = 24%
1	15,9	8,3	0	1	1	0	1	1	1	3,1	1		b 46 = 47%
100	89	73	0	33	20	0	27	17	100	63	25		c 28 = 29%
0	0	3	0	0	4	0	0	5	0	0	3	95	a 23 = 24,2%
0	0	3,1	0	0	4,2	0	0	5,2	0	0	3,1		b 23 = 24,2%
0	11	7	0	67	0	0	73	0	0	37	0		c 49 = 51,5%
0	0	27	0	0	80	0	0	83	0	0	75	192	a 46 = 24,2%
1	15	11	0	1	5	0	1	6	1	3	4		b 69 = 35,6%
0,5	7,7	5,5	0	0,5	2,5	0	0,5	3	0,5	1,5	2		c 77 = 40,2%

13

ből 50% felett; b — a szántó részesedése a bruttó termelési értékből 43—50%; c — a szántó részesedése a bruttó termelési értékből 43% alatt.* részesedés az alacsony, ill. magas szintűek összegéből; ** részesedés az „1”, „2”, „3” ... „9” kategóriák összegéből; *** részesedés az „a”, „b” és „c” megfelelő oszlopbeli kategóriák összegéből; **** részesedés az összes közigazgatási egységek számából

A belterjességi vizsgálat szempontjából talán még fontosabbak a szántóföldi növénytermelés értéktermelési arányait feltüntető „a”, „b” és „c” betűkkel jelzett kategóriák: lényegében művelésági-szerkezeti típusok, melyekben az állattenyésztés részaránya is érvényesül.

Az „a” kategória a szántóföldi növénytermelő típus. Legfontosabb búza-, kukorica- és cukorrépatermelő területeink tartoznak ide, de ebbe a kategóriába kerül a burgonya-, dohány- és rozstermelő Nyírség és a burgonyatermelő Külső-Somogy is. A belterjesség döntő tényezője e területeken még a szántóföldi növénytermelés. A magasabb szintűek (Nyírség, Békés) jellemzője a belterjesebb ipari növény- és burgonyatermelés (utóbbi a Nyírségben), természetesen a jelentős kenyérgabona- és kukoricatermelés mellett, az alacsonyabb szintűeké (Közép-Tisza-vidék, Körös-vidék, Mezőföld) főleg a búza- és kukoricatermelés. A kategória részesedése a közigazgatási egységekből 24,2%.

A „b” kategóriát a vegyes szerkezet jellemzi; a vegyes jelleg főleg az állattenyésztés nagyobb arányaiban jelentkezik, a nagyarányú és magasabb színvonalú gabona-, takarmány, és esetenként ipari növénytermelés mellett. Észak-Vas, a Dél- és Délkelet-Kisalföld, a Délkelet-Dunántúl, a Borsod—Hevesi nyílt ártér, a Hortobágy, a Kelet-Körös-vidék a típus fő képviselői, de ide tartoznak a Délkelet-Alföldnek és a Nagykunságnak főleg baromfit is nagyban tenyésztő búza—kukorica—sertés mikroöközetei. A Duna—Tisza közén a szőlő- és gyümölcsstermelés a szántóföldi termelés értékét megközelítő művelési ág. A „b” kategória részesedése 35,6%.

A „c” kategória a belterjes művelési (szőlő, kert, gyümölcsös) és termelési ágak vezető szerepével tűnik ki. A kategória magasabb termelési szintű területei hazánk belterjes mezőgazdaságának kiemelkedő jelentőségű képviselői. Az uralkodó belterjes ág egyaránt lehet az állattenyésztés (Vasban, Nyugat-Zalában, az alacsony színvonalú Észak-Borsodban) vagy a szőlő- és gyümölcsstermelés, a kategória előbbinél lényegesen nagyobb hányadán. Kiemelkedő borvidégeink, de a főváros zöldszegellátó övének egy része is ide tartozik. Utóbbiak vegyes jellege a ceglédi járásban, továbbá Cegléden és Nagykőrösön a szőlő—gyümölcs—sertés—baromfi együttessel cseréli helyét, Debrecenben, Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Orosházán a súlypont az állattenyésztésre, főleg a baromfitenyésztésre toródik. Ebben a kategóriába tartozik a zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermelő, továbbá baromfitenyésztő iparvárosok többsége is. A kategória részesedése a közigazgatási egységekből 40,7%, de területi részesedése ennek alig egynegyede.

A vizsgálat időpontjában érvényesülő gazdasági és agrotechnikai feltételek között a változatok és kategóriák a következő főbb törvényszerű összefüggéseket mutatják.

1. A magas szántóarányú és magas vagy átlagos termés hozamú területeken a magas szint döntően a szántóföldi növénytermelés eredménye. Magas szintű területeinknek több, mint fele (56,7%-a) ebbe a csoportba tartozik. E csoportnak csaknem fele kimondottan szántóföldi növénytermelési típusú, ugyanannyi a növénytermelő-állattenyésztő típusú, ezeknél az állattartás bázisa Ft-értékben kifejezve szinte kizárólagosan a szántóföldi takarmánytermelés. A magas szántóarányú és magas vagy átlagos hozamú területeken a „c” típus egyben a magas szintet is jelenti. Az „1b” és „1c” típusú területek a termelési komplexitás szempontjából is a legfigyelemre méltóbb kezdeményekkel rendelkeznek. Az alacsonyabb szántóarányú területeken

már csak abban az esetben megnyugtató a komplexitás foka, ha a speciális ág az állattenyésztés. A szőlő- és gyümölcstermelő főirányú változatoknál — főleg a Duna—Tisza közén — az istállótrágya hiánya komoly probléma. A magas szántóarányú, de alacsony hozamú területek túlnyomó többsége — ezek a szikes, agyagos és gyengébb savanyú homokos területek — az alacsony szintet képviseli, e területnek „c” változata is csak negyed részben magas szintű.

Következtetés: mezőgazdaságunk belterjes fejlődésének legnagyobb tartalékai a magas szántóarányú területek. A fejlesztés kívánatos irányai: fokozatosan az „1b” és „1c” kategóriák szintjére emelni a csoport megelőző jelzésű részeit, úgy, hogy célul az „1c” kategória elérését tűzzük ki. Az eltérő természeti és gazdasági feltételeknek megfelelően az iránymutatók a sárvári és a vasvári, a dombóvári és a szekszárdi járás, a ceglédi járás, Jászberény, Törökszentmiklós, Csongrád, Hódmezővásárhely, Debrecen és Nyíregyháza, a szerencsi és a szikszói járás lehetnének.

2. Az átlagos szántóarányú területeken a magasabb szintek már szinte kizárólagosan a „c” típusban jelentkeznek. Ok és okozat esetenként helyet is cserél: a kevés és gyengébb minőségű szántó belterjesebb műveléságak kialakítására készíti a mezőgazdaságot, ez viszont tovább csökkenti a szántó terjedelmét. A változatosság igen nagy. A műveléságak ebben a csoportban a makrorelief szerint is erősebben elkülönülnek (Zala, Kisbaltaton vidéke, Nagyberek, Hegyalja). A belterjes kultúrák elhelyezkedése már erősen „foltszerű”.

Következtetés: a csoport nagy változatossága miatt a fejlesztés nagy körültekintést igényel. A belterjes fejlesztés döntő tennivalói már kisebb mértékben szántói jellegűek, s ezen a téren sem csupán szerkezeti változást igényelnek, hanem talajjavítást (szikprobléma a Hortobágyon, a Soltisíkságon, savanyú talajok a szentgotthárdi és a lenti járásban) és az öntözés kiterjesztését is (Berettyó-vidék), továbbá a talajerózió leküzdését, egyezővel behatóbb és költségesebb meliorációs munkálatokat. A fejlesztés másik fontos iránya a különböző magassági szintek, a buckák, a dombok, a lejtők hasznosítása ültetvényekkel, szőlővel, gyümölcsösökkel: a Duna—Tisza közén a szőlőtermelés, Zalában, Nógrádban, Borsodban a gyümölcstermelés kiterjesztése.

3. Az alacsony szántóarányú területeken a magasabb szintek már kizárólagosan a „c” típusban jelentkeznek, az állattenyésztés és a szőlő—gyümölcstermelés eredményei.

Az egymással törvényszerű belső összefüggést mutató kategóriák fontos tényezői a mezőgazdasági körzetek kialakításának. Egyéb tényezőkkel együtt, tekintetbe vételük differenciáltabb körzethatárolást tesz lehetővé, egyben megkönnyítik a körzetek magterületeinek kijelölését is.

Az élők munka-ráfordítás néhány területi kérdése

A belterjesség fogalmának meghatározásában kiemelt jelentősége van az élő- és tárgyiasult munka ráfordításának. A tanulmányban csak az élők munka-kérdésének két oldalával, nevezetesen a munkaerő-szükséglet és a rendelkezésre álló munkaerő-kapacitás kihasználtságának kérdésével kívánunk foglalkozni. A kérdést leegyszerűsített megközelítő mutatók segítségével elemezzük. Ez 5–6%-os hibalehetőséggel — nem többel — jár, viszont a vizsgálat céljainak még teljesen megfelel.

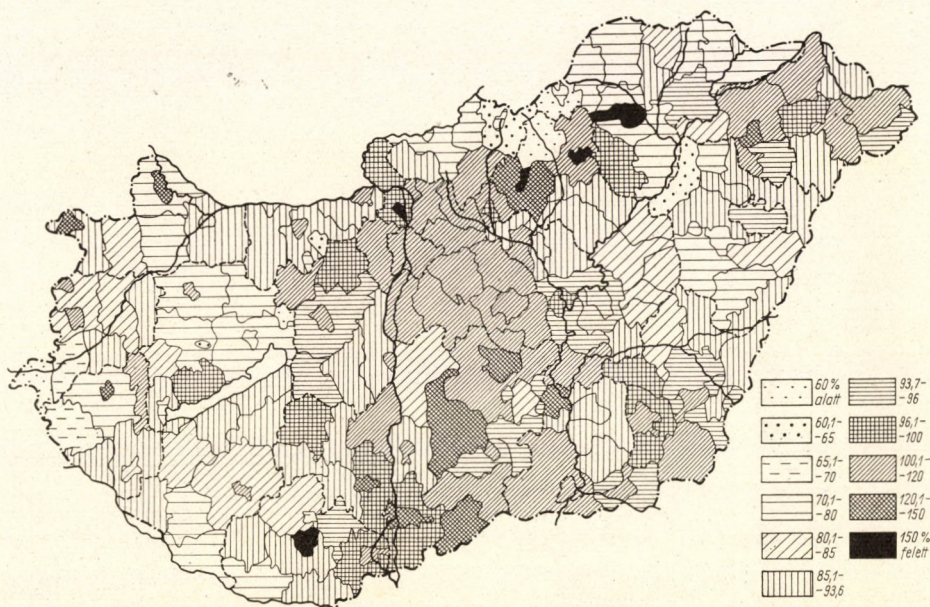
Az élők munka-szükséglet vizsgálatához a *szántóegységben kifejezett munkaerő-igényesség* mutatóit alkalmazzuk, többszörös korrekcióval. A szántó-egységeket nem kh-ban fejezzük ki, hanem — az összehasonlíthatóság kedvéért — százalékosan. A műveléságak szántóra redukálásánál a Városépítési Tervező Vállalat egyszerűsített szorzószámait alkalmazzuk, ezek ugyanis — országos átlagban — tekintetbe veszik az állattartás élők munkai-igényét is. Az erdő és a faiskola munkai igényét figyelmen kívül hagytuk.

A szántóegység-arányok területi megoszlását a *16. ábra* tünteti fel. A térkép tehát azt fejezi ki, hogy az egyes közigazgatási egységek tényleges művelésági megoszlása hány százalékos szántórészesedésnek felel meg. Ez egyben tájékoztat arról, hogy a szántó országos átlagban vett munkaerő-igényének megfelelő szinten mekkora az egyes területek munkaintenzitási szükséglete.

A munkaerő-igényesség egyben a belterjesség egyik mutatója. Térképünk tehát — az értéktermelés és a művelésági szerkezet bemutatása után — harmadik támpontunk a belterjesség szintjének kifejezéséhez. Míg a művelésági ábrázolás főleg csak a szerkezetet ragadja meg (termelési érték mennyiségi szintézis), addig az itt tárgyalt ábrázolás csak az érték egyik tényezőjének, a konkrét élők munkáknak szintéziseként tekinthető.

Az erősen általánosító térkép döntően a szántó és a szőlő—kert—gyümölcsös műveléságának területegységenkénti súlyát tükrözi. Így hasonlít a belterjes növénytermelés értékeit ábrázoló (l. később) térképhez, amelyen szintén a kert—szőlő—gyümölcsös részaránya tükröződik a belterjes szántó-földi kultúrák (zöldség, ipari növények, burgonya) mellett. Ugyanis a magas szántóarányal szinte törvényszerűen jár együtt ezek valamelyikének magasabb szerkezeti aránya. A térkép azonban a belterjesség fokának ábrázolására — túlzott általánosításai miatt — véleményünk szerint csak megfelelő korrelációkkal alkalmazható. Mégis érdemes összehasonlítani a belterjesség szintbeli komponensét, az I kat. holdra eső Ft-értéket bemutató térképünkkel (*1. ábra*). Azzal megegyezően emelkednek ki Békés, a Nyírség, Kelet-Tolna, Kelet-Baranya és legfontosabb szőlőtermelő mikroövezeteink.

Ez azt jelenti, hogy ezeken a területeken a termelési érték megközelítően arányos a szántóegységben kifejezett munkaerő-igénnyel. Arányos e két tényező a Közép-Dunántúlon, a Közép-Tisza-vidéken és a Körös-vidéken. De a termelési értéknél aránylag nagyobb az élőmunkaigény, a valóságban a ráfordítás is, a Duna—Tisza közén, részben a Nyírségben is, továbbá a Szatmár—Beregi-síkságon. Ez részben az állókultúrák még termőre nem fordult részeinek munkaerő-igényét is jelzi, a Mezőföldön pedig az alacsonyabb szintű állattenyésztés folytán elmaradó értékeket. Viszont a munkaigényhez viszonyítva magasabb az értékprodukción a Nyugat-Dunántúlon, Külső-Somogyban és a Kisalföldön.

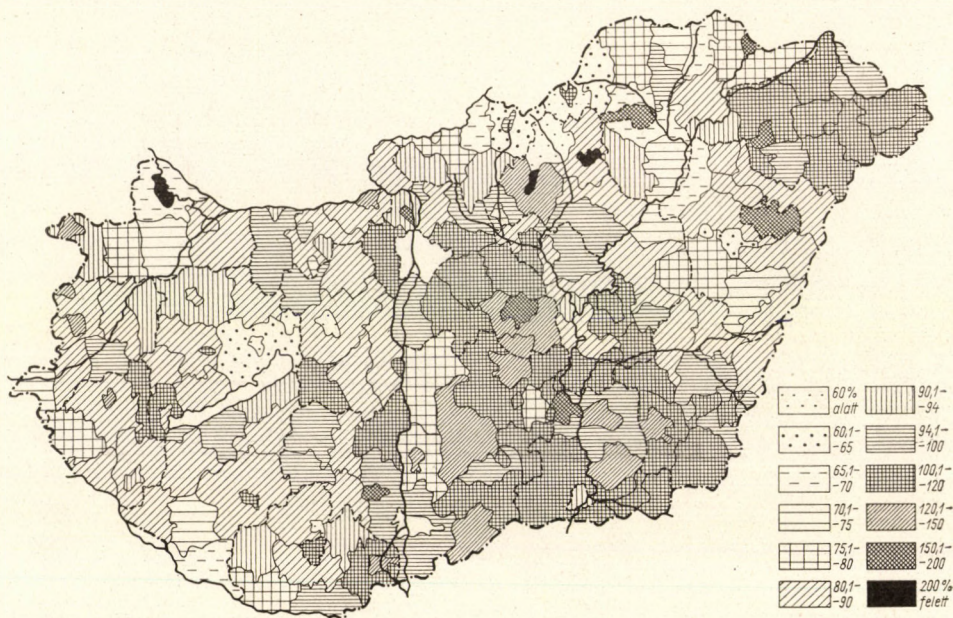
16. ábra. Munkaerő-intenzitás a szántóegységekben (%)

1 szántóegység = 1 kh szántó = 0,2 kh szőlő = 0,2 kh gyümölcsös = 5,0 kh rét = 10,0 kh legelő

Mint hogy a 16. ábrán az állattenyésztés munkaerőigényét is csak országos átlagszinten vesszük figyelembe, ez a túlzott általánosítás hibaforrás. Ez nem áll fenn megközelítően sem ilyen mértékben a műveléságaknál, amelyek munkaerő-igénye sokkal kiegyenlítettebb — pl. a belterjesebb szántóföldi növényi kultúrák többnyire a lazább, könnyebben művelhető talajokon találhatók —, mint az állatsűrűség nagy eltéréseivel jellemezhető állattenyésztésé. Ezért térképünknek kétféle korrigált változatát is elkészítettük, tekintetbevé az állattenyésztés területenkinti valóságos igényeit. Mint hogy a szántóegységben kifejezett terület „topográfiaiilag” azonos a mezőgazdaságilag művelt területtel, a munkaerő-igény a területenkinti értékszinttel is arányba állítható. Ez lehetővé teszi, hogy az állattenyésztési korrekciót — az országos átlag alatti, ill. feletti tényleges szintnek megfelelően — az érték kombináció módszerével hajtsuk végre. A módszer egyben lehetőséget ad egyszerű megközelítő számítással az állatgondozás és a

takarmánybázis értékben is kifejezhető munkaerő-szükségletének elkülönítésére.

Első korrekciós változatunk (17. ábra) abból indul ki, hogy a takarmánybázis munkaerőszükséglete hívebben tükröződik a művelésági átlagmutatókban, mint maga az állatállomány. Ezért a korrekciót az állattenyésztésnek az átlagtól eltérő halmozatlan (a takarmánybázis értékével csökkentett) értékdifferenciáival végeztük. Egyszerűen szólva: csak az állatgondozás munkaráfordítási szükségleteire voltunk tekintettel. A kép még meglepően egyezik 16. ábránkéval. Lényegében csak az alacsony takarmánybázisú és

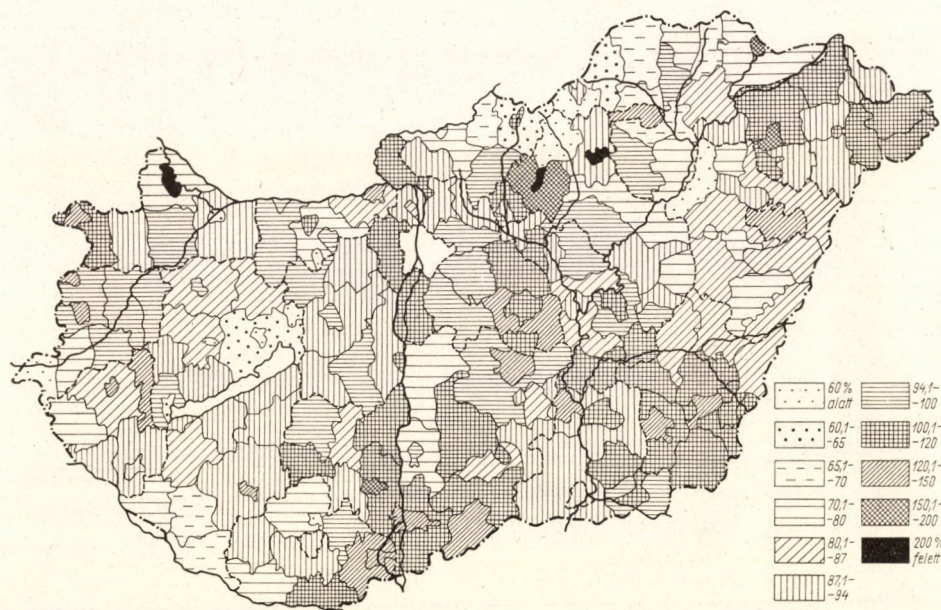

17. ábra. A szántóegység-munkaintenzitás korigálva az állattenyésztés halmozatlan értékével (%)

az átlagosnál is magasabb állatsűrűségű Nyírség emelkedik ki még élesebben, viszont az alacsony állatsűrűségű Duna—Tisza köze — a ceglédi járás, Cegléd és Nagykőrös kivételével — az átlagosnál alacsonyabb munkaerő-igénnyel jelentkezik.

A második korrekciós változatnál (18. ábra) tekintetbe vettük a takarmánybázisnak az országos átlagtól való eltérését is. Nos, az így kapott szintarányok már inkább az 1. ábra arányaihoz közelednek. Kiütkezik azonban a Dunántúl viszonylag alacsonyabb munkaerő-igényelért viszonylag magasabb termelési értéke. Viszont ugyanígy kiütkezik a Duna—Tisza közének, a Nyírségnek, a Közép-Tisza-vidéknek, s itt már az Alsó-Tisza-vidéknek és Csongrádnak is a termelési értékhez viszonyított nagyobb munkaerőigénye. Mindez nyilván a területi egybeesésekből is jól leolvasható természeti feltételek különbségének is következménye. A megoldás — a megfelelő agrotechnika — is lényegében gazdasági tényezőktől várható, további részletes

vizsgálatok alapján. Úgy véljük, generalizáló módszerünkkel is sikerült a problémát felvetni. E kombinatív vizsgálat eredményét ennél többre magunk sem értékeljük. A probléma lényege tehát az, hogy a termelési színvonal szerint — majd látni fogjuk, hogy a szerkezet szerint is — legbelteresebb területeink közül főleg az *alföldi homokterületek élőmunka-igénye aránylag magasabb, mint a vele szemben álló termelési érték.* Az összefüggések, ha nem is pontos mennyiségi adatokkal, jelzik, hogy *ezen a területeken a munka termelékenysége alacsonyabb.* A feltehető magyarázat: homokterületeink speciális termelési ágainak (szőlő, gyümölcs, burgonya, dohány stb.)

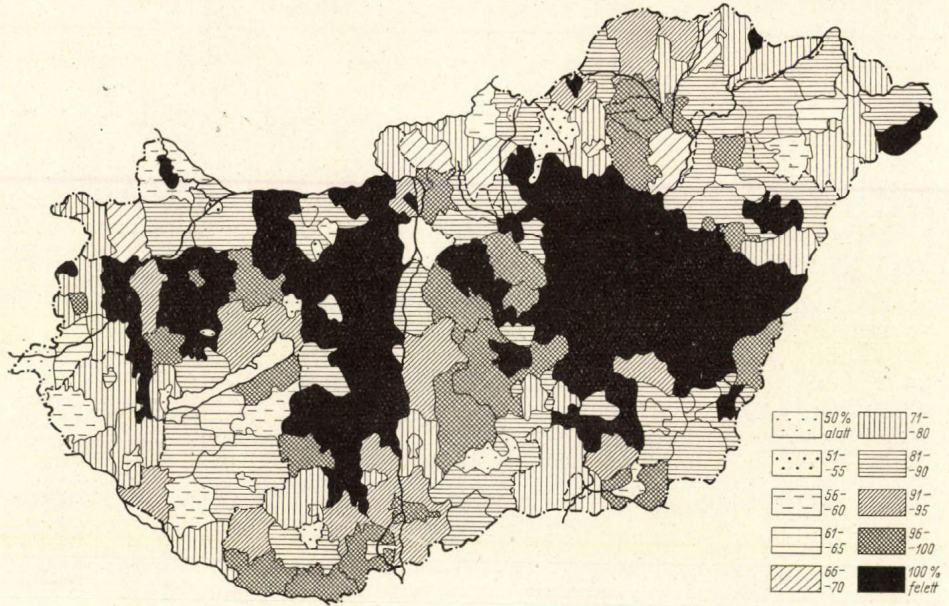
18. ábra. A szántóegység-munkaerőintenzitás korrigálva az állattenyésztés halmozott értékével (%)

még viszonylag alacsonyabb fokú gépesítettsége a vályogos területű kenyérgabona — kukorica főirányú termelés magasabb fokú gépesítettségével szemben. A probléma megmutatkozik már a ténylegesen rendelkezésre álló munkaerőmennyiséget figyelmen kívül hagyó munkaerő-igény vizsgálatából is. Még élesebben vetődik eléink a probléma, ha a munkaerő-kapacitást, az egyes területeken ténylegesen rendelkezésre álló mezőgazdasági munkaerő mennyiségét és kihasználtsági fokát nézzük. Ez a probléma természetesen már népesedési kérdés is, de mezőgazdasági oldalról nézve velejében a mezőgazdaság belterjességének problémája.

A munkaerő kihasználtsági fokát két módszerrel vizsgáltuk, a kettő eredményei minden területi fővonásban fedik egymást.

1. Mennyiségileg viszonyítottuk egymáshoz a munkaerő-szükségletet és a rendelkezésre álló munkaerőt. E módszer lényege az, hogy az állattenyésztés valóságos munkaerő-szükségleteivel korrigált szántóegység-intenzitási

adatsort (18. ábra) viszonyítottuk az egy mezőgazdasági keresőre helyileg átlagosan jutó mezőgazdaságilag művelt területhez. Ebből kiszámítottuk, hogy az országos átlag munkaerő igényességhez (94% szántó) és az országos átlagban az ilyen intenzitású területből egy mezőgazdasági keresőre jutó földterülethez (6,6 kh) viszonyítva hány százalékos a munkaerő kihasználtsága. A százalékok tehát azt mutatják, hogy az országos átlagnak hány percentje egy fő helyi mezőgazdasági kereső munkaerejének kihasználtsága. Az eredményeket a 19. ábra tünteti fel. A térkép minden lényeges területi

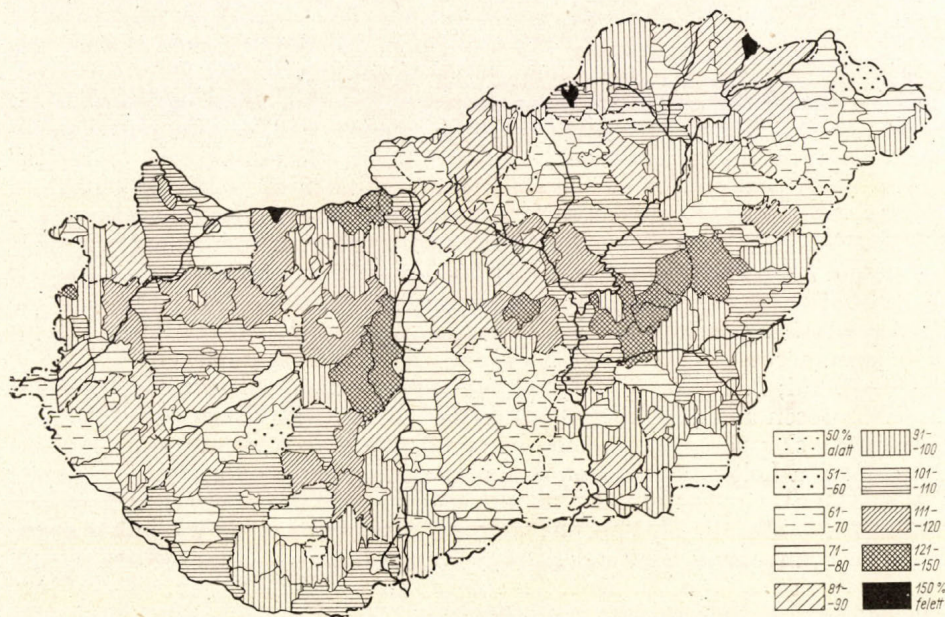

19. ábra. A területen jelenlevő mezőgazdasági élő munkaerő kihasználtsági foka (%) (A korrigált szántóegység-intenzitás — 14. ábra — alapján)!

vonatkozásában szinte „negatívja” az 1. (értékszint) ábrának. Az 1. ábra legmagasabb szintű területei közül a Kisalföld, Vas, Békés és a Nyírség a munkaerő-kihasználtság szempontjából az átlagos szintet sem érik el, Zala pedig jóval az alatt mozog. Viszont jó átlagszintet mutatnak a termelési értékben alacsony színvonalú hegyvidékeink. A termelési értékben pedig szintén az átlag alatt mozgó búza—kukoricatermő Jászság, Nagykovács, a Mezőföld és az igen alacsony színvonalú Körös-vidék a munkaerő-kihasználtság szempontjából az ország legmagasabb szintű területei.

2. Ugyanez a kép csak némileg módosul, bizonyos esetekben viszont elmélyül akkor, ha a munkaerő-kapacitást mennyiségileg viszonyítjuk a termelési értékhez. A módszerrel azt fejezzük ki, hogy egy mezőgazdasági kereső hány százalékát termeli az országos átlagban egy mezőgazdasági keresőre jutó és forintértékben kifejezett halmozott bruttó termelési értéknek. Ez országosan 31 383,— Ft (100%), a százalékot pedig a 20. ábra tartalmazza.

Az előző módszerrel megállapítottnál is valamivel alacsonyabb kihasználtsági fokot mutat Békés és Csongrád, a Duna—Tisza közének főleg szőlő—gyümölcstermelő déli, de nem kevésbé szőlő—gyümölcs—zöldségtermelő északi járásai, az előző módszerrel mértnél alacsonyabb fokot mutat a Mezőföld, a Körös-vidék, általában a hegyvidékek és peremterületek; viszont valamivel jobb a kép Zalában. A különbségek azonban lényegében visszavezethetők arra, hogy előző térképünk az álló kultúrákat területi értékükben, 20. ábránk pedig csak termékük értékében számítja. Így sokkal inkább beszél-

20. ábra. Egy mezőgazdasági keresőre eső termelési érték a halmozott bruttó érték országos átlagának százalékában
Országos átlag: 31 380 Ft/fő

hetünk *egyezésről*, ami végeredményben mind a két módszer megközelítő megbízhatóságát mutatja.

Bizonyos mértékig előnyösen változik a kép a belterjes homoki területek szempontjából, ha a munkaerő-kapacitást a halmozatlan bruttó termelési értékekhez viszonyítjuk. Ugyanis ha az állattenyésztésben a halmozott érték esetében újra jelentkező takarmánybázis értékét elhagyjuk, az alacsony takarmánytermelő területek, főleg a Nyírség és a Duna—Tisza köze, viszonylag jobb arányokhoz jutnak. Emögött a Nyírségben, de Somogyban is a feletetett burgonya húzódik meg, ami különben a takarmánytermelésnek is belterjes, egy területegységről nagy tömeg keményítőt és fehérjét produkáló módja. A Duna—Tisza közén viszont ez az állattartás alacsony szintjét is jelenti. Ellenkező a helyzet a Mezőföldön, ahol nagyméretű a takarmánytermelés, továbbá Zalában. Ezek a területek a halmozatlan értékekhez viszonyított adatsorban alacsonyabb fokozatba kerülnek.

Nos, a lényegi probléma minden módszerrel vizsgálva kiütközik: *éppen belterjes területeinknek általában alacsony színvonalú a munkaerő-hasznosítása*. Az ok inkább az agrár népsűrűség magas foka, mely a múltban is belterjesebb gazdálkodásra ösztönzött, ma pedig a nagyméretű elvándorlásnak is egyik motorja. Az ok-okozat dialektikus helycseréje azonban itt is fennáll, a belterjes mezőgazdaság maga népeességvonzó és -tömörítő tényező is.* A belterjes termelés szempontjából a probléma azonban sokkal bonyolultabb.

Az elénk táruló kép *adott* fokon, tehát, adott agrotechnika, adott gazdasági viszonyok — 1960-ban még jelentős mértékben kisparcellás viszonyok — között jelentkezik. A megoldás viszont éppen a feltételek *változásának* lesz a következménye: *új* agrotechnika és *új* társadalmi-üzemi feltételek eredménye lesz. Merőben elhibázott következtetés volna tehát egyszerűen azt mondani: a „külsőterjes” területeken tehát minden rendben van, csak a gépesítés könnyítsen a dolgozók helyzetén és fokozza a hozamokat, a „belterjes” területeken pedig úgyis van bőven munkaerő-tartalék, tehát erre támaszkodva fokozzuk a belterjesítést. Kétségtelen, hogy a fejlődésnek ezek a vonásai is érvényesülnek, még sokáig érvényesülni is fognak, és támogatnunk kell a fejlődés ilyen irányait is. Ez így inkább egy népesedési, mint a gazdasági-gazdaságföldrajzi probléma megoldása.

A gazdasági megoldás maximája csak a *gazdaságosság* követelménye lehet: 1. a munkaerőt a társadalmilag elérhető maximális termelékenységi fokon hasznosítani; 2. a munkaerő-kapacitást kihasználatlanul nem hagyni (ez is természetesen az adott társadalmi-technikai színhez viszonyítva értendő). Következésképpen nem lehet célunk a korszerűtlen kézimunkára beállított megoldás, a belterjes ágakban is gépesíteni kell, a mindig adott technikai színvonalnak megfelelően. A kézi munkaerőre beállított belterjesség szélesítésével ugyanis lehet növelni a foglalkoztatottak számát, de így csak a szegényes életszínvonalat lehet tartósítani. Az egy mezőgazdasági keresőre jutó termelési érték éppen a belterjes, de magas mezőgazdasági népsűrűségű területeken ma is alacsony (21. ábra).

Ezeket a maximákat szem előtt tartva, a kérdést most már gazdasági földrajzi oldaláról kíséreljük megközelíteni:

1. Magyarország, mint a KGST tagja, nagyméretű mezőgazdasági exportra, ezen belül a *belterjes* ágak termékeinek, főleg *iparilag tartósított* termékeinek exportjára szakosíthatja magát. Erre még kedvezőbb lehetőségek nyílnak az 1962. évi júniusi moszkvai határozatok után.

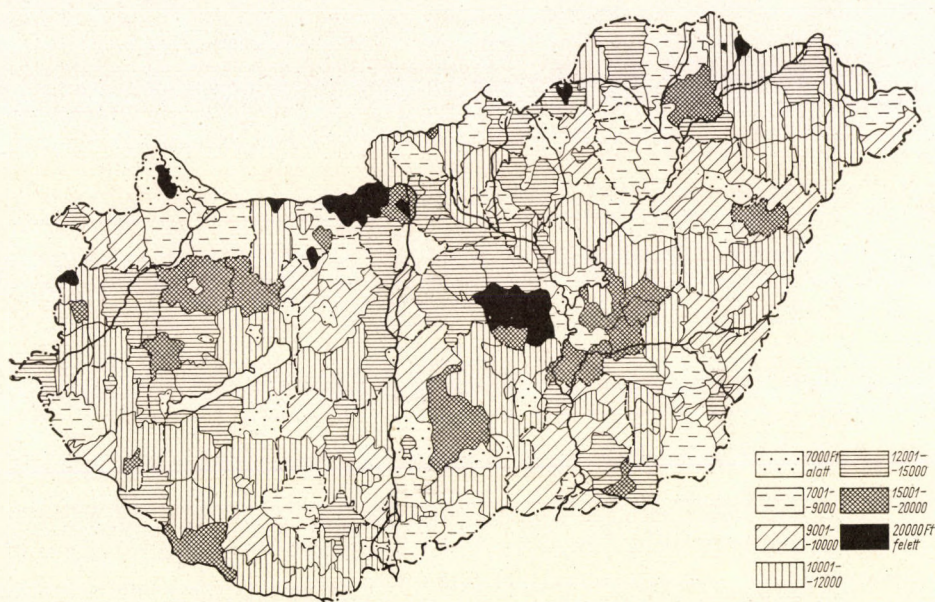
2. Az ország területe a munkaerő-kapacitás- és kihasználtság szempontjából a következő *földrajzi* típusokba osztható:

a) Nagy munkaerő-kapacitású és megfelelően kihasznált területek: Kelet-Baranya, Tolna nagyobb része, a sárvári, zalaszentgróti, komáromi, sárbogárdi, dunaújvárosi, budai járás a Dunántúlon, a ceglédi és kiskőrösi járás és a Három Város a Duna—Tisza közén, a békési, szarvasi, makói járás, Debrecen, Gyula a Tiszántúlon, a gyöngyösi járás és néhány szőlőtermelő mikrokörzet az Északi-középhegységben. Ezek a mezőgazdasági termelési és feldolgozási szempontból olyan egyensúlyi állapotban vannak a munkaerőt illetően is, másrészt olyan a földrajzi helyzetük, hogy

* Erre nézve l. szerzőtől „A Nyírség almatermelése” c. tanulmányt. (Földrajzi Közlemények, 1962. 3. sz.)

tanulmányozásuk bizonyos esetekben magterületként is megéri a fáradságot.

b) Kis munkaerő-kapacitású, teljesen vagy erősen kihasznált területek: a Mezőföld, Szolnok megye, a Körös—Berettyó-vidék, a Mátra- és Bükkalja. Az alacsony termelési érték még nagymértékben fokozható az extenzív ágak — kenyérgabona, takarmánynövények — agrotechnikájának javításával, a munkaerő így fel is szabadulhat a belterjesebb ágak, főleg az állattenyésztés és ipari növénytermelés számára. A példaadó magterületek már mindenütt megtalálhatók.

21. ábra. Az egy mezőgazdasági keresőre jutó érték a belterjes ágakból (Ft), halmozatlan értékben

c) Nagy munkaerő-kapacitású, alacsony kihasználtsági fokú területek: főleg Zala, a Kisalföld, a Nyírség és részben a Duna—Tisza köze. A mezőgazdaság helyes szerkezeti fejlődési irányai az utolsó 10 év folyamán megizmosodtak, a megoldatlan feladat a feldolgozó ipar. A típusok legszínvonalasabb, egyben példaadó központi területei részben e területeken belül bontakoznak (Nyíregyháza), részben határaikon (Zalaszentgrót, Debrecen, Nagykőrös, Cegléd stb.), ahol már előző kategóriánkban kerültek említésre.

d) A legváltozatosabb problémát az átmeneti területek jelentik. A fontosabb altípusok: Belső-Somogy átlagos vagy alacsony termelési értékkel, igen alacsony szántóegység-intenzitással és igen alacsony kihasználtsággal nem hasznosítja még eléggé savanyú homokjainak a Nyírséghez részben hasonló kedvező feltételeit. Hegyvidékeink és hegységi medencéink alacsony munkaerő-intenzitást és alacsony termelési értéket átlagos munkaerő-kihasználtsággal egyesítenek. Az értékprodukciónál már az is emelné, ha az alacsony

hozamú kenyérgabonák helyét nagyhozamú takarmánynövények foglalják el.

Természetesen az ország területének több közigazgatási egysége nem illik pontosan kategóriáinkba, még nagyobb azoknak a községhatárnyi vagy néhány községre terjedő mikrokörzeteknek a száma, melyek „átlagolásaink” áldozatául estek. De úgy véljük, hogy a rendszerező áttekintés így is felszínre hoz annyi és olyan problémát, melyeknek — már községekig lemenő — tanulmányozása közvetlenebb segítséget adhat a gyakorlat számára. A mi célunk itt csak a kutatás ösztönzése lehetett.

A belterjesség szerkezeti alapkérdései

A termelés szerkezetéről a művelésági megoszlás elemzéséből áttekintő tájékozódást szerezhettünk. A részletes elemzés alapjául mindenekelőtt a részleteket feltáró, az egyes termelési és tenyésztési ágak arányait feltáró mutatókra van szükségünk. Ma már egyértelműen állást foglalhatunk amellett, hogy erre még tájékozódásul sem kielégítőek az ún. „mennyiségi” mutatók — a vetésterületek, a termésátlagok* és az állatsűrűség —, márcsak azért sem, mert egymással közös nevezőn össze sem hasonlíthatók.** A mennyiségi mutatóknak egyrészt inkább a tervezésben van nélkülözhetetlen szerepük, mert a termelési ágak átszervezésénél pontos területi adatokkal is kell dolgozni, másrészt pedig az ún. alkalmassági vizsgálatoknak a terméshozamok többéves átlagai megbízható és nélkülözhetetlen támpontjai. A gazdasági földrajzi vizsgálatoknál azonban az első áttekintő tájékozódáson kívül éppen csak arra valók, hogy megvilágítsuk, mit jelentenek a *valóságos*, azaz *értékben kifejezett* szerkezeti vonások területi, ill. létszám adatokban is. A mennyiségi mutatók az elavult földrajzi szemlélet igényei szerint jellemzik a „termőtáj képét”, de elfedik a területi típusok gazdasági lényegét.

A termelési érték adatsorai közül a legegyszerűbb munkát a halmozott bruttó termelési érték adatai jelentik és megbízhatóan tükrözik minden területi típus gazdasági lényegét. A mélyebb elemzéshez azonban nélkülözhetetlenek a halmozatlan érték adatsorai is, amelyeket mi — a már említett — egyszerűsített és megközelítő formájában úgy alkalmazunk, hogy a takarmánybázis értékét különböző kombinációkban számítjuk, ill. viszonyítjuk a különböző termelési ágak csoportjaihoz, természetesen főleg az állattenyésztés érték-adatsoraihoz, de más termelési ágakhoz is. Ebben a dolgozatban az ún. „mennyiségi mutatók” kiegészítő alkalmazásától is eltekintünk.

A belterjesség fokozásának két alapvető módja képzelhető el: 1. Növeljük a nagyobb ráfordítást igénylő és ennek megfelelően nagyobb értéket produkáló ágak arányát. Ez a belterjesség növelésének szerkezeti módja. 2. Fokozzuk az összes kultúrák területegységéről nyerhető hozamát. Ez a belterjesség növelésének „mennyiségi” módja. Előbbi elképzelhető a régi agrotechnika

* A termésátlagok szintjeit — az 1959. és 1960. évek adatai alapján általunk végzett jelentéktelen korrekciókkal — BERNÁT—ENYEDI: *A magyar mezőgazdaság termelési körzetei* c. (Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1961) művéből vettük: I. kötet, 161. skk. és az 50. sz. térkép.

** ERDEI—CSETE—MÁRTON: Id. mű és ENYEDI GYÖRGY tanulmányai a Földrajzi Értesítő 1960 és 1961. évfolyamában.

alapján is, de — természetesen — kívánatos hozzá egyben új agrotechnika is. Utóbbi csak új agrotechnika alapján lehet eredményes. Viszont mindkettőnek feltételei az új gazdasági és üzemi körülmények. Gyakorlatilag mindkét módszer jelentős mértékben érvényesült már az utóbbi 10 esztendő folyamán is. A mezőgazdaság termelésének 25—30%-os növekedése ezek eredménye. Az első módszer érvényesülési formája főleg a műveléságak arányainak megváltozásában, szőlő és gyümölcsös telepítésekben, de a vetésszerkezet megváltozásában, a takarmánytermő területek, főleg a kukorica vetésterületének, továbbá egyes ipari növények vetésterületének, a városi, főleg a főváros környéki övezetben pedig a zöldség- és főzelékfélék vetésterületének jelentős növekedésében nyilvánult meg. Utóbbinak megnyilvánulási módja volt a gépesítés, kemizálás, talajjavítás s a még igen kismértékű öntözés mellett nagyhozamú új növényfajták meghonosítása, nagyobb hozamú tenyészanyag (hibridek) alkalmazása és nagyobb hozamú állatfajták tenyésztésbe állítása is.

A feladat: mindkét irányban lényegesen fokozni az eddigi fejlődési ütemet. A döntő mód mégis a szerkezeti forma túlsúlyának kibontakozása. A termelési érték fokozásának sokkal jelentősebb és hathatósabb módja ez, és ezt követelni meg, de egyben lehetővé is teszi a belső szükségletek és az export igényei egyaránt. *Vizsgálódásunk leglényegesebb elemző lépése tehát a szerkezeti sajátosságok feltárása.* Területi típusaink jellemzésének fő eleme is a szerkezet lesz. De szeretnénk már itt hangsúlyozni, hogy amiként nem kielégítő ismérve a belterjesség fokának a szint, úgy önmagában a szerkezeti jelleg sem lehet perdöntő a belterjesség fokának megállapításában.

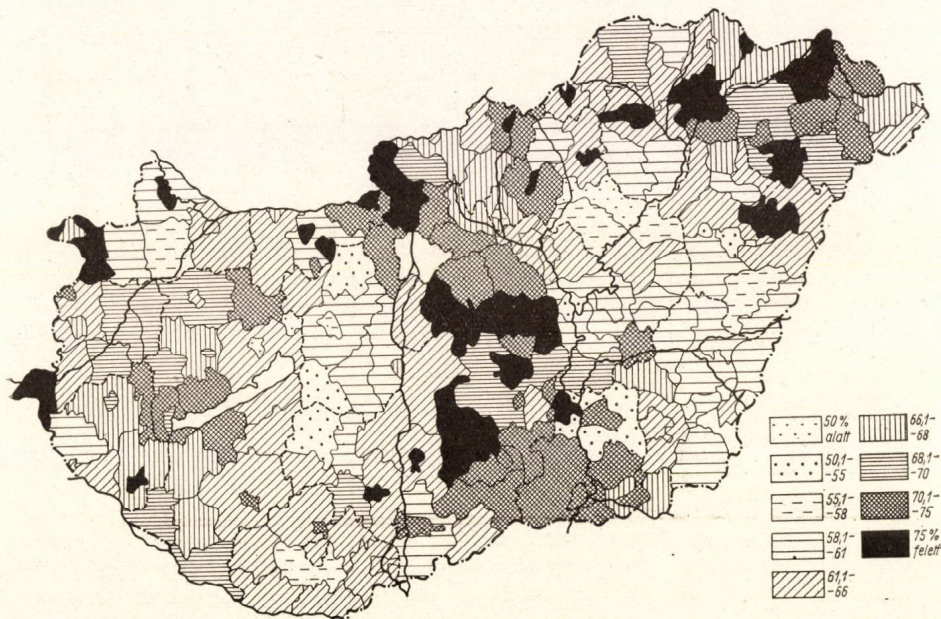
Ebben a fejezetben a belterjesség legalapvetőbb kérdésével, nevezetesen a „kültérjes” és „belterjes” jelleg kritériumaival kívánunk foglalkozni.

I. Hazánk mezőgazdaságának tanácsi szektorában 1960-ban a halmozott bruttó termelési értékből az ún. „belterjes” művelési és termelési ágakra kerekén 66%, a „kültérjesekre” (közéjük számítva az egész takarmánybázist) 34% jutott. A szélső értékek járási szinten 83 és 45% között mozognak a „belterjes” ágakból. Az átlagos eltérés azonban felfelé és lefelé egyaránt alig 5—6%. A csekély eltérések még jobban kidomborítják a területi specializáció alacsony voltát, ami döntően a kisárutermelés területi autarkióra, sőt „parcella”-autarkióra törekvésének volt a következménye. A magyar mezőgazdaságot a legutóbbi időkig minden területen néhány azonos termelési ág — kenyérgabona, takarmányfélék és a sertés—szarvasmarha tenyésztés — túltengésének uralma jellemezte. A termelési értéknek 70—75%-át ezek produkálták, a mezőgazdaságilag művelt területnek pedig éppenséggel kerekén 90%-át az említett ágak hasznosították. Jegyezzük meg itt is, hogy végeredményben ez az egyhangú szerkezet a belterjes mezőgazdaság növelésének természeti feltételeinknél is nagyobb tartalékait foglalja magában.

A belterjes ágak szerkezeti részesedését a 22. ábra mutatja be. A belterjes ágaknak az országos átlag fölé emelkedő aránya három markánsan kirajzolódó területen tűnik elénk: a Nyugat-Dunántúlon, a Duna—Tisza közén és a Nyírséget s a Hegyalját egyesítő Északkelet-Magyarországon. E területek egy része az össztermelés szintjében is átlag feletti, fő vonásaiban azonban az 1. és a 22. ábra egymásnak inkább „negatívja”. Ez azt jelenti, hogy magasabb szintű területeinknek jelentős része *szerkezetileg* nem belterjes, köztük olyan kiemelkedő jelentőségű területeké, mint a Kisalföld, Külső-So-

mogy és Békés. Szerkezetileg az országos átlag alatt mozog továbbá Kelet-Baranya, a Bácska löszvidéke s még az Alpokalja magas színvonalú szarvasmarha-tenyésztő területe is. Viszont a szerkezetileg legkiemelkedőbb területek között is van olyan, főleg a Duna—Tisza közén, amelyik a termelés általános szintjében az országos átlagot sem éri el.

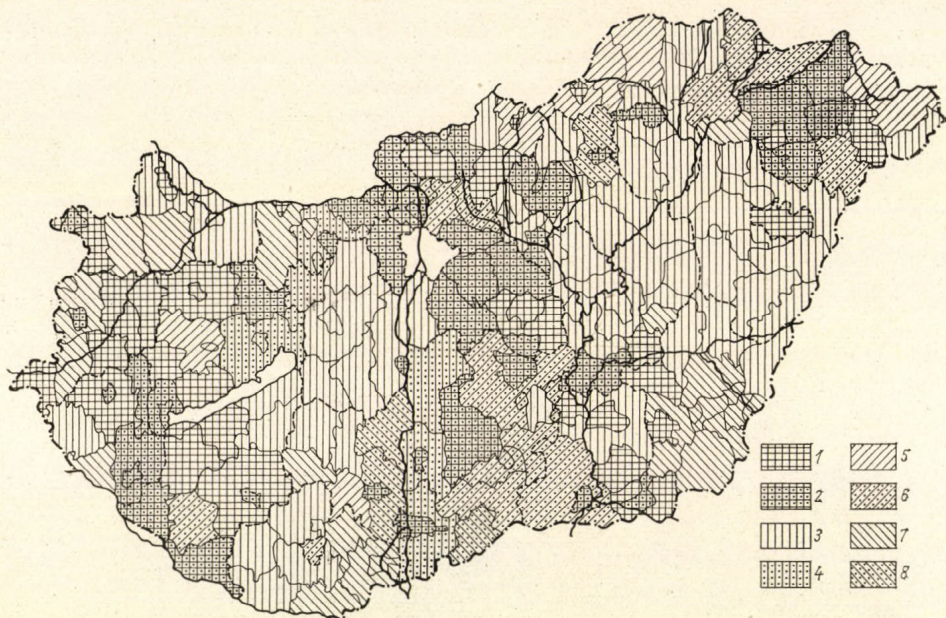
Mindez figyelmeztetés arra, hogy — miként önmagában nem döntő kritérium a magas szint — nem lehet döntő kritérium önmagában a belter-

22. ábra. A belterjes ágak százalékos részesedése a halmazott bruttó értékből

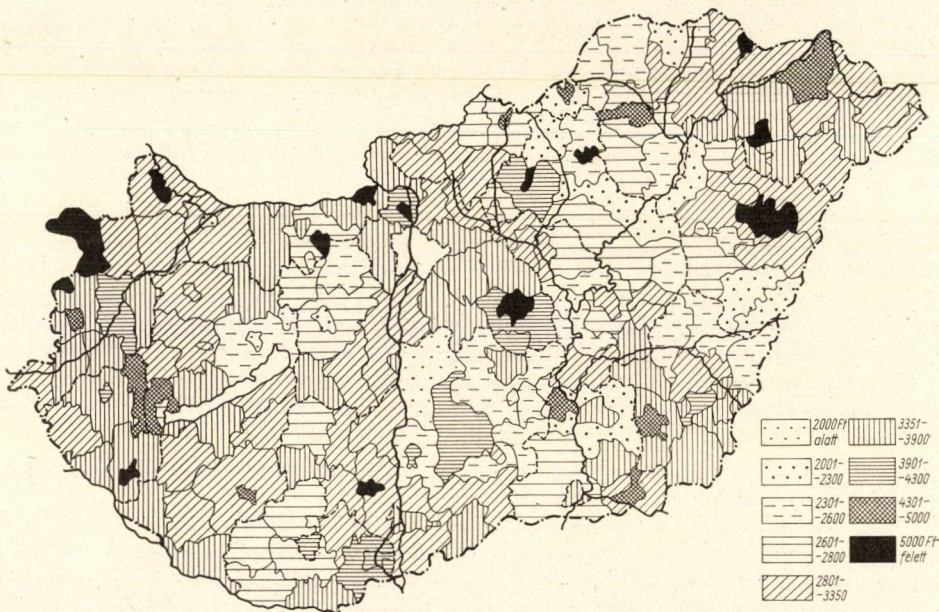
jes szerkezet sem. Sőt a további vizsgálatból kiderül, hogy a kettőnek magasabb szinteken való egyezése sem mindig kielégítő kritérium, bár az általános színvonalban is és a belterjes ágak részarányában is az országos átlag fölött mozgó területek általában kiállják a belterjesség más kritériumainak „próbáját” is. Másfelől vannak olyan területek, melyek e két mutató szerint különböző szinteken mozognak, más kritériumok, differenciáltabb vizsgálat szerint mégis belterjesnek minősülnek vagy legalábbis fejlődésükben a belterjes tendenciák uralkodnak. Külterjesnek végeredményben — adott feltételek között — többnyire azok a területek bizonyulnak, amelyek mind a színvonal, mind a szerkezet szempontjából határozottan országos átlag alattiak.

Az össztermelés szintjének és a belterjes ágak százalékos arányának egymáshoz való viszonya, e viszony különböző variánsai — ezeket a térkép magyarózója tünteti fel — a 23. ábrán tanulmányozhatók (ezen már feltüntettük a később tárgyalandó növénytermelő, ill. állattenyésztő főirányokat is). E térképünk variánsai közül tehát túlnyomó többségben „belterjes” az 1. és 2. Általában „külterjes” a 3. és 4. variáns. Az 5. és 6, valamint a 7.

23. ábra. Összefüggés a belterjes ágak szintje és szerkezeti részesedése között

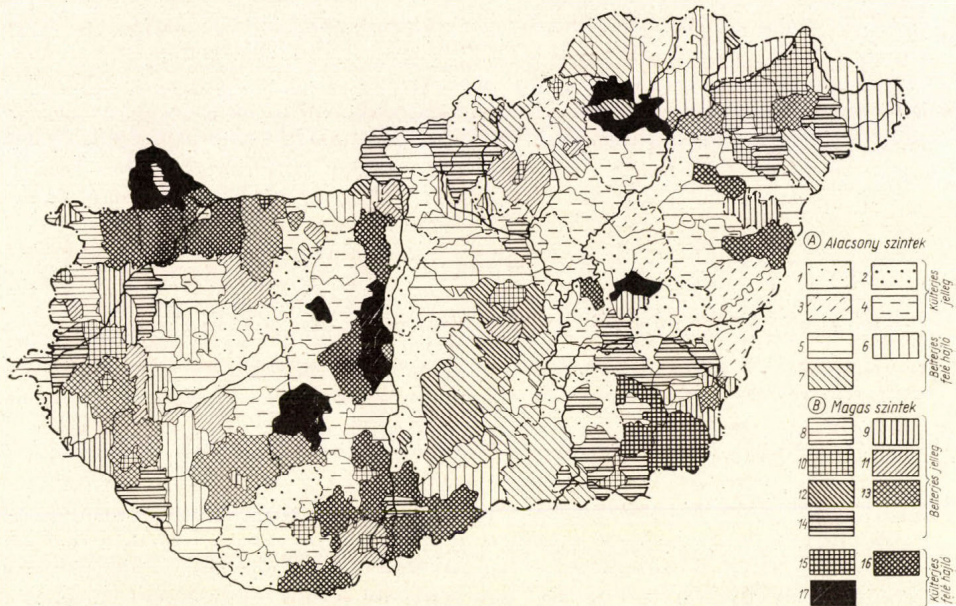
1 = egyezés magas szinten, állattenyésztő, 2 = egyezés magas szinten, növénytermelő, 3 = egyezés alacsony szinten, állattenyésztő, 4 = egyezés alacsony szinten, növénytermelő, 5 = magas részesedés — alacsony szint, állattenyésztő, 6 = magas részesedés — alacsony szint, növénytermelő, 7 = alacsony részesedés — magas szint, állattenyésztő, 8 = alacsony részesedés — magas szint, növénytermelő

24. ábra. A belterjes ágak 1. kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke halmozott értékben

és 8. variáns azonban — közigazgatási egységeinknek kerekén egyharmada — lehet külterjes is, lehet belterjes is. Ezek eldöntésére, de az egyértelmű variánsok többoldalú megvilágítása céljából is, a kérdést más módszerekkel tovább kell vizsgálnunk.

2. A belterjes ágaknak a halmozott bruttó termelési értékből való százalékos részesedése forintértékben is kifejezhető. Országos átlagban a 66,3%-os részesedés megfelel a mezőgazdaságilag művelt terület 1 kat. holdjára szá-

25. ábra. A belterjes és külterjes ágak szintje s az ezektől függő területi típusok

A) Alacsony szintű területek. I. Külterjes jellegű területi típusok. 1 = a) igen alacsony, b) igen alacsony; 2 = a) alacsony, b) alacsony; 3 = a) igen alacsony, b) alacsony; 4 = a) alacsony vagy igen alacsony, b) magas vagy közepes; II. Belterjes felé hajló területi típusok. 5 = a) magas vagy közepes, b) alacsony vagy igen alacsony; 6 = a) közepes, b) alacsony; 7 = a) alacsony, b) igen magas. B) Magas szintű területek. I. Belterjes jellegű területi típusok. 8 = a) igen magas, b) alacsony; 9 = a) igen magas, b) magas; 10 = a) igen magas, b) közepes; 11 = a) igen magas, b) alacsony; 12 = a) igen magas, b) igen alacsony; 13 = a) magas, b) magas; 14 = a) magas, b) alacsony; II. Külterjes felé hajló területi típusok. 15 = a) magas, b) igen magas; 16 = a) közepes, b) magas; 17 = a) alacsony, b) igen magas vagy magas

A fogalmak magyarázata:

a) = a belterjes ágak szintje; b) = a külterjes ágak szintje; „igen magas vagy igen alacsony” = több mint 20%-kal az országos átlag felett, ill. alatt; „magas vagy alacsony” = 10–20%-kal az országos átlag felett, ill. alatt; „közepes” = 0–10%-kal az országos átlag alatt vagy felett

mított 3150,— Ft-nak. A belterjes ágak 1 kat. holdra eső forintértékeinek területi megoszlását a 24. ábra mutatja be. A térkép jobban hasonlít az össztermelés Ft-értékeit feltüntetető 1. ábrához, mint a 23. ábrához. Ez is azt bizonyítja, hogy az általános szint főleg a belterjes ágak szintjének megfelelően alakul. Ha a belterjes ágak szintjének területi megoszlása már közelebb is áll azok szerkezeti részesedésének területi megoszlásához, egybevágó megoszlásról korántsem beszélhetünk. Közigazgatási egységeinknek külön-külön ugyan kerekén fele haladja meg az országos szintet mindkét vonatkozásban, de 40%-ot sem ér el az egybevágó esetek száma. Ezek negyede is

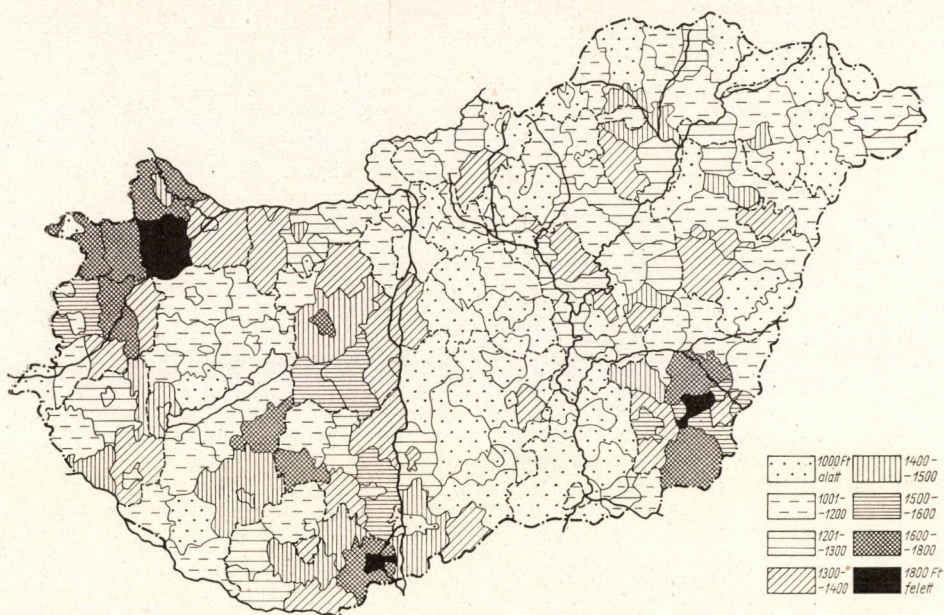
kis határú város, köztük is többségben vannak a különleges kategóriába eső iparvárosok. A belterjesség szintje és szerkezeti részesedése szerint az országos átlagot meghaladó terület ezek szerint az ország egész mezőgazdasági területének egyharmadát sem éri el. Nem e mutató elgondolkozatóan alacsony volta, hanem a módszernek meglehetősen nagyvonalúsága, maga a kritériumnak vett „országos átlagszint” is arra ösztönöz, hogy még differenciáltabban vizsgáljuk a kérdést.

3. A belterjes szerkezetet eddig az általános értékszinthez és a belterjes ágakértékszintjéhez viszonyítottuk. Következő lépésünkben mind a belterjes szintet, mind a külterjeset önmaguk országos átlagához és egyben a teljes termelés szintjének országos átlagához viszonyítjuk. Az eredmény egy kombinatív térkép (25. ábra), amelyen a kombinatív viszonyítás alapján az általános termelési szintnek mind magasabb, mind alacsonyabb rétegén belül rajzolódni ki belterjes és külterjes tendenciájú területegységek. A külterjes ágak és a belterjes ágak saját országos szintjükhez mért arányai hármas besorolást kapnak: 1. átlagos ($\pm 10\%$ -os eltérés), 2. magas, ill. alacsony ($\pm 10\text{--}20\%$ -os eltérés) és 3. igen magas, ill. igen alacsony ($\pm 20\%$ fölötti eltérés). Néhány indokolt összevonás alapján végül is az alacsony szintekben 7 variáns alakul ki, ezek közül 4 félreérthetetlenül külterjes jelleget fejez ki, 3 azonban az alacsony szintekben is szerkezeti vonatkozásban belterjes tendenciára mutat. A magas szintek 10 variánsa közül 7 belterjesnek minősíthető, 3 azonban a magas általános termelési szint ellenére is külterjes tendenciát mutat az itt alkalmazott szerkezeti vizsgálati metódus alapján.

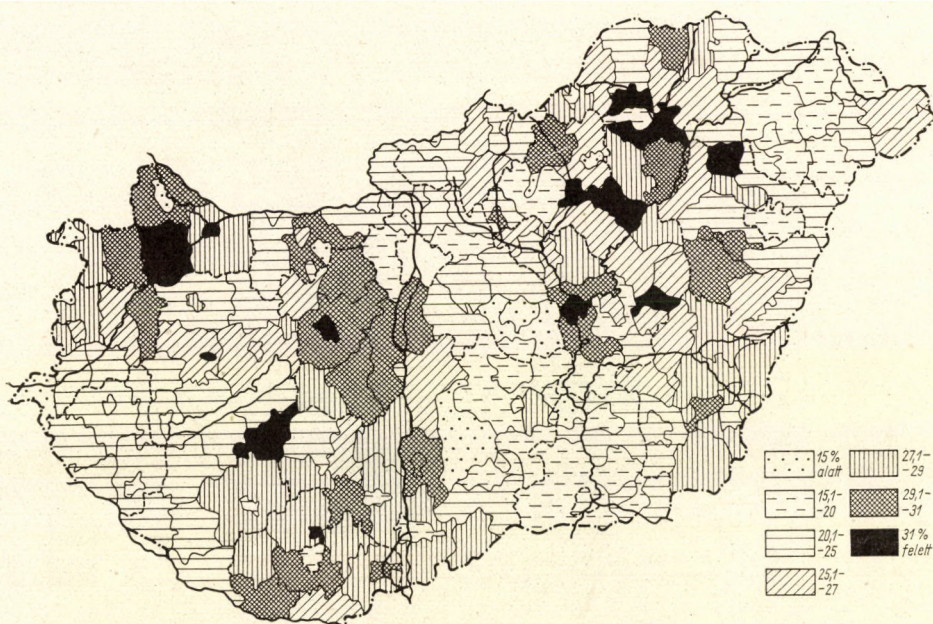
Lényegében azonban minden eddigi vizsgálati mód csak részben vezet egymást fedő eredményekre. Emellett nagyon sok a bizonytalan, „átmeneti” típus, ezek szubjektív döntésekre csábítják a kutatót. E bizonytalanságok egyik forrása kétségtelenül a *halmozott* érték alapulvétele. Ugyanis ez szükségszerűen azzal jár, hogy a takarmánytermelés „külterjes” jellegű értékei jelentkeznek újra a „belterjes”-nek minősülő állattenyésztésben, az egész viszonyítási alapot, a „100%-ot”, azaz a teljes termelés értékszintjét, tehát egy jelentős bizonytalansági tényező is alakítja.

4. Szükséges tehát a vizsgálatot a *halmozatlan* bruttó termelési értékek mutatói alapján is elvégezni. A halmozatlan értéket csak nagymértékben megközelítő egyszerűsített eljárást alkalmazzuk, ezt két változatban: a) a takarmánybázis értékét az össztermelésnél hagyjuk figyelmen kívül, b) ugyanezt az állattenyésztés termelési értékéből vonjuk le. Mindkét módszer értelmére a megfelelő helyen visszatérünk. A takarmánybázis 1 kat. hold teljes termelési értékéből való részesedését Ft-értékben a 26. ábra, az össztermelésből való százalékos részesedést pedig a 27. ábra tünteti fel. E térképek a szántóföldi takarmánytermelés mellett a rét és legelő értékeit is magukban foglalják.

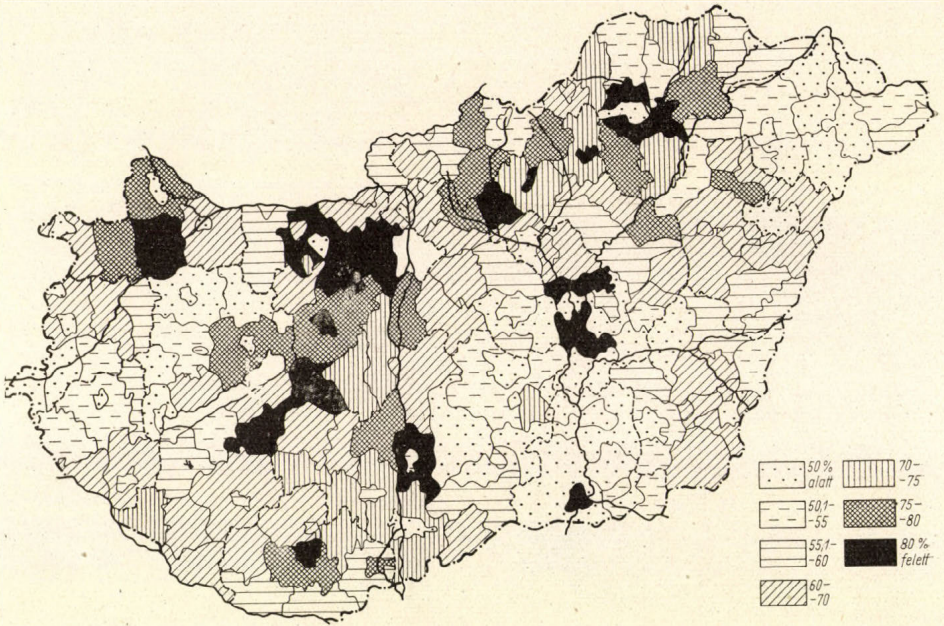
A halmozatlan értékkel való számítás első (a) változatánál abból indulunk ki, hogy az állattenyésztés két fő termelési fázisából, nevezetesen a takarmánytermelésből és az állatokkal és állati termékekkel való közvetlen munkából utóbbi az, ami munkaidőben kifejezve több, állandóbb és ugyanakkor gondosabb munkát kíván, országos átlagban a mezőgazdasági élőmunka-ráfordításnak kerekén 26%-át. Mégis a termelési értékhányadban ennek ellenkezője tűnik ki még akkor is, ha az aránylag csekély árutakarmány (felvásárlás) értékét a takarmánybázis értékéből leszámítjuk. A köz-

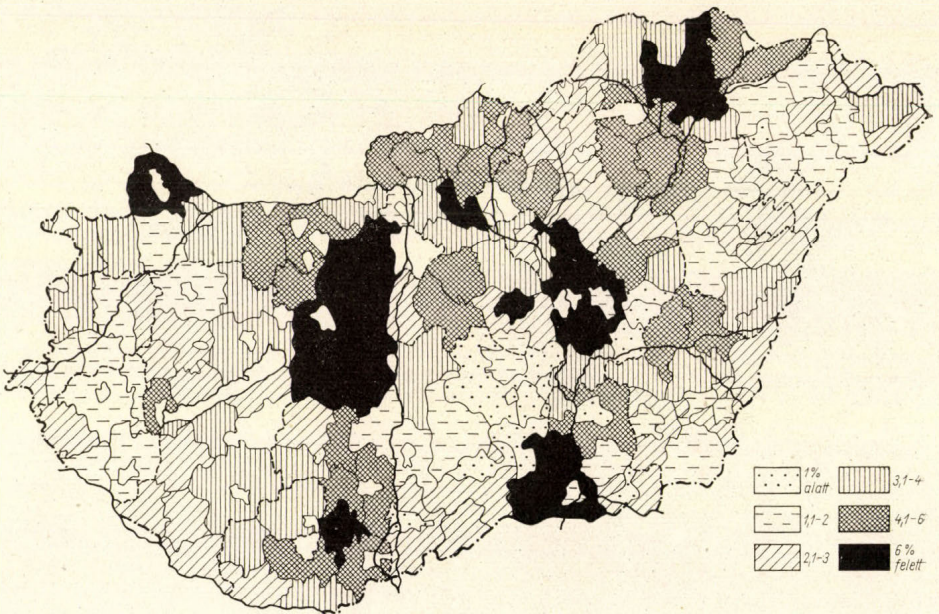
26. ábra. A takarmánybázisból 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső érték (Ft)

27. ábra. A takarmánybázis százalékos részesedése a halmozott értékből

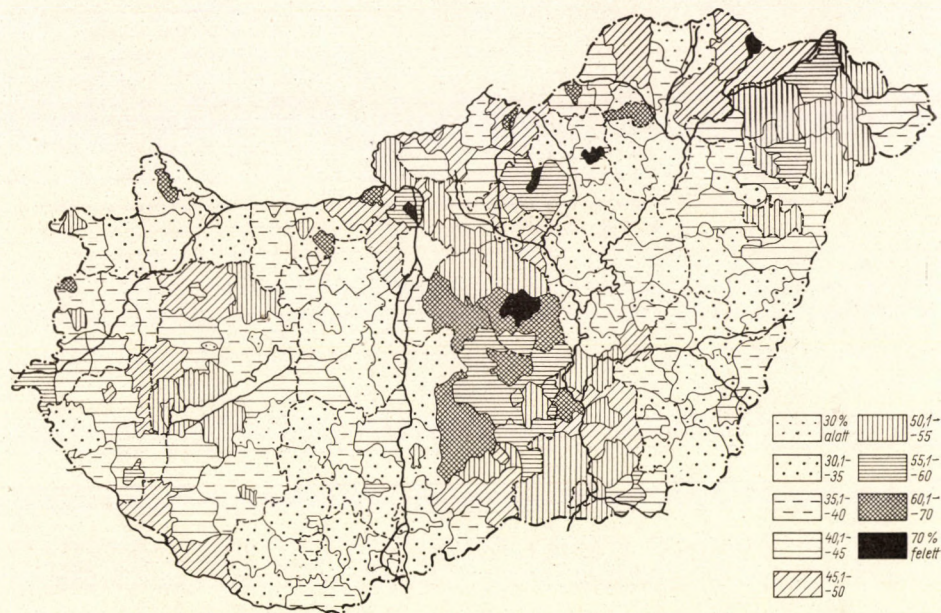

28. ábra. A takarmányérték az állattenyésztés halmozott értékének százalékában

29. ábra. Takarmányfelvásárlás a megtermelt takarmány értékének százalékában

gazdasági lényegnek, ti. az ár és érték egymástól való erős elszakadásának legfőbb magyarázata takarmánybázisunk fehérje- és keményítőértékben kifejezett szűkös volta. Területileg pedig a takarmány részesedése az értékből rendkívül hullámzó, sőt nemesak az összértékből, hanem az állattenyésztés értékből való részesedése is erősen ingadozó (28. ábra). Az állattenyésztés értékének átlagosan is 55—60%-át kitevő takarmányérték 45 és 80% között ingadozik, amit korántsem magyaráz meg a takarmány-felvásárlás, még az

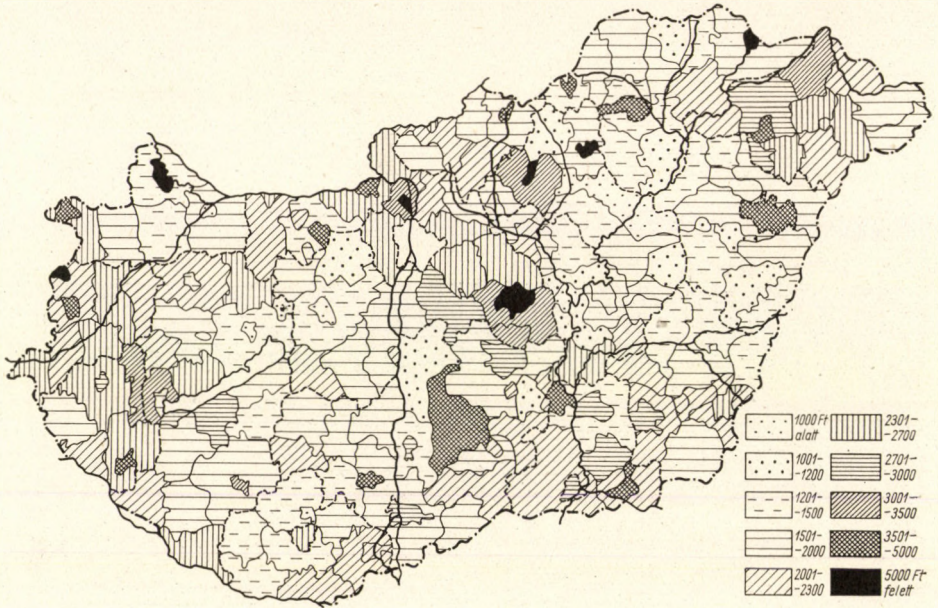
30. ábra. A belterjes ágak halmozatlan értéke az össztermelés halmozatlan értékében (%). (Az állattenyésztés a belterjes ágaknál csökkentve a takarmány értékével)

állami hizlaldák számára termelő Mezőföldön sem (29. ábra). A értékben kifejezett magas takarmányarány — ha csak nincs a területről jelentős takarmánykivitel, ez legfeljebb a Mezőföldön számottevő — végeredményben az extenzitás egyik jele, annak levonása az állattenyésztés értékből, tehát az állatot viszonylag magas takarmányfelhasználással tenyésztő területek közül az előbbi módszerrel „átmeneti”-eknek bizonyulókat a „külterjes” mezőny felé tolja. (Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a magas takarmányfelhasználás az esetek jelentős hányadában pazarló is.)*

A halmozatlan értéknek ezt a változatát alkalmazó módszer eredményeit a 30. ábra tárja elénk, a halmozatlan érték százalékával jellemezve a terület-egységeket. Eszerint félreérthetetlenül belterjesnek csak a Duna—Tisza köze, a Nyírség, Budapest zöldség-gyümölcstermelő övezete, történelmi borvidé-

* PÓSVAI LAJOS: *Gazdaságos takarmányadagok összeállítása grafikus eljárással*. (Akadémiai Kiadó, Bp. 1961.) 8. o.

keink és még néhány, döntően növénytermelési főirányú járás bizonyul. Bővül e kör Vassal és Zalával, továbbá néhány átlag körüli takarmányfelhasználó állattenyésztő járással és várossal, ha a százalékos részesedést helyett a belterjes ágak I. kat holdra jutó halmozatlan forintértékét térképezzük (31. ábra). Az ellentmondásokat ez a módszer sem küszöböli ki teljesen; előnye az, hogy általa a belterjes ágak szerkezeti és szintbeli megoszlása sokkal jobban fedi egymást, mint a halmozatlan értékkel végzett számítá-

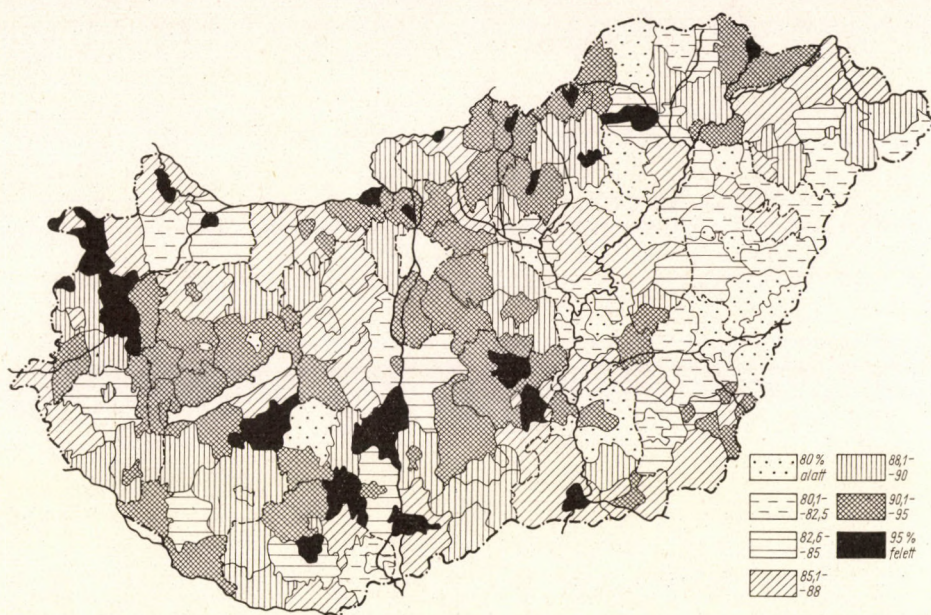

31. ábra. A belterjes ágak halmozatlan termelési értéke Ft/kh értékben. (Az állattenyésztés a takarmányértékkel csökkentve)

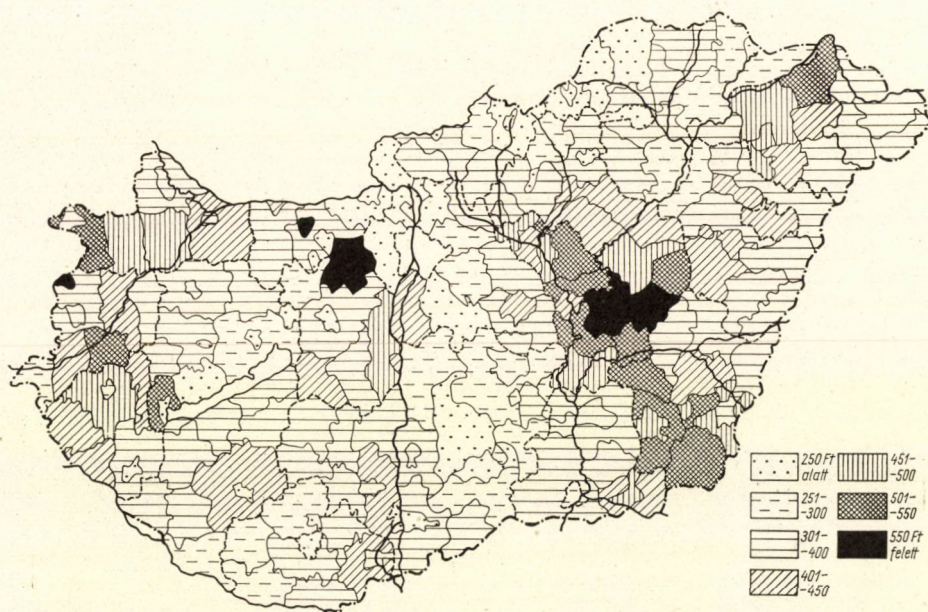
sok esetében. Főleg a növénytermelési főirányú belterjes területeket emeli ki, továbbá legfontosabb baromfitenyésztő mikrokörzetünket a Délkelet-Alföldön.

5. További korrekcióhoz vezet, ha a halmozatlan értéket abból a megfontolásból kiindulva számítjuk, hogy a takarmánytermelés végeredménye is értékben az állattenyésztésben jelenik meg. Tehát az állattenyésztés értékét csorbíthatatlanul hagyva, a takarmánybázis értékét az össztermelésből vonjuk le, s az így nyert halmozatlan összértékhez viszonyítjuk a belterjes ágakat [b) változat]. Az eredmény a 32. ábrán látható. Itt nem részletezhető számítások szerint a belterjes ágak átlagos részesedési aránya e módszer szerint 85,1%. Az előbbi módszerekkel belterjesnek bizonyult területek e szintet kivétel nélkül elérik, ill. magasan meghaladják.

A módszer természetesen főleg a nagyarányú kenyérgabona termelő területeket „marasztalja” el, köztük néhány egyébként kiemelkedően belterjes területet, így a Nyírséget is. Nos, népgazdaságunk adott feltételei között a kenyérgabona termelése — noha az I kat. holdra jutó termelési értéke alapján még korántsem „belterjes” — olyan nélkülözhetetlen, hogy a

32. ábra. A belterjes ágak értéke a takarmányértékkel csökkentett össztermelés százalékában. (A belterjes ágaknál az állattenyésztés csökkentetlen értékkel véve)

33. ábra. A kenyérgabona 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt terület 1 kat. holdjára eső átlagértéke (Ft)

belterjesség fokozása sem indokolhatja vetésterületének csökkentését. Annál inkább indokolja *termésátlagainak* növelését. Nagy vetésterülete miatt azonban a belterjességi vizsgálat keretében is számolnunk kell vele. Térképezésének azt a módját választottuk (33. ábra) — a mezőgazdaságilag művelt terület I kat. holdjára eső forintértékek feltüntetését —, amely legalkalmasabb a célnak megfelelő összehasonlításra. Kitűnik, hogy belterjes területeink közül a Nyírség, Zala, részben Vas is, a kenyérgabona termelési színvonalában — értékben kifejezve — megközelítik klasszikus kenyérgabona körzeteink, a Tisza-vidék, a Kisalföld, Békés és a Mezőföld színvonalát. *Ez alátámasztja a szántó tárgyalásánál mondottakat, miszerint — a természeti feltételektől is függően — a belterjesebb, magasabb színvonalú termelés a belterjesség szántóföldi típusa esetén nem korlátozódik egyes ágakra, hanem minden lényeges termelési ágak, így végeredményben egész, földrajzilag meghatározott területeknek is általános jellemzője. A területi specializáció szükség-szerű kialakításánál erre is figyelemmel kell lennünk!*

Egyébként a halmozatlan érték megközelítésének itt tárgyalt módszere a „belterjes” tendenciájú szerkezetet domborítja ki az előzőknél plasztikusabban, a területi specializáció megközelítésére is alkalmasabb az előzőknél. Önmagában azonban éppen úgy nem perdöntő, mint amazok.

6. Eddigi vizsgálódásunk arról győzött meg, hogy „csalhatatlan” módszer hiába is keresnénk. Bizonyos csak az, hogy a belterjesség komplex és többirányúan viszonylagos jelenségének hű kifejezésére egy módszer nem lehet kielégítő. Helyes tájékozódást csak több módszer kombinációjával szerezhethetünk. Ezért a következőkben az eddig végigvezetett vizsgálati eljárások kombinatív összegezésével kísérjük meg eldönteni azt, hogy mezőgazdaságunk adott feltételei között mely területeink minősülnek belterjesnek. Majd megkísérjük területegységeink belterjességi szintjének differenciáltabb fokozati elkülönítését is. E két lépés támpontja a 34. és a 35. ábra. A két döntő kritérium — a szerkezet és a szint, főleg a szerkezet — többször is visszatér az alkalmazott mutatókban. De mindig más vonatkozásban, más összefüggésben.

a) Kombinatív módszerünk első változatánál célunk az volt, hogy a több szempontból is belterjes vagy belterjes tendenciájú területek belterjességi fokozatuktól függetlenül is élesen elkülönüljenek. Ezért az egyes tényezőket nem súlyoztuk, hanem csak indexeltük. Ha tehát valamely kritérium szerint a területegység meghaladta az átlagszintet, azt egy index-egységgel jeleztük. A fokozatok tehát azt mutatják, hogy a kritériumok közül hány esetében bizonyul a terület átlagos szint felettinnek. A kritériumok a következők:

1. Teljes termelési színvonal és a belterjes ágak arányának egyezése az átlagosnál magasabb szinten a halmozott bruttó Ft-értékek mutatói alapján.

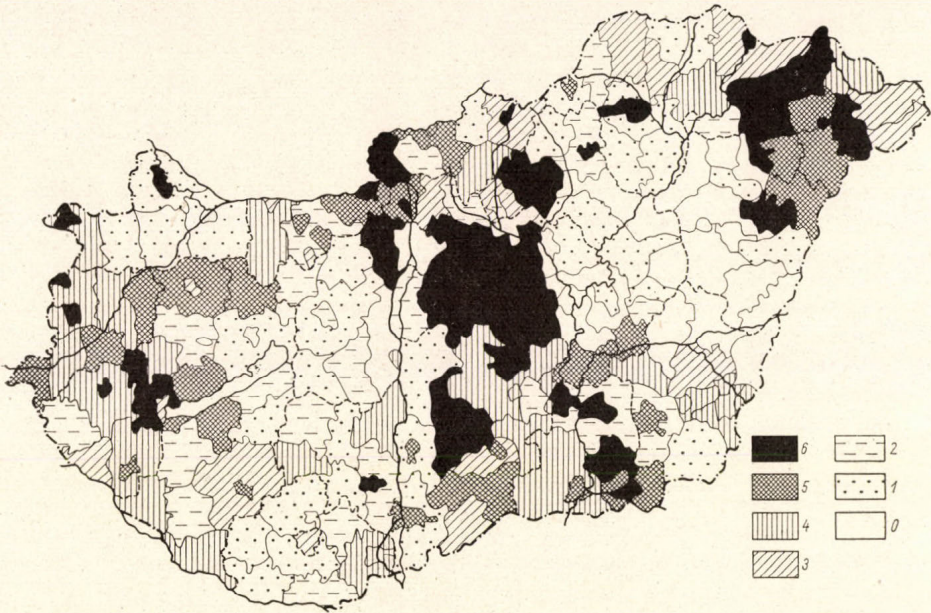
2. A külterjes ágak és a belterjes ágak saját országos szintjükhöz mért aránya szerinti és a termelés általános színvonala szerinti jelleg (a 25. ábra kritériumai szerint).

3. A halmozatlan érték megközelítésének a) változata szerinti szint.

4. Ugyanennek szerkezeti arányai szerinti fokozat.

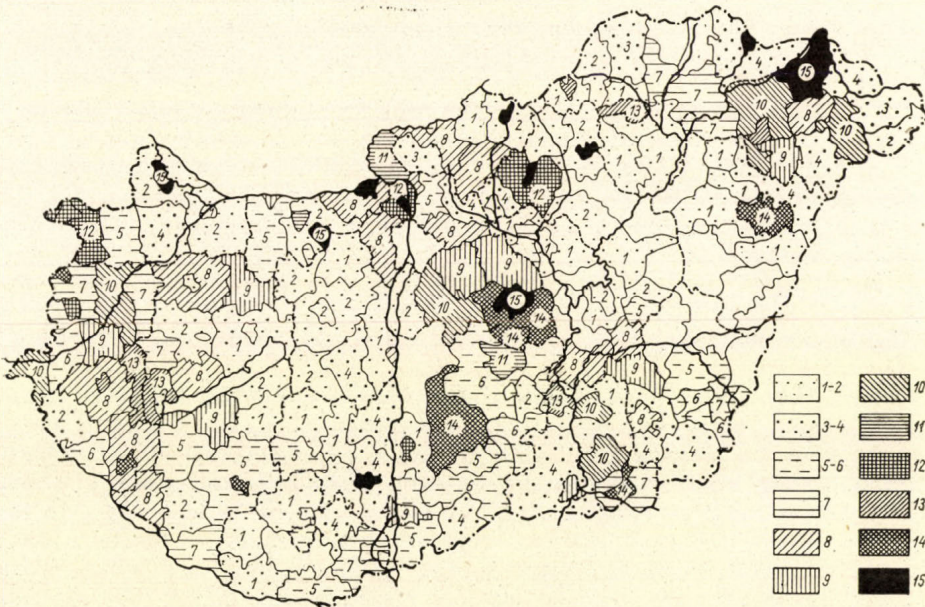
5. A halmozatlan érték megközelítésének b) változata szerinti arányok.

6. A szántóegységben kifejezett munkaintenzitás foka az állattenyésztés és a takarmányozás tényleges igényei szerint korrigálva.

34. ábra. Belterjességi fok a 14., 20., 21., 22., 23. és 24. ábrák kritériumai szerint. (Az országos átlag feletti szint kritériumonként 1–1 pont)

6 = megfelel 6 kritériumnak, 5 = megfelel 5 kritériumnak, 4 = megfelel 4 kritériumnak, 3 = megfelel 3 kritériumnak, 2 = megfelel 2 kritériumnak, 1 = megfelel 1 kritériumnak, 0 = egy kritérium szerint sem éri el az országos átlagot

35. ábra. Belterjességi fok 9 súlyozott kritérium szerint. (Magyarázat a szövegben)

1–15: az elért pontszámok szerinti belterjességi szint

A térkép kategóriái közül *belterjesnek* vehető a 6. és 5., *belterjes tendenciájú* a 4. és 3. Míg a 6. és 5. kategóriákba tartozó területek rendszerint egészükben vagy nagyobb részben belterjesek, a 4. és 3. kategóriába tartozó területeknek rendszerint előbbiekénél is intenzívebb magterületei vannak, így pl. a Hegyalja, a Szamos-menti gyümölcsösök. Hazánk mezőgazdaságának négy markánsan kirajzolódó belterjes, ill. belterjes tendenciájú körzete (mezokörzet nagyságrendűek) rajzolódik ki: 1. Nyugat-Magyarország; 2. a főváros tágabb környezete, a tágabb értelemben vett Központi Iparvidék; 3. a Duna—Tisza közének déli területe a hozzá csatlakozó Tisza-menti, tiszazúgi és Maros-menti mikrokörzetekkel; 4. a Nyírség (a debreceni járás keleti részével és Debrecennel). A szórványosan elhelyezkedő mikrokörzetek természeti földrajzilag hegységperemi, gazdasági földrajzilag nagyrészt iparvidék-peremi helyzetűek. Külön csoportok a mezőgazdasági és az ipari városok.

b) Kombinatív térképeink másik változatán (35. ábra) célunk inkább a fokozatok differenciált kibontása volt. Ezért a jelentősebb mutatókat súlyoztuk is és előző térképünkhöz viszonyítva néhány új mutatót is alkalmaztunk. A mutatók és a belőlük kapott pontszámok a következők:

1. A halmozott értékben kifejezett teljes termelés országos átlagszintjének meghaladása: 10%-ig 1 pont, 10% felett: 2 pont.

2. A belterjes ágak halmozott forintértéke: 3100—4000 Ft 1 pont, 4000 Ft felett: 2 pont.

3. A halmozott értékben a belterjes ágak százalékos részesedése: 66—70% 1 pont, 70,1—75% 2 pont, 75% felett: 3 pont.

4. Teljes termelés szintje és a belterjes ágak szerkezeti aránya megegyezően az országos átlag felett: 1 pont.

5. A halmozatlan érték megközelítésének a) változata szerint a belterjes ágak 2200—3000 Ft/kh 1 pont, 3000 Ft/kh felett: 2 pont.

6. Ugyanez százalékos részesedésben: 45—55% 1 pont, 55% felett: 2 pont.

7. A halmozatlan érték megközelítésének b) változata szerint a belterjes ágak százalékos részesedése az országos átlag (85,1%) felett: 1 pont.

8. A külterjes és belterjes ágak összefüggései a 21. ábra kritériumai szerint, pozitív 1 pont.

9. A szántóegység-munkaerő intenzitás mint előző térképen, országos átlag felett: 1 pont.

Az elérhető maximális pontszám 15. Ezt az ország járásai közül csak a nyírségi kisvárdai járás érte el, nagyobb agrárvárosaink közül pedig Cegléd. Maximális pontszámot ért el azonban számos bortermelő és kertészkedő-baromfityenyésztő városunk. A 14 pontot a Duna—Tisza közti ceglédi és kiskőrösi járás, a mezőgazdaságilag is jelentős városok közül Debrecen, Nagy-kőrös és Makó éri el; Nagykanizsa és Kaposvár is e magas szinten mozog. A 13 pontot a járások közül a keszthelyi és zalaszentgróti éri el, a mezőgazdaságilag is fontos városok közül pedig Miskolc, Nyíregyháza és Csongrád termel ezen a szinten. Ezek és még a 12—10. kategóriákba tartozó területek is valóban az ország legmagasabb színvonalú és szerkezetileg is legbelterjesebb területei. Természetesen példás belterjesség lehetséges az alacsonyabb kategóriájú területeken is, hiszen rangszámaink nem matematikai arányok kifejezői, hanem határozottan elkülönülő szintek megközelítései. Hasonlóan előbbi térképünkhöz, a legmagasabb szintek általában az

egész mezőgazdasági kultúra magas színvonalát is jelzik, jó közepes és közepes szintjeinkben azonban már gyakori a belterjesség „foltszerűsége”, egy-egy kis területű műveléság magas értékprodukcója vagy az állattenyésztés dominanciája.

A kirajzolódó mezo- és mikrokörzetek szinte teljesen azonosak a megelőző térképünkön megfigyelhetőkkel. A mezokörzetek *rangsora* : 1. a Budapest-környék, Cegléd—Nagykőrös és Szentendre—Esztergom—Nagymaros magterületekkel; 2. a Nyírség, a kisvárdai, nyíregyházi és debreceni magterületekkel; 3. Nyugat-Magyarország, a soproni, vasi és zalai részterületekkel és megfelelő magterületekkel; 4. a Dél-Duna—Tisza köze, a kecskeméti és kiskőrösi magterületekkel. Igen fontos jelenség, hogy a mikrokörzetek többnyire nemcsak magterületekkel rendelkező területi szerkezetűek, hanem mind maguk, mind környezetük rendelkezik olyan feltételekkel, hogy maguk is teljes egészükben magterületekké fejlődhetnek.

Az éles elkülönítésnek nincs döntő jelentősége, de a mai feltételek között fenntartás nélkül belterjesnek minősíthetők a 8—14. rangsorúak. A belterjes tendenciák s még inkább a belterjes magvak azonban esetenként még a 2—3. kategóriákban is megállapíthatók. Különben e térképek fő mondanivalóját inkább a problémafelvetésben látjuk, bizonyos alaptájékozódást nyerhünk belőlük a soron következő mélyebb elemzések számára.

A növénytermesztő és állattenyésztő főirányok szerkezeti kérdései

A növénytermelő és állattenyésztő főirány kérdéseit már eddig is többször érintettük. Eddigi fejtegetéseinkben a belterjesség kérdéseivel *általában*, a termelési irányokat figyelmen kívül hagyva, foglalkoztunk. Abból a megfontolásból indulhattunk ki, hogy *általános* érdek népgazdasági szempontból is a mezőgazdaság belterjességének fokozása. Ha azonban a kérdést a belterjes termelés két főága, a *növénytermelő* és az *állattenyésztő* főirány szerint differenciáljuk, bizonyos ellentmondások merülnek fel a termelés mennyiségi oldala és a konkrét népgazdasági szükséglet között. Nevezetesen: a belterjes növénytermelés, sőt egyáltalán a növénytermelés, 1 kat. hold termőterületről lényegesen nagyobb értéket tud realizálni, mint az állattenyésztés. *Ez a probléma ma is mezőgazdaságunk leglényegesebb szerkezeti problémája.**

1. Természetesen túlzott igény volna — bár helyenkint ezt már sikerült megközelítenünk — arra törekedni, hogy az állattenyésztésnek saját területéről (azaz a takarmánytermő terület egységéről) realizált termelési értéket azonos szintre hozzuk a növénytermelésével. Bizonyos eltérés a növénytermelés javára általános jelenség világviszonylatban is. A probléma kettős értelemben is fennáll. 1. Noha az eltérés szinte törvényszerű, nálunk ez az eltérés módfelett *nagy*. Míg a mezőgazdaságilag művelt terület 1 kat. holdjára első halmozatlan termelési érték kereken 3800 Ft, az ösztakarmányterület 1 kat. holdjára 3157 Ft állattenyésztési érték esik. A különbség tehát csaknem 20%. A mezőgazdaságilag művelt terület 3800 Ft-os értékének kialakításában benne van az annak 48%-át kitevő — alacsonyabb értékű, tehát éppen ezt az átlagot *csökkentő* állattenyésztési érték is. Így végeredményben az állattenyésztésnek a takarmánybázis területegységére eső értéke kereken 40%-kal alacsonyabb, mint a növénytermelésé a takarmánybázison kívüli területeken. 2. Igen erősek a területi eltérések (ezekre részletesen visszatérünk), a negatív eltérések ráadásul nem is a magas rét-legelő arányú területeken a legkiugróbbak.

Ugyanakkor azonban a népgazdasági szükségletek oldaláról nézve a kérdést: az állattenyésztésnek igen nagy a jelentősége. A vázolt ellentmondás leküzdése oly módon, hogy a *belterjes termelés két főága az 1 kat. holdról nyerhető érték tekintetében is közelebb kerüljön egymáshoz*, természetesen nem a növénytermelési szint csökkentése, hanem az állattenyésztés produktívabbá tétele útján, egész mezőgazdasági termelésünk továbbfejlesztésének döntő kérdése. A sokoldalú és bonyolult probléma bármilyen oldalának vizsgálata, csak felvetése is, minden fáradozást megér.

* ERDŐS SÁNDOR: Agrártudomány, 1959. március.

Adatszerűen a két főirány területegységre eső értékprodukciónak különbségét országos átlagban több módszerrel is kiszámítottuk. Az adatok a következők:

a) A mezőgazdaságilag művelt területek kereken 10%-át foglalták el a belterjes növényi kultúrák, beleértve a szőlő-, gyümölcs- és kert művelési ágakat is (utóbbi részben az állattartás, főleg a baromfitartás takarmánybázisát is részlegesen kiegészítette). Erről a területről a mezőgazdaságban termelt halmozott termelési értéknek 26,5%-a került betakarításra. A *belterjes növénytermelés* tehát termőterületéhez viszonyítva 268%-os *többletértéket* produkál. Ezzel szemben — térképünk adatai szerint is — az állattenyésztés a mezőgazdaságilag művelt területnek kereken 55%-áról, az állatgondozás értékével együtt, a halmozott értéknek 40%-át produkálta. Az *állattenyésztés* tehát bázisterületéhez viszonyítva pontosan 32,7%-os *értékhiányt* mutat.

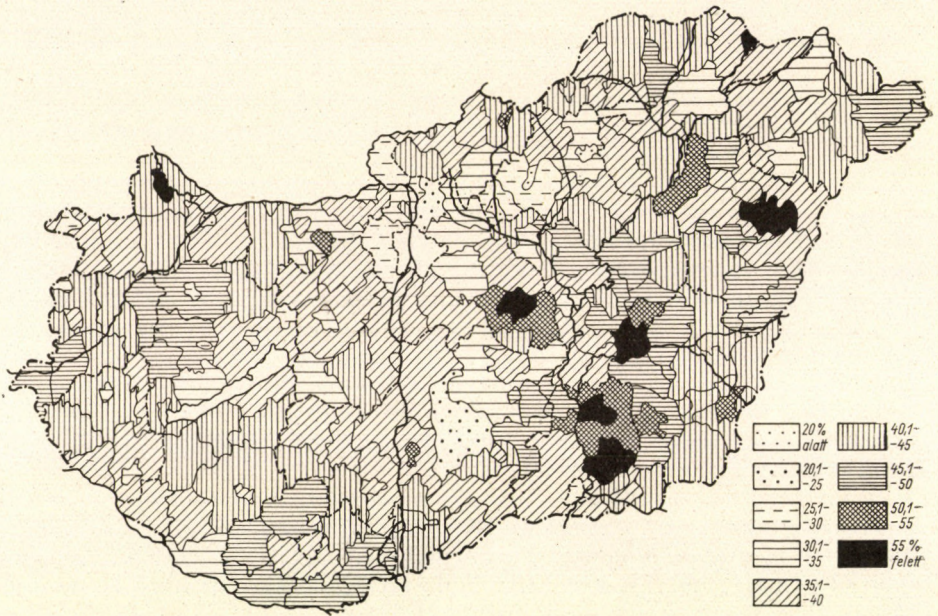
b) Halmozatlan értékben számítva: a belterjes növénytermelési ágak a területnek ugyancsak 10%-áról az érték 31,8%-át (többlet: 318%), az állattenyésztés pedig a terület 55%-áról az érték 48,8%-át (hiány: 88%) produkálta.*

c) Következő számításunkat csak a *szántóra* vonatkozóan végeztük. A szántó a takarmánybázis döntő tényezője, az össztakarmánynak csaknem 90%-át szolgáltatja. Másrészt a takarmánytermelésnek egyetlen „belterjes” igényű formája, melyhez közelíteni kell a rét-legelő gazdálkodást is. A számítás alapja viszont az a megfontolás volt, hogy a szántóföldi takarmánytermelés a bázisa annak a további mezőgazdasági értéknek is, amit az állatgondozás ad hozzá a takarmánytermelés értékéhez. Ezért tehát a szántói össztermelés értékét növeltük az állatgondozás által termelt értékkel (levonva ebből természetesen annak a rét-legelő bázisra eső hányadát). Ehhez a megnövelt értékhez viszonyítjuk a szántóföldi belterjes növényi kultúrák értékét és az állattenyésztés értékét. Az eredmények a következők: a szántóföld 10,8%-át elfoglaló belterjes növényi kultúrák adták az így számított érték 20,2%-át; a szántóföldi takarmánytermelés a szántónak kereken 49%-át foglalta el, az állattenyésztésben realizálódó értéke adta az azonos módon számított összérték 49,5%-át. Vagyis mindkét ág esetében nagyobb a termelt összértékből való részesedés aránya, mint a termőterületből általuk hasznosított terület aránya. Bár a többlet a belterjes szántóföldi növénytermelés esetében kereken 86%, míg az állattenyésztés esetében e módszer szerint is csak 0,5%. A belterjes növénytermelés tehát a szántóföldön is területegységekre számítva kereken 80%-kal magasabb értéket realizál az állattenyésztésnél.**

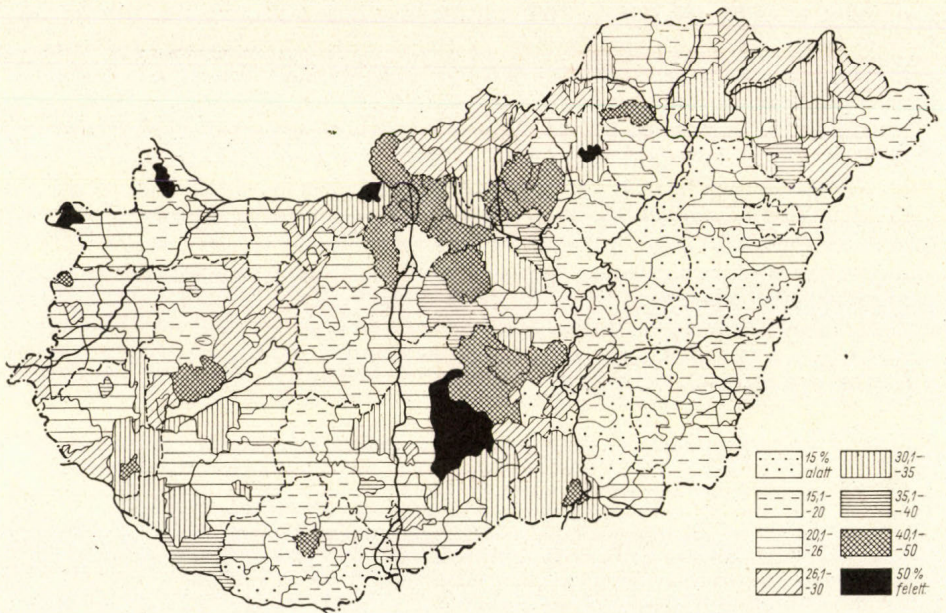
Az országos átlagmutatókkal felvázolt kép igen komoly problémákat vet fel. Úgy véljük, érdemes ezeket mélyebben, legalábbis területi vonatkozásaikban részletesen vizsgálni.

* Itt a növénytermelés és az állattenyésztés értékét a takarmánybázis értékével csökkentett össztermeléshez viszonyítottuk, azaz úgy vettük, hogy a takarmánybázis értéke teljesen átment az állattenyésztés értékébe.

** Fejtegetéseinkben többször utalunk az *állatgondozás értékére*. Behatóbb vizsgálatot igénylő komoly probléma ez. Mi — erős egyszerűsítéssel — az állatgondozás értékét az állattenyésztés bruttó értéke és a takarmánybázis értéke különbségével vesszük egyenlőnek. Ez azonban korántsem fedi az állatgondozás valóságos értékét. Ez országos átlagban a mezőgazdasági élömunka 26%-át, állattenyésztő megyénkben 40—45%-át veszi igénybe. Úgy gondoljuk, hogy a földjáradék és a földművelésnek alig nagyobb tárgyiasult munkaigénye nem indokolja a nagy eltéréseket.

36. ábra. Az állattenyésztés százalékos részesedése a halmozott értékből

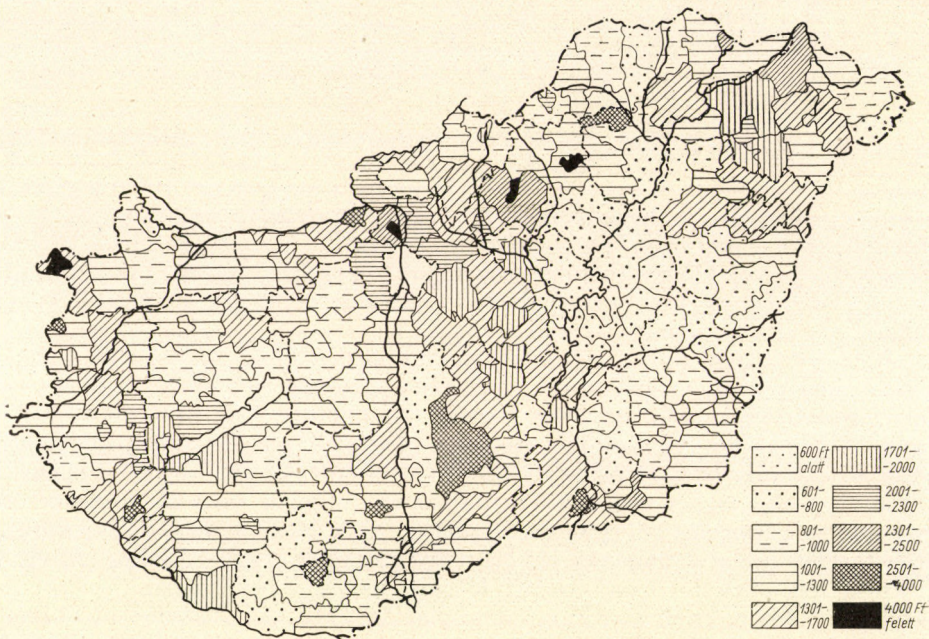

37. ábra. A belterjes növénytermelési ágak részesedése a halmozott értékből

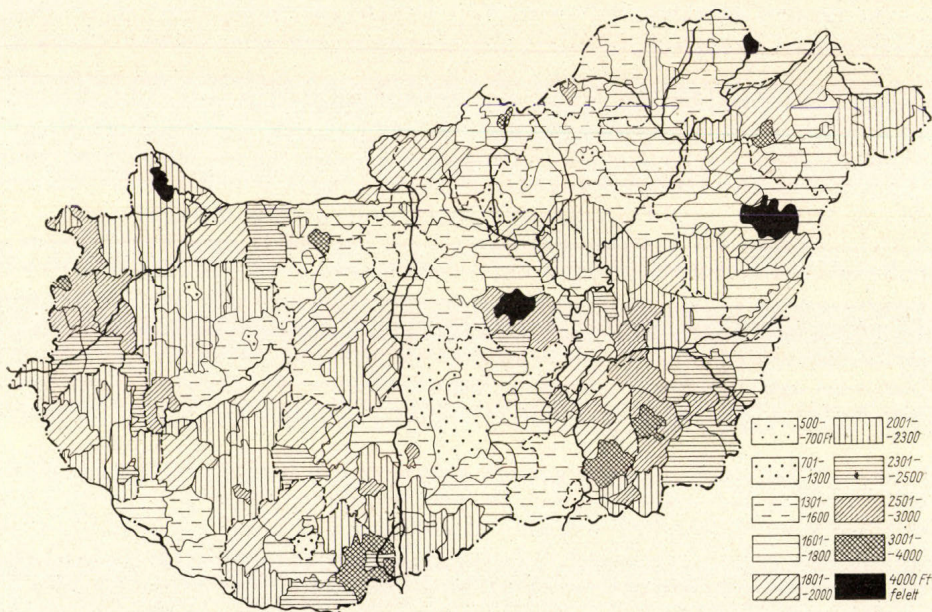
Ugyanis a mennyiségi szempontok — s tegyük hozzá: a KGST keretében egyre bővülő lehetőségeinken, a számunkra megállapított profilon alapuló exportérdekek is — a belterjes növénytermelés erőteljesebb fokozását indokolnák. Közismert az is, hogy a folyó ötéves terv is erőteljesebben igyekszik fejleszteni a kisebb beruházásokat igénylő és gyorsabb eredményt jelentő növénytermelést. A belső fogyasztás és a tőkés piaci exportérdekek az állattenyésztés erőteljes növelését teszik feladatunkká. Nos, az állattenyésztés esetében másirányú megfontolások is sarkallhatnak bennünket. Ez az a terület, ahol — nagyobb beruházások árán ugyan — „minőségi ugrás” érhető el a területegységről nyerhető értékben. Főleg takarmánybázisunk növelésétől, és pedig nem területének bővítése, hanem szerkezetének megváltoztatása útján, várhatunk jelentős eredményeket.

Még egy megfontolást kell előrebocsátanunk. Ebben a fejezetben különböző módszerekkel igyekszünk megkülönböztetni egymástól a belterjes növénytermelő és állattenyésztő területi típusokat. Nos, amilyen fontos a megkülönböztetés, ugyanolyan fontos a „fedések” megállapítása és értékelése is. Ugyanis számos belterjes növénytermelő körzetünk egyben jelentős állattenyésztő is, és még inkább kívánatos, hogy körzeti és mezokörzeti szinten ez a *komplex* jelleg tovább fejlődjék. Sok esetben még a mikrokörzetek területi specializációjának is kívánatos iránya e „vegyes” jelleg. Az egyirányú specializáció üzemi szintű feladat, az egyirányúan szakosodott és kooperáló üzemeknek azonban a komplex körzeti specializációt kell kialakítaniuk.

2. Rátérve a kérdés részletesebb vizsgálatára, először is általános tájékozódásul bemutatjuk az állattenyésztés részesedését a halmozott bruttó termelési értékéből (36. ábra). Térképünk az országos átlagban 40%-os részesedés területi megoszlását ábrázolja. A belterjes növénytermelési ágak részesedése a halmozott bruttó értékéből országos átlagban 26,5%. Ennek az értéknek megoszlását területegységenként a 37. ábra mutatja be. Az 1 kat. holdra jutó, forintértékben kifejezett területi megoszlást a 38., ill. a 39. ábra tünteti fel. A belterjes növénytermelő és állattenyésztő főirányú területi egységek *elkülönítéséhez* viszont a fentiekben már más vonatkozásban tárgyalt 23. ábra szolgálhat alaptájékozódásul. Ennek alapja is az imént bemutatott 36. és 37. ábra volt. Belterjes növénytermelési főirányúnak vettük — az állattenyésztési főirányúval szemben — azt a területegységet, amelyben a belterjes növényi kultúrának a halmozott bruttó értékéből való részesedése meghaladja a 26,5%-ot. Egyelőre még nem voltunk tekintettel a szintre. Viszont állattenyésztési főirányúnak vettük a területegységet akkor, ha a) az állattenyésztés részesedése a 40%-ot meghaladta, b) a belterjes növénytermelési ágak részesedése pedig 26,5% alatt volt. (Később részletesen indokoljuk, hogy miért súlyozzuk erősebben az összehasonlításnál a növénytermelési mutatókat). Úgy véljük, hogy az egész magyar mezőgazdaságot a termelési főirányok szempontjából elegendő is a *belterjes növénytermelő* és *állattenyésztő* két főirányra felosztani. Ugyanis a kenyérgabona termelés már egyetlen járásnyi nagyságrendű területen sem közelíti meg ezek külön vett értékrészesedését. Viszont a takarmánytermelést — amellet, hogy értékrészesedése halmozottértékben az állattenyésztésé alatt marad — voltaképpen az állattenyésztés bázisaként kell felfognunk. Egyébként az üzemi, bizonyos esetekben a területi munkamegosztás elmélyültével a takarmánytermelő főirányú területek szakosodása és elkülönülése nyomon

38. ábra. A belterjes növénytermelésből a mezőgazdaságilag művelt terület I kat. holdjára eső érték (Ft)

39. ábra. Az állattenyésztésből a mezőgazdaságilag művelt terület I kat. holdjára eső érték (Ft)

kívánatos fejlődési irány volna, ma azonban ez még szórványos jelenség, nagyobb méretekben csak a Mezőföldön s részben a Kisalföldön fordul elő.

A belterjes növénytermelő és állattenyésztő főirány elkülönítésének alapja tehát a min. 26,5%, ill. 40% részesedés a halmazott értékből. Az így kirajzolódó területegységek közül azután „*belterjes*” jellegűnek vesszük azt, amelyiknél a belterjes ágak részesedése meghaladja a 3100 Ft/kh értéket az 1 kat. holdra jutó halmazott összértékből. Ennek a követelménynek felelnek meg a 23. ábra 1. és 2. kategóriái, amelyek tehát a „*belterjes növénytermelő*”, ill. a „*belterjes állattenyésztő*” típusú területegységeket jelölik. Ezek a területegységek 35. komplex ábránk magas színvonalú, 8–15. kategóriájába eső területegységeivel általában azonosak, tehát a „*belterjesség*” már előbb kifejezett sok követelményének is megfelelnek.

A módszer ennek ellenére sem szolgálhat többet az általános tájékozódásnál. A benne alkalmazott mechanisztikus jellegű mennyiségi arányok ugyanis sok esetben inkább elfedik, mintsem feltárják a szerkezeti kapcsolatok lényegét, e lényegnek megoldásra ösztönző problematikus vonásait.

Az érdemibb vizsgálat esetében legalábbis a következő fontosabb körülményeket kell már kiindulásul is tekintetbe vennünk.

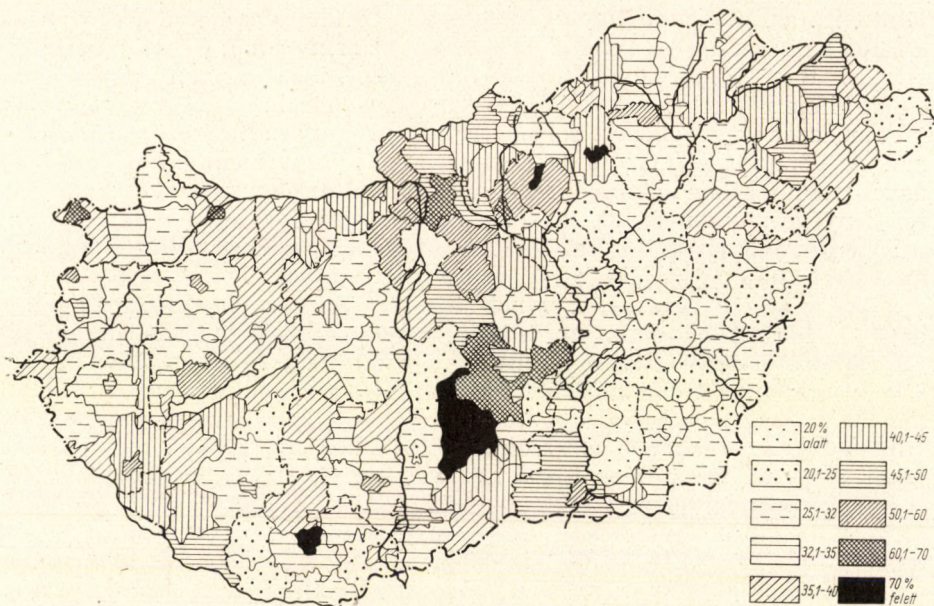
a) Az állattenyésztés — melynek egészében való belterjessége is vitatható — korántsem olyan területileg specializált ága mezőgazdaságunknak, mint a belterjes növényi kultúrák. Országos elterjedtségében inkább a kenyérgabonák termesztéséhez hasonlítható. Ugyanakkor súlya — különösen takarmánybázisával együtt — országosan akkora, hogy lényegében szinte az egész ország termelési főirányát az állattenyésztés jelenti. Hiszen a takarmánybázist figyelmen kívül hagyva, számított (halmazatlan) bruttó értéknek csaknem pontosan felét — 48,8%-át — az állattenyésztés szolgáltatja. Eszerint az egész ország „állattenyésztő főirányú” mezőgazdasággal rendelkeznek, s a komplexitás követelményeinek megfelelően a többi ágaknak az állattenyésztés igényeivel való alkalmazkodása volna kívánatos. Nos, ez nagy mértékben így is van, de kérdés, hogy helyesen van-e így? Úgy véljük, az ország állattenyésztésének egésze nem vehető azonosnak egyetlen belterjes termelési ággal, vannak az állattenyésztésnek belterjesebb — belterjes — körzetei, de vannak nem belterjesek is. Ezek szétválasztása az eddig alkalmazott módszerek mellett más módszereket is kíván, főleg a takarmánybázis kérdésének tüzetesebb elemzését.

b) A belterjes növénytermelési ágak kevésbé problematikusak a „*belterjesség*” szempontjából. Termőterületük területegységéről magas értéket produkálnak. Két főcsoportjuk — a szántóföldi és az ültetvényes (szőlő és gyümölcs) — mégis bizonyos differenciálást kíván. Ugyanakkor az állattenyésztéshez hasonlóan általános elterjedtségük „elfedi” a valóban magas színvonalú, területileg is specializáltnak tekinthető körzeteiket. E körzetek felszínre hozása a módszer kombinálását teszi kívánatossá. Így járási szintű vizsgálatoknál is megjelennek az „átlagokban” az olyan foltszerű kultúrák, mint pl. a Hegyalja, a Balaton-vidék vagy akár Debrecen környékének bortermelése. Az állattenyésztés behatóbb vizsgálatának módszereit ugyanakkor, az összehasonlítás kedvéért is, alkalmazni kell a belterjes növénytermelésre is.

3. A módszer: a halmazott és a *halmazatlan* bruttó termelési érték adatainak *kombinatív* alkalmazása. A halmazatlan értéket itt is a már többször említett megközelítő pontosságú formájában számítjuk, éspedig kiindulva

abból a megfontolásból, hogy a takarmányérték az állattenyésztésben realizálódik, azt tehát az értékösszesítésnél figyelmen kívül hagyhatjuk.

a) A belterjes növénytermelési ágak részesedését a halmozatlan bruttó termelési értékben a 40. ábra tünteti fel, amelyen a 38. ábrával együtt, jellemző a nagyfolt-hatás. A Duna—Tisza köze, északon folytatódva az Ipolyig és kehelyszerűen kiszélesedve Tatáig s Egerig, másrészt az ehhez közvetlenül csatlakozó északkeleti borvidékek és a Nyírség: a belterjes

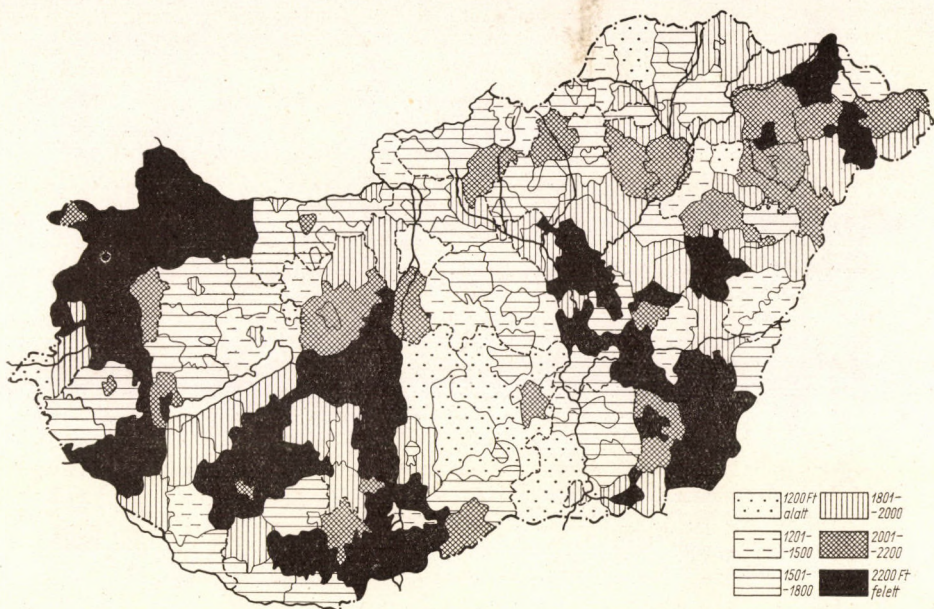

40. ábra. A belterjes növénytermelési ágak százalékos részesedése a takarmány értékével csökkentett (halmozatlan) összértékből

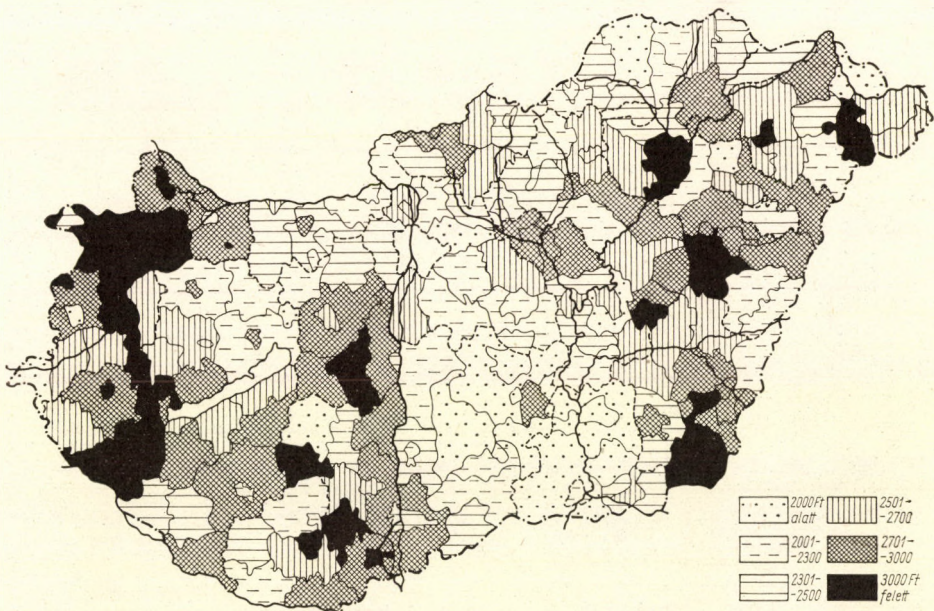
növénytermelésnek ezek a nagy egybefüggő területei. Mellettük Kelet-Zala és Belső-Somogy már csak mikrokörzet nagyságrendű. Az ellensúly: a Tiszavidék és a Dél-Tiszántúl, ahol a cukorrépatermelés az egyetlen számbajövő belterjes növénytermelési ág. Különbösen az ország jelentős hányadának a 32%-os országos átlagszint körüli egyenletes megoszlás a jellemzője.

Először is — tájékozódásul — át kell tekintenünk takarmánybázisunk területi megoszlását. Tájékozódásul öt térkép szolgál. Célunk a szintek megállapítása volt, térképeinken tehát közigazgatási egységenként a teljes takarmánytermő terület, ill. főbbágai I—I kat. holdjára eső forintértékeket tüntettük fel. E térképek tehát nem a MMÖT-re, hanem az ágak saját termő(vetés)-területére vonatkozó értékeket tüntetik fel. Az össztakarmány-terület értékeinek megoszlását a 41., a szántóföldi takarmánytermő területét a 42., a kukoricáét a 43., a szántóföldi szalastakarmányokét a 44. és a rét értékeinek megoszlását a 45. ábra tünteti fel.

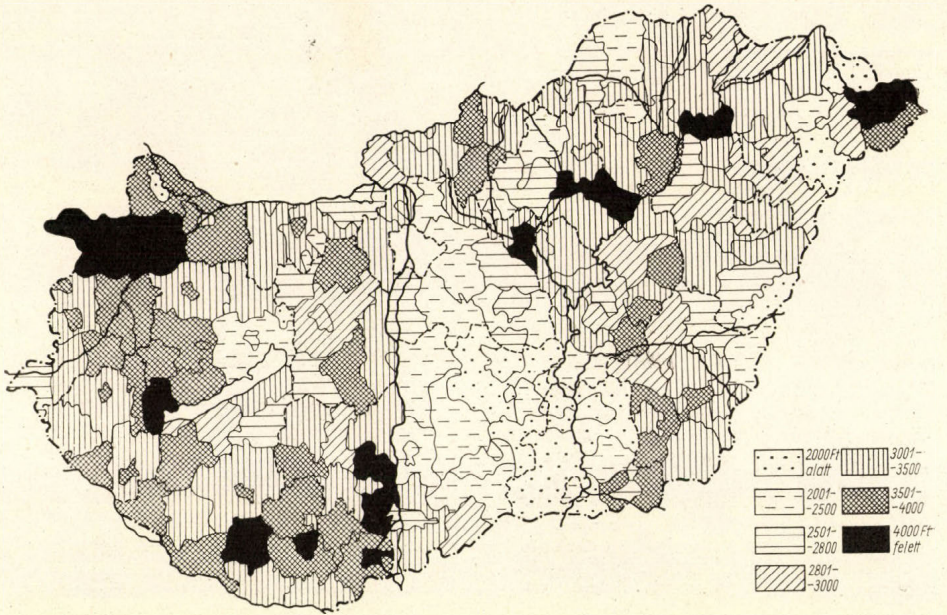
A térképeken vannak bizonyos „fedések”. Az össztakarmánytermő területek szintje természetesen főleg a szántóföldi takarmánytermelést tükrözi. Viszont a szántóföldi takarmánytermelés térképe csak részlegesen fedi a

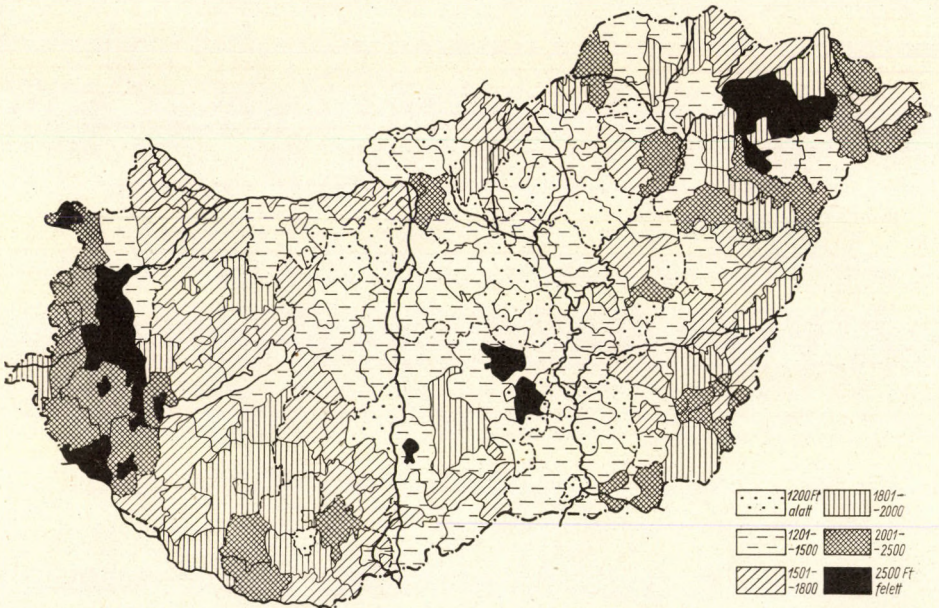
41. ábra. A teljes takarmánytermő terület 1 kat. holdjára eső takarmányérték (Ft)

42. ábra. A szántóföldi takarmánytermő terület 1 kat. holdjára eső takarmányérték (Ft)

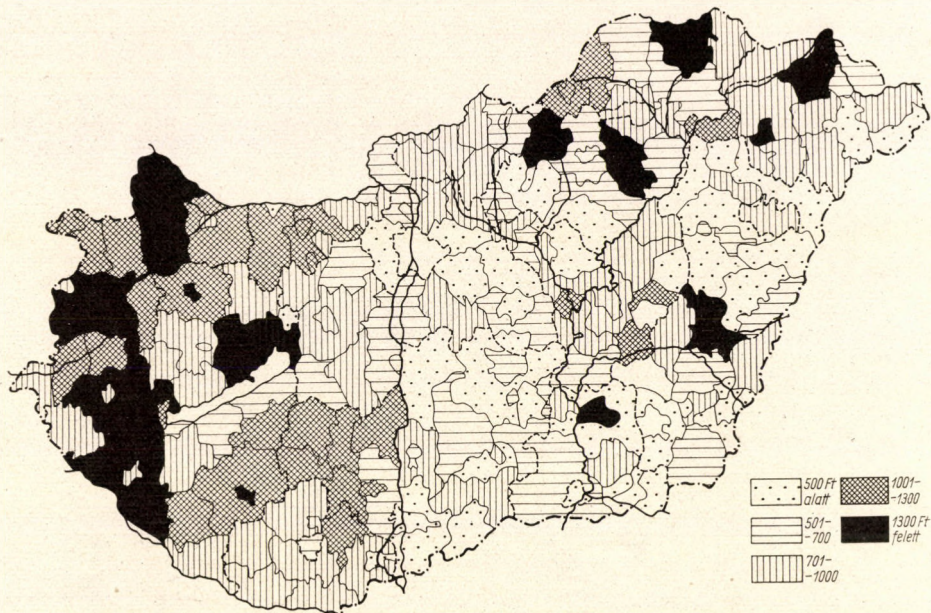
43. ábra. A kukorica-vetésterület 1. kat. holdjára eső növénytermelési érték (Ft)

44. ábra. A szántóföldi szőlőművelés területén a 1. kat. holdjára eső növénytermelési érték (Ft)

legfontosabb takarmánynövényünkét, a kukoricáét. A Duna—Tisza köze kivételével különben az egész ország meglehetősen egyenletes színvonalú kukoricatermelő. Annál élesebben ütköznek ki optimális szántóföldi szalastakarmány termelő területeink, voltaképpen csak három mezokörzet: Nyugat-Magyarország, Külső-Somogy—Baranya és a Nyírség.

Igen erőteljes összefüggést mutatnak takarmányterképeink az állattenyésztéssel. Magasabb szintű állattenyésztő területeink szinte pontosan egybees-

45. ábra. A rét I kat. holdjára eső takarmányérték (Ft)

nek magasabb szintű takarmánytermő területeinkkel. Speciális szarvasmarha területeink még ennél is erősebben fedik az optimális szalastakarmány-termő és rét területeinket.

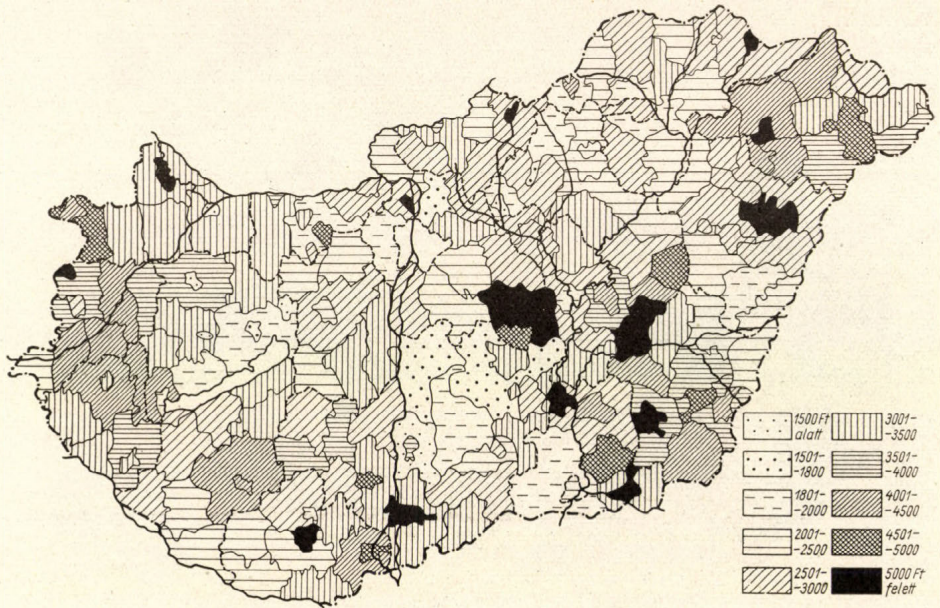
Takarmánybázisunk szintjeinek területi megoszlásából még az erőteljes függés tűnik elő a természeti feltételektől. Az állattenyésztésnek a takarmánybázist tükröző szintbeli megoszlása tehát közvetve ugyanezt a függőséget mutatja. Ez a helyzet azonban korántsem megnyugtató. Ugyanis a szintek egybeesése nem minden esetben jelent gazdaságossági optimumot és főleg igen gyakran nem jelent optimális, azaz a belterjesség követelményeinek is megfelelő területhasznosítást.

A kérdés további elemzése, mélyebb gazdasági összefüggések területi megoszlásának vizsgálata alapján, ezeknek a problémáknak felvetését is szolgálja. A takarmánybázis problémáját többoldalúan kell tehát elemeznünk, a figyelmet főleg a területhasznosítás kérdésére fordítva.

Már e problémakör felvetésében utaltunk arra, hogy viszonylag alacsony az ösztakarmánytermő területnek állattenyésztési értékben kifejeződő termelési értéke (48. ábra). E kérdést közelebbről is meg kell vizsgálni.

Az előző lapokon országos átlagadatok alapján több szempontból és több módszerrel is vázoltuk az állattenyésztés területegységre eső viszonylag alacsony termelési értékének problémáját. Jeleztük a probléma kettős voltát: 1. az állattenyésztés területegységére eső termelési értéknek igen erős területi különbségét és 2. alacsony színvonalát a növénytermeléshez viszonyítva.

Fentiekkel kapcsolatban első kérdésünk: hogyan oszlik meg területileg az állattenyésztésnek 1 kat. hold összetakarmánytermő területre eső értéke.

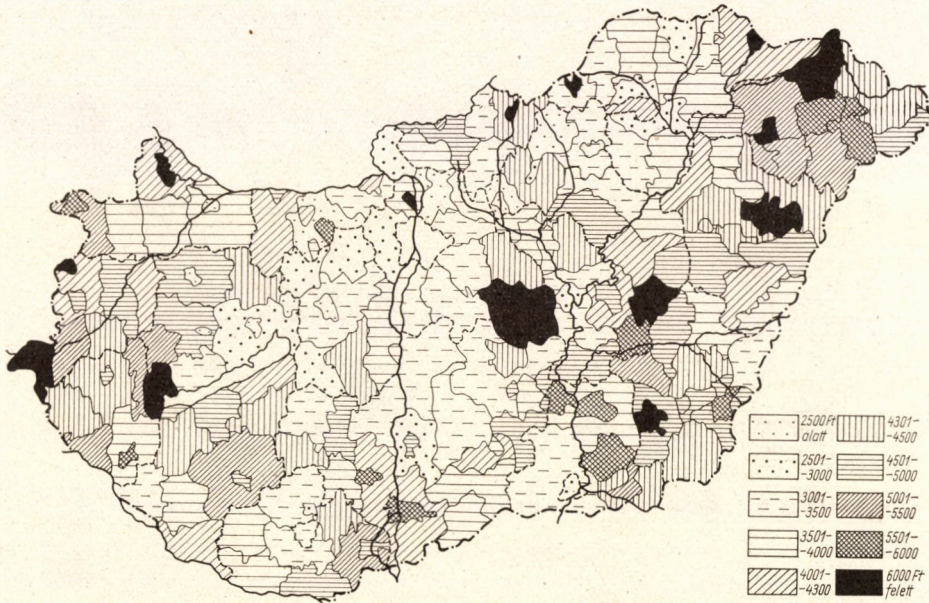

46. ábra. Az össz-takarmánytermő terület 1 kat. holdjára eső halmozott állattenyésztési érték (Ft)

Láttuk, hogy halmozott értékben az országos átlag 3175 Ft. A területi megoszlást a 46. ábra szemlélteti. A szélső járási értékek 1450 és 5164 Ft. Érdekes itt általános értelemben is rámutatni arra, hogy éppen az állattenyésztéssel kapcsolatos területi mutatók (természetesen néhány speciális növénytermelési ágat figyelmen kívül hagyva) milyen erős területi eltéréseket mutatnak. Ez is az állattenyésztés területi kérdéseinek nagy jelentőségére, sok feladatára hívja fel a figyelmünket. A térképen négy átlag feletti nagyobb egybefüggő terület rajzolódik ki: a Kisalföld, Vas—Zala, a Nyírség (pontosabban: Szabolcs megye) és a Közép-Alföld déli része, amely Nyugat-Békést, Kelet-Csongrádot és a Nagykovácsot (főleg a mezőgazdasági városokat) foglalja magába. Kiemelkednek továbbá: Külső-Somogy, a Dél-Mezőföld, az érintkező Duna—Dráva völgygel és a Bácskai-lőszőföld. Az igen alacsony színvonalú területek közül a Bakony-vidék, a Duna—Tisza köze — kivéve az országosan legmagasabb színvonalú ceglédi mikrokörzetet —, továbbá a Körös—Berettyó-vidék és néhány északi hegyvidéki járás tűnik fel. A magas és alacsony színvonalú területeknek ez a megoszlása természetesen csaknem pontosan azonos a mezőgazdaságilag művelt terület 1 kat. holdjára számi-

tott állattenyésztési érték megoszlásával. Ez a megoszlás a *kiemelkedő* színvonalú területeket illetően fővonásaiban a más mutatók alapján végzett vizsgálat szerint is kitűnik.

Így csaknem azonos szintmegoszlást mutat az országos átlagban 4150 Ft-nyi, 1 kat. hold szántóföldi takarmánytermő területre jutó halmozott állattenyésztési érték térképezése (47. ábra). A legfeltűnőbb eltérések: a Nyírség még erőteljesebb kiugrása, e mutató szerint a Nyírség az ország leg-

47. ábra. Az 1 kat. hold szántóföldi takarmánytermő területre eső halmozott állattenyésztési érték (Ft)

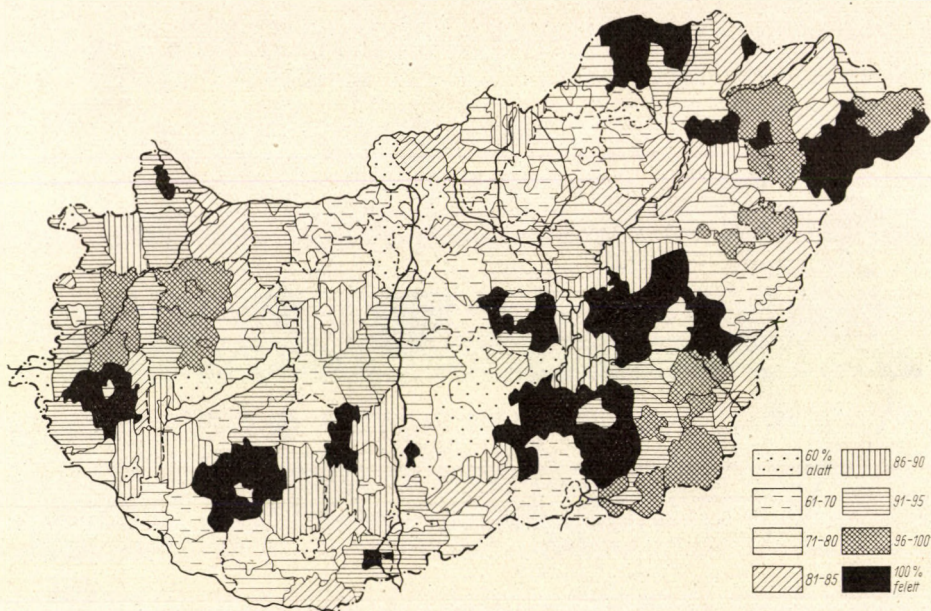
belterjesebb állattenyésztő területe. A Kisalföld e térképen már az országos átlag alatti szintbe esik, egészében némileg alacsonyabb szintű Vas és Somogy. A Duna—Tisza köze viszont a szántóföldi takarmánytermő területen magasabb viszonylagos szintet ér el (a ceglédi járás országos elsőse itt is szilárd).

Az állattenyésztésnek saját bázisterületére eső termelési értéke végeredményben minden mutató szerint *igen erős területi eltéréseket* mutat, s a vizsgálódásnak már ez is eszméltető tanulsága.

Az állattenyésztésnek *más termelési ágakhoz viszonyított teljesítményeit* több mutató alapján is vizsgáltuk.

Megvizsgáltuk az ösztakarmánytermő területre eső állattenyésztési érték arányát a mezőgazdaságilag művelt területre eső teljes termeléshez. Helytelen lett volna halmozott értéket halmozotthoz viszonyítani, viszont eredményesen hasonlítható össze a MMÖT-re eső *halmozatlan* összérték és a takarmánytermő területre eső *halmozott* állattenyésztési érték. Mi azt az eljárást követtük, hogy az ösztakarmánytermő területre eső állattenyésztési értéket a MMÖT-re eső halmozatlan összérték százalékában fejeztük ki.

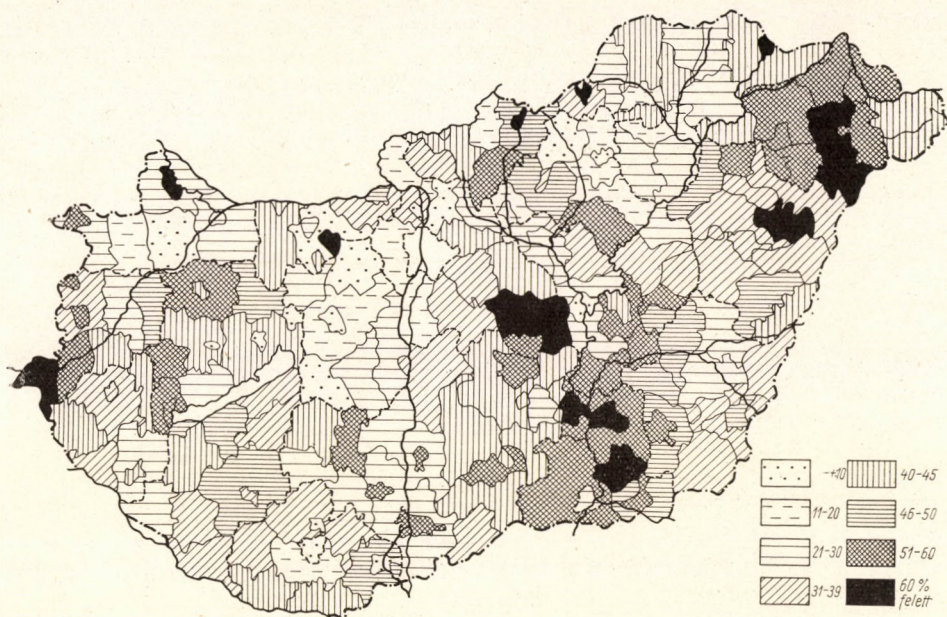
Ezzel demonstrálni tudjuk, hogy az állattenyésztés saját bázisterületének egységén az egész mezőgazdaság saját területén realizált értékének hány százalékát realizálja. Az eredményeket a 48. ábra tünteti fel. A szélső értékek: 49% és 150%. A területi eltérések is erősek, lényegében e mutató szerint is kiemelkednek a saját bázisterületükön magas szintet elérő állattenyésztő körzetek. Ez azért is figyelemre méltó, mert ezek között van néhány — főleg a Nyírség, továbbá Békés, Somogy, Zala és itt is a ceglédi mikro-

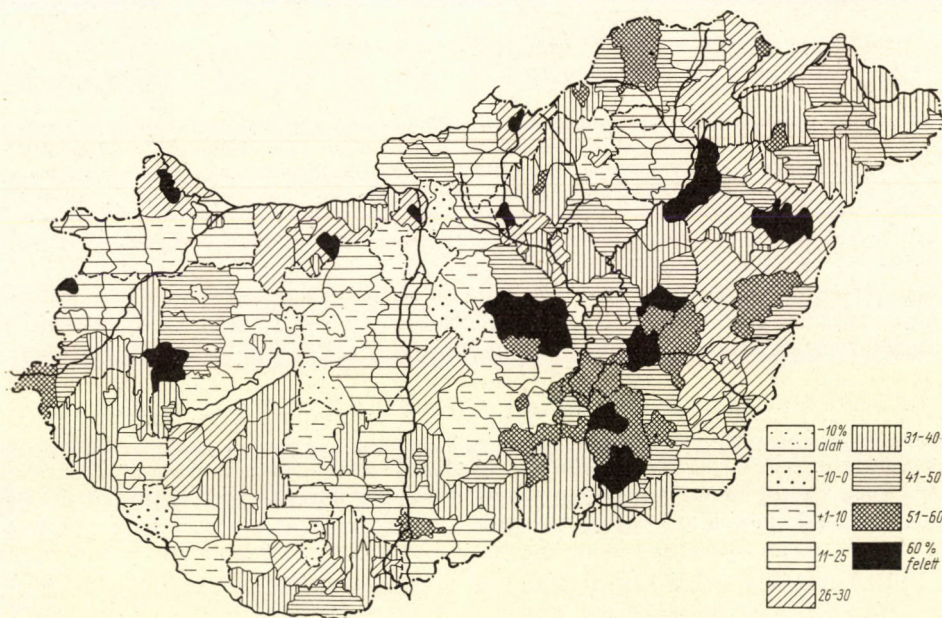
48. ábra. Az össz-takarmánytermő területre eső állattenyésztési érték százalékos aránya a MMÖT-re eső halmozatlan össztermelési értékhez

körzet —, melyek a belterjes növénytermelésben is kiemelkedő területek, tehát ezek esetében általános magas szinthez viszonyítva emelkednek ki a magas állattenyésztési viszonzyszámok. A Kisalföld hasonló okokból némileg már „rehabilitálódik”.

A további összehasonlításokat a szántóföldi takarmánytermő területre eső állattenyésztési értékkel végeztük. Megvizsgáltuk, hogy az egységnyi szántóföldi takarmánytermő területre eső halmozott állattenyésztési érték hány százalékkal haladja meg az egységnyi szántóföldi takarmánytermő területre eső takarmányértéket (ill. marad alatta). Ezzel voltaképpen megközelítettük azt, hogy — az adott árviszonyok között — az állatértékben hány százalék az állatgondozás által realizált érték. Az eredményeket a 40%-os országos átlag megoszlását ábrázoló 49. ábra tárja elő. Az alsó szélső értékek 10% alattiak, azaz vannak járások — és pedig nem az erősebb árutakarmánytermelő Mezőföldön vagy a Kisalföldön —, amelyekben a takarmányérték alig haladja meg az állatértéket. A felső határ 70% felett van (ceglédi járás). A legkiemelkedőbb területek lényegében itt is előbbi térképeink kiemelkedő területeinek részei. A Kisalföld e mutató szerint a még erősebb árutakar-

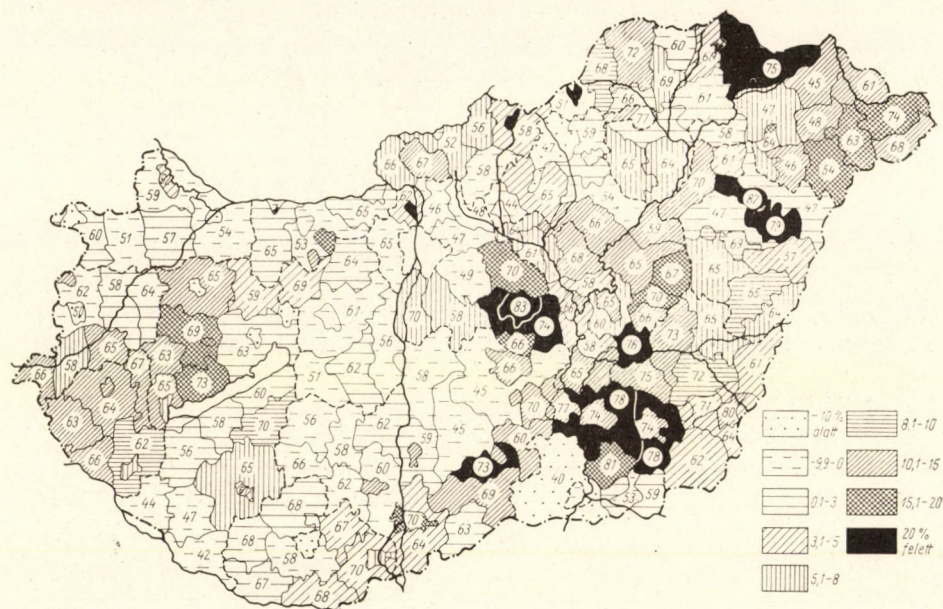
49. ábra. A szántóföldi takarmánytermő területre eső halmozott állattenyésztési érték hány százalékkal haladja meg (ill. kevesebb) a szántói takarmányértéket?

50. ábra. Az állattenyésztés szántóföldre támaszkodó halmozott értéke hány százalékkal magasabb (ill. alacsonyabb) a szántóföldi növénytermelés értékénél?

mánytermelő Mezőfölddel együtt az ország legalacsonyabb színvonalú területe. Ezeket a feltűnően alacsony értékeket a takarmányfelvásárlás alig harmad-negyed részben indokolja. Ezzel szemben a Duna—Tisza köze, főleg a homokhátság már erősen átlagos szintű, ami feltehetően fejlettebb zootecnika eredménye is. A Nyírség magas szintje e térképen is kiugrik.

Következő lépésként azt kutattuk, mennyivel magasabb (ill. alacsonyabb) az egységnyi szántóföldi takarmánytermő területre eső állattenyésztési érték

51. ábra. A szántóföldi takarmánytermő területre támaszkodó értéktermelés aránya a szántó átlagos értéktermeléséhez. A beírt százalékszámok a szántóföldi takarmánytermelés és az állattenyésztés szántóra támaszkodó halmozatlan értékének összegét mutatják a szántóföldi teljes növénytermelés értékének százalékában

az egységnyi szántóterületre eső teljes növénytermelés értékénél. Az országos átlagérték 23,8%, azaz az 1 kat. holdra eső halmozott állattenyésztési érték (érthetően itt sem a halmozatlant kell összehasonlítani) kerekén 24%-kal magasabb, mint a szántóföldi növénytermelés átlagértéke, beszámítva a szántóföldi takarmánytermelést is. A területi megoszlást az 50. ábra tünteti fel. Az Alföld e mutató szerint egészében átlag feletti, csupán a Duna—Tisza közti homokhát járásai kivételek, a ceglédi mikrokörzet országos elsősége mellett. Előbbi térképeink kiemelkedő területei itt is kiemelkednek, azonban a Kisalföld igen alacsony, a Mezőföld pedig negatív szintekkel is szerepel.

Végül megkíséreltünk feleletet kapni arra a kérdésre is, hogy a szántóföldi takarmánytermő területre eső állattenyésztési értéknek milyen a viszonya a takarmánytermelés szántóföldi területi részesedéséhez. E kérdést fontosnak tartjuk azért, mert végeredményben a belterjesség döntő kérdése a területhasznosítás. Tehát nekünk nemcsak a különböző módon hasznosított

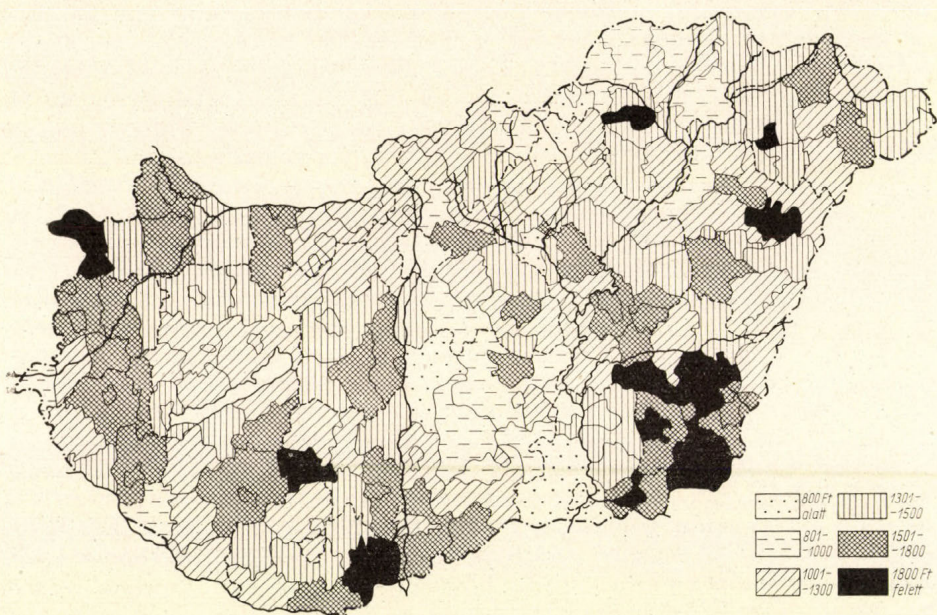
területek *hasznosítási fokát* kell egymással összehasonlítani, hanem vizsgálunk kell azt is, hogy mekkora az egyes ágak *viszonylagos területi igénye*. E kettő egymással korántsem azonos. Kérdésünkkel kapcsolatban azt vizsgáltuk, hogy az állattenyésztésnek a szántói takarmánybázisból realizált értéke hány százaléka a szántó halmozatlan összértékének, és hogy a mutató mennyivel nagyobb, ill. kisebb, mint a takarmánytermelésnek a szántóterületből való százalékos részesedése. Országos átlagban — erre már utaltunk — ez az érték mindössze 0,5%, azaz mindössze ennyivel haladja meg az állattenyésztés értékrészesedése a takarmányterületnek a szántóból való részesedését. Az országos átlag számításának módjával azonos eljárással* ezt az értéket közgazgatási egységenként is kiszámítottuk és térképeztük. Az eredményeket — *mezőgazdaságunk legizgatóbb szerkezeti problémáját* — az 51. ábra tünteti fel. A térkép ábrázolási módja *viszonyított*, helyes értelmezéséhez az első lépés az összehasonlítás a szántóföldi növénytermelés színvonalával (10. ábra). A legtöbb erősen eltérő folt azonnal az összehasonlítás „áldozata” lesz. Így Észak-Zala és Nyugat-Veszprém, a Duna—Tisza köze (még a kitűnő ceglédi járás is) legerősebben kiugró, magas mutatójú területeiről kiderül, hogy valójában csak nagyon közepesen értékesítik a szántónak takarmánytermelésre fordított területeit. Viszont a Kisalföld, továbbá a Dél- és Nyugat-Mezőföld és Somogy „világos” foltjai — lévén magas színvonalú szántói kultúra körzetei — a takarmánytermő terület hasznosításában is jobbnak bizonyulnak.

A tárgyalt módon számított állattenyésztési értéknek a szántó 1 kat. holdjára eső értékét forintban az 52. ábra szemlélteti. Még élesebben domborítja ki a szántói növénytermeléssel való összehasonlítás tanulságait az e térképpel való összehasonlítás. A fő tanulságát abban látjuk, hogy rögzíti a területegységről nagyobb volument, de rosszabb hatásfokkal realizáló területeket: a Kisalföldet, a Mezőföldet, Dél-Bácskát, Somogy nagy részét. (A területek értékelésében a továbbiakban nem a Ft-értéket, hanem a területhasznosítás hatásfokát bemutató 51. ábrát fogjuk használni.)

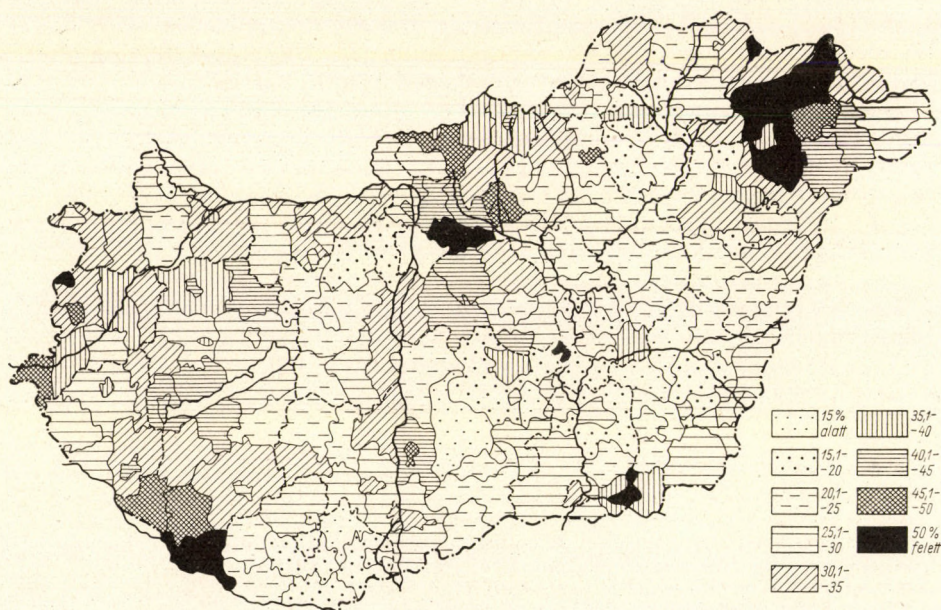
Noha közel azonos mutatóink részben eltérő tényezők eredményei, végeredményben három olyan jelentősebb területe van az országnak, ahol mind a szántói művelés, mind a takarmánytermő terület hasznosítása magas színvonalú, nevezetesen *Vas, Kelet-Zala, Békés Kelet-Comgráddal* és a *Nyírség*. A jobb mikroövezetek száma már nagyobb, főleg Dél-Tolna, Dél-Baranya és a nagykun városok említendőek, sőt az egész Nagyikunság és a Jászság is figyelemre méltó színvonalú.

Más irányú tanulságokkal jár az összevetés a szántóföldi belterjes növénytermelés térképeivel (53. és 54. ábra). A Duna—Tisza közének északi része és Vas „rehabilitálódik”, ugyanis e területeken — bár az egész szántói produktivitás alacsonyabb színvonalú — a jobb takarmánytermelési hatásfok

* A szántón termelt növénytermelési összértékhez hozzáadtuk a rét-legelő értékével növelt állattenyésztési érték és a teljes takarmánybázis értékének különbségét. A rét-legelő fél értékösszegével kisebbített állattenyésztési érték ebből számított százaléka — a térképen számokkal feltüntetve — mutatja, hogy az állattenyésztésnek a szántóra támaszkodó összértéke százalékosan kifejezve hogyan aránylik a szántóföldi teljes növénytermelés értékéhez. Ehhez viszonyítjuk a szántóföldi takarmánytermelés területi hányadát százalékban kifejezve. A különbség — ezt jelzi a térkép sraffozása — mutatja, mennyire produktív az állattenyésztés szántóföldi bázis~~területéhez~~, a szántóföldi növénytermeléshez viszonyítva.

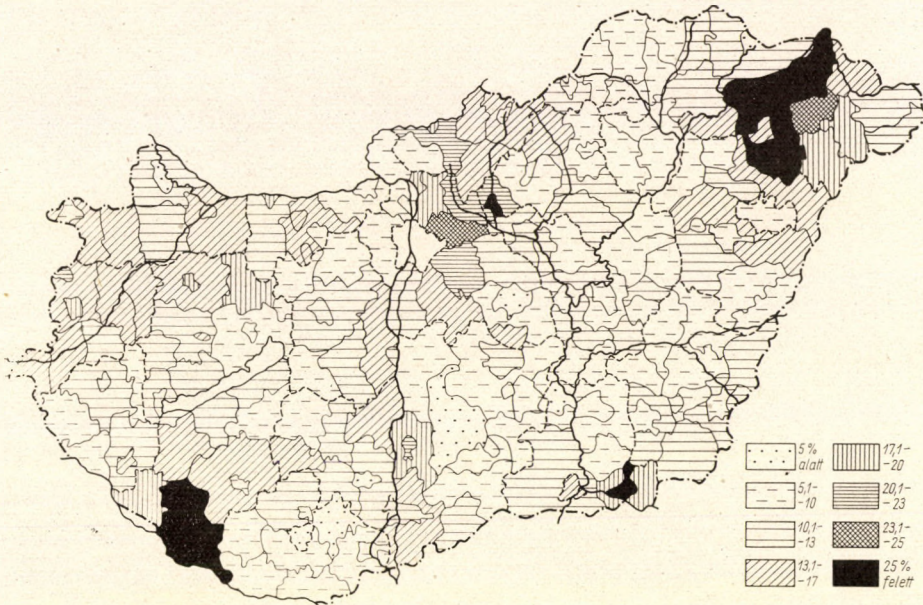

52. ábra. Az állattenyésztés szántóra támaszkodó részének értéke Ft/kh-ban

53. ábra. A belterjes szántóföldi növénytermelési ágak értéke a szántóföldi növénytermelés értékének százalékában

belterjes szántóföldi növénytermeléssel párosul. Ilyen irányban emelkedik ki még fokozottabban a makói járás és mindenek fölött a Nyírség, ahol magas színvonalú szántóföldi termelés, azon belül a belterjes kultúrák kimagasló szerepe és a szántóföldi takarmánytermelő terület magasabb fokú hasznosítása esik egybe. Ezek értékét alig ellensúlyozhatja a Nyírségnek csak átlagos állatsűrűsége és a takarmányozási célokra is hasznosított burgonya. A szántóföld belterjes hasznosításának három fő irányát egyesítve csak

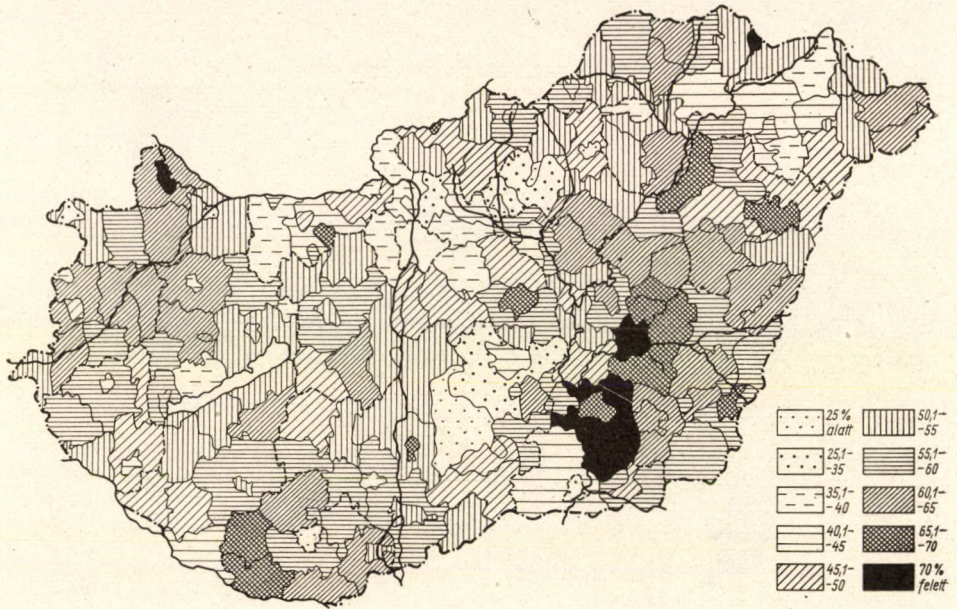
54. ábra. A szántóföldi belterjes növénytermelési ágak értékének százalékos részese-
sedése a teljes halmozott értékből

néhány mikroövezet mutatja még, de a gödöllői járást kivéve, a Nyírségnél alacsonyabb szinten.

Az általános tanulság mégis az, hogy a szántóföldnek az állattenyésztésben való hasznosítása egészében igen alacsony színvonalú, még a legjobb eredményt elért területeken sem kielégítő. Végeredményben nem „mentség” a magasabb szintű szántói színvonalú területek számára sem az, hogy ott a magas színvonalból az alacsonyabb hányad is jobb értékesítést jelent. E területek ugyanis rendszerint legjobb természeti feltételekkel rendelkező területeink (Kisalföld, Mezőföld), tehát ott a korszerű, jobb hatásfokú takarmánytermelés és hasznosítás feltételei is kedvezőbbek. A probléma nagyságát viszont még fokozza, hogy ugyanakkor az alacsony színvonalú területeken egyben igen magas az állattenyésztésnek a szántóföldi termeléshez viszonyított aránya. Részletezés helyett ebben a kérdésben csak utalunk az 51. ábra számszerű adataira.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy az állattenyésztésnek a halmozatlan értékben kifejezett igen nagy, országos átlagban csaknem 50%-os részese-

dését bemutató térképünket (55. ábra) semmi esetre sem lehet azonos módon szemlélni a belterjes növénytermelés térképével (40. ábra). A két térképen az arányok eloszlása természetesen egymásnak szinte pontos „negatívja”. Az ellentétes profilok „lazább illeszkedései” az erősebb kenyérgabona termelő területeket jelzik. Az állattenyésztés kiemelkedő arányú területei általában fedik a 36. ábrán kirajzolódó területeket. E térképünknek a 36. ábrához viszonyítva magasabb szintű foltjai azt jelentik, hogy magasabb az

55. ábra. Az állattenyésztés értékének százalékos részesedése a takarmányértékkel csökkentett össztermelés értékéből

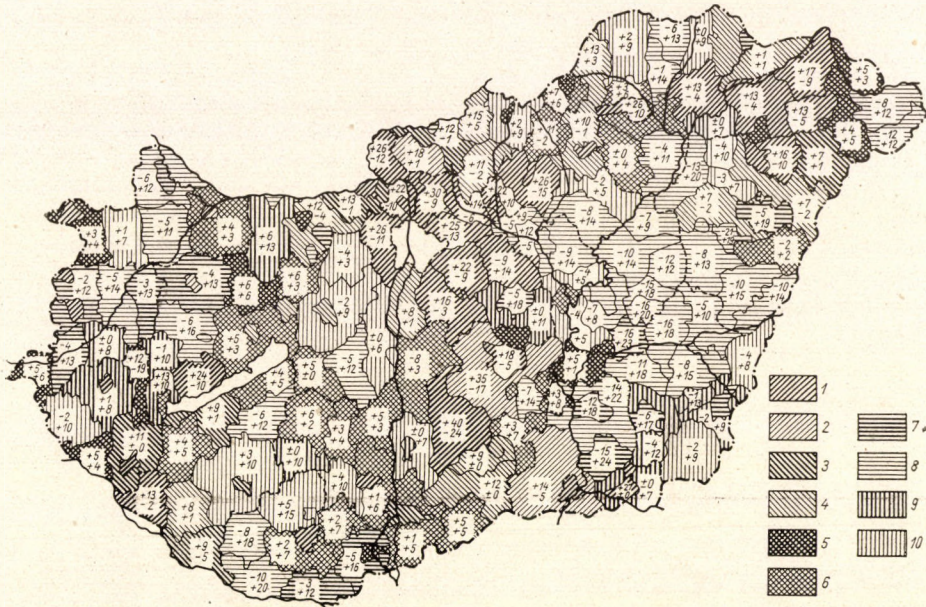
állattenyésztés takarmánybázisának értékben kifejezett hányada, s egyben rendszerint a takarmánybázis hasznosítási foka is alacsonyabb. Ezt a tényezőt tekintetbe kell vennünk az állattenyésztés szerkezeti kérdéseinek további vizsgálatánál is.

4. Elemzéseink alapján most már megkísérelhetjük, hogy a belterjes növénytermelés és az állattenyésztés főirányai szerint differenciáltabban különítsük el a terület egységeket, mint azt az előzőekben tettük. A főirány meghatározása mellett a szintet is megjelöljük.

Az eddigi elemzések arról győznek meg, hogy a szerkezeti elkülönítésben a belterjes növénytermelés és az állattenyésztés mutatóit különbözően kell súlyoznunk.

A két főirány elkülönítésénél nem egyszerű százalékszám szerinti arányokat kell alapul venni (tehát pl. a 48%-os állattenyésztési részesedés a 32%-os növénytermeléssel szemben nem jelenti az állattenyésztési főirányt). Alapul azt vesszük: melyik haladja meg magasabb hányaddal saját országos középértékét. (Tehát pl. a 45%-os növénytermelésű terület az 50%-os állatte-

nyesztésével szemben növénytermelési főirányúnak minősül.) Ha a két ág egymástól való eltérése a vázolt alapon nem haladja meg az 5%-ot, úgy a területet „vegyes” jellegűnek vesszük. (Pl. a 42%-os növénytermelésű és 51%-os állattenyésztésű terület „vegyes” jellegű.) „Erősen” növénytermelési, vagy „erősen” állattenyésztési főirányú a terület, ha az eltérés 15%-nál több. Az 5–15%-os eltérés esetén „növénytermelő” vagy „állattenyésztő” a jelleg. Végül a „magas” szint kritériuma az, hogy a területegység halmo-

56. ábra. Belterjes növénytermelő, állattenyésztő és vegyes termelési főirányú területek (Kritériumok a szövegben)

1 = erősen növénytermelő, magas szinten, 2 = erősen növénytermelő, alacsony szinten, 3 = növénytermelő, magas szinten, 4 = növénytermelő, alacsony szinten, 5 = vegyes jellegű, magas szinten, 6 = vegyes jellegű, alacsony szinten, 7 = erősen állattenyésztő, magas szinten, 8 = erősen állattenyésztő, alacsony szinten, 9 = állattenyésztő, magas szinten, 10 = állattenyésztő, alacsony szinten

zatlan bruttó termelési értéke a belterjes ágakból meghaladja a 2100 Ft/kh országos átlagot. Az állattenyésztési főirányúaknál ezen kívül kritériumként vettük azt is, hogy az 51. ábra mutatói szerint a szántóföldi takarmánytermő terület hasznosításában legalábbis az országos szintet érje el. Ily módon az ország területegységeit 10 kategóriába tudjuk sorolni, ezeket tünteti fel az 56. ábra.

A térkép kategóriái a mezőgazdasági termelés alapvető szint- és szerkezetbeli jellegzetességeit tükrözik. Úgy véljük, a szintetikus jellegű térkép alkalmas arra, hogy a termelés oldaláról az adott feltételek között elért belterjesség fokát eddigi térképeinknél összefoglalóbb módon, mégis a termelés főirányai szerint differenciálva rögzítse. Nem tartjuk célszerűnek a „belterjes” és „külterjes” területi típusok merev elkülönítését. De térképünket egy ilyen csoportosításra is alkalmasnak véljük. Ezek szerint „belterjes”-nek tekint-

hetők a térkép 1, 3, 5, 7 és 9 területi típusai. E csoportban kétségtelenül a „*belterjes növénytermelő*” típusú területegység van erős többségben: a csoportba tartozó 43 járás közül 22 (52%), a 39 város közül pedig 17 (43%) növénytermelő, további 6 járás (15%) és 9 város (24%) „*vegyes*” jellegű, melyekben a belterjes növénytermelés az állattenyésztésnél általában fontosabb szerepet tölt be. Így végeredményben a „*belterjes*” járásoknak mindössze 33%-a, s a hasonló városoknak ugyancsak 33%-a állattenyésztő főirányú. Az összes közigazgatási egységeinknek pedig kereken 12%-a „*belterjes állattenyésztő*” és kereken 20%-a „*belterjes növénytermelő*” jellegű. A „*belterjes vegyes*” jellegű területegységek közigazgatási egységeinknek mindössze 8%-át teszik ki.

Ha térképünket összehasonlítjuk a 34. és a 35. ábrával, melyeken több kritérium alapján igyekeztünk a belterjesség fokozatait megállapítani, még feltűnőbb a növénytermelő főirányú és a magasabb pontszámú, tehát több belterjességi kritériummal rendelkező területegységek egybeesése.

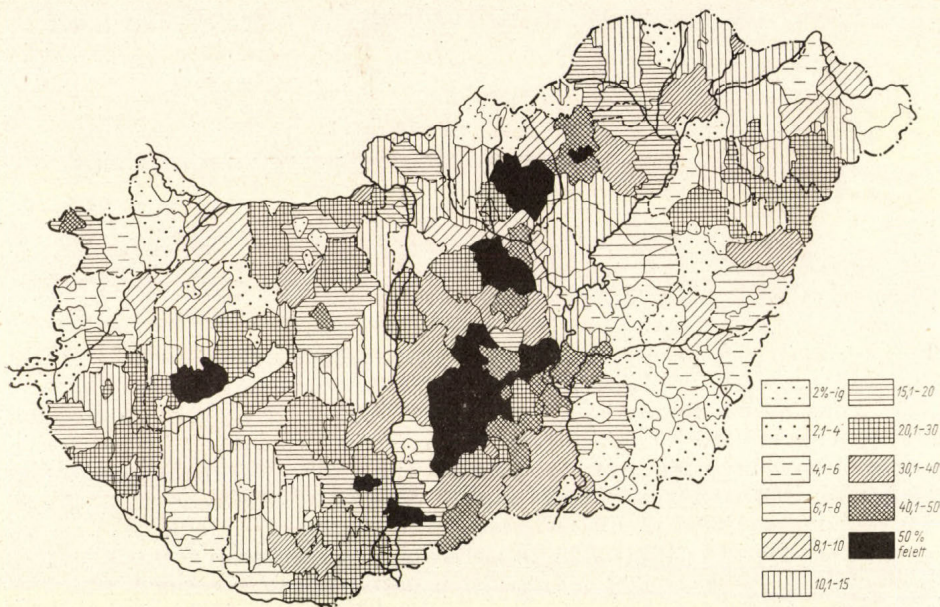
A területegységről nyerhető magasabb értékprodukciónak, a gyorsabb fejlesztési lehetőség és a viszonylag kisebb beruházási igény, de exportszükségleteink alapján is tehát megállapíthatjuk, hogy *belterjes mezőgazdaságunk fejlesztésének fő oldala ma a belterjes növénytermelés. Ebből biztosítható olyan felhalmozás is, amely — részlegesen — az állattenyésztés fejlesztését is szolgálhatja.*

A belterjes növénytermelés területi típusai

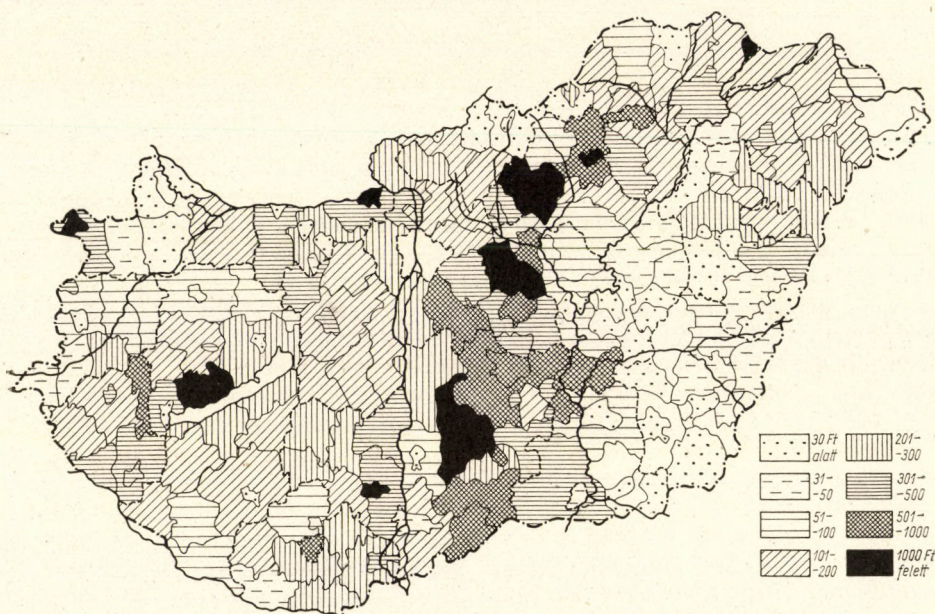
1. A *növénytermelő területi típus* további ágazati bontásában két fő csoportra osztható: *szántóföldi és ültetvényes* (szőlő-gyümölcsstermelő) típusra. A *szántóföldi* típus három főirányú: *burgonyatermelő* (dohánnyal vagy zöldséggel, esetleg cukorrépával kiegészülve); *zöldségtermelő* és ipari növénytermelő *cukorrépa* túlsúllyal főirányú területi típusú; a zöldség- és a cukorrépatermelés kombinálódhat. Az *ültetvényes* típus fő változata a *szőlőtermelő*, ennek legnagyobb része egyben gyümölcsstermelő is; területileg még legkisebb méretű a *gyümölcsstermelő* változat, kisebb mértékben esetleg szőlővel kombináltan. A szántóföldi típusú területek az ország nagyobb részén, szerkezeti arányuknál fogva, vezető szerepet töltenek be a belterjes növénytermelésben. Ezek a területek nagyobbára a belterjes növénytermelés alacsonyabb színvonalú körzetei, főirányuk általában nem is növénytermelő. Az ország két kimagasló homokvidékén — a Duna—Tisza közén és a Nyírségben — a szántóföldi *zöldség*-, ill. *burgonya- és dohánytermelés szőlő*-, ill. *gyümölcsstermeléssel* kombinálódik. *Ezek az ország belterjes mezőgazdaságának minden szempontból legértékesebb területi típusai.*

Térképeink a továbbiakban bemutatják az egyes belterjes növénytermelési ágak területi megoszlását, a belterjes növénytermelésben való részesedés arányai szerint.

A *szőlőtermelést* (57. ábra) az értékrészesedés szerint kisebb fokú területi koncentráció jellemzi, mint művelésági megoszlását (vö. 7. ábra). Az ok: a zömében saját fogyasztásra termelt gyengébb minőségű szőlő értéke is „átüt” a térkép skáláján a belterjes növénytermelés szempontjából alacsonyabb szintű területeken is. Ahol viszont az értékhányad és a művelésági részesedés magas szinten esik egybe, ott már rendszerint a belterjes növénytermelés vezető ágáról van szó. Nemcsak az értékhányad magas, hanem magas színvonalú ott az egész terület belterjes növénytermelési szintje. S ez lényegében a szőlőtermelés következménye. A szőlők minőségére is következtethetünk a szőlőtermelésből az 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéket bemutató 58. ábráról, s még pontosabban tájékozódhatunk a tényleges szőlőterület 1 kat. holdjára eső termelési érték megoszlását bemutató 59. ábráról. Különösen ez utóbbi ábrán feltűnő, hogy történelmi hegyvidéki, még inkább Duna—Tisza közti homok szőlővidékeink terület-egységre eső termelési értéke viszonylag alacsony. Erre nem kielégítő magyarázat az, hogy e területeken folyik a nagymértékű telepítés, s még sok a termőre nem fordult, tehát értéket nem produkáló állomány. A lényeges magyarázat az, hogy éppen a kisebb mértékű szőlőtermelés területein a gondozás, felújítás sokkal könnyebben oldható meg, főleg pedig ezek a szőlők

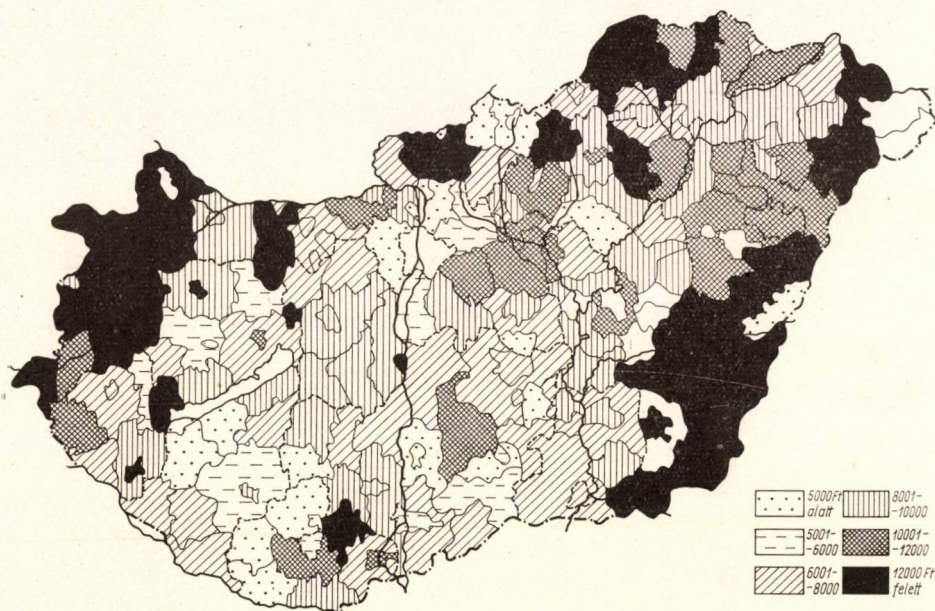
57. ábra. A szőlőtermelés százalékos részesedése a belterjes növénytermelési ágak termelési értékéből

58. ábra. A szőlőtermelés I. kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke

a legoptimálisabb, mélyrétegű löszös vályogtalajokon díszlenek. Fel kell vetnünk a kérdést, nem volna-e érdemes a szőlőtermelést a ma még csak szokványos szántóföldi kultúrákkal hasznosított vályogos talajainkon is nagyobb mértékben kiterjeszteni.

A gyümölcsstermelés értékrészeseését a 60. ábra mutatja be. A térkép — az I kat. holdra eső Ft-értéket ábrázoló 61. ábrával együtt — inkább a „saját fogyasztásra” termelt gyümölcsök értékét ábrázolja, mint a ma már világ-

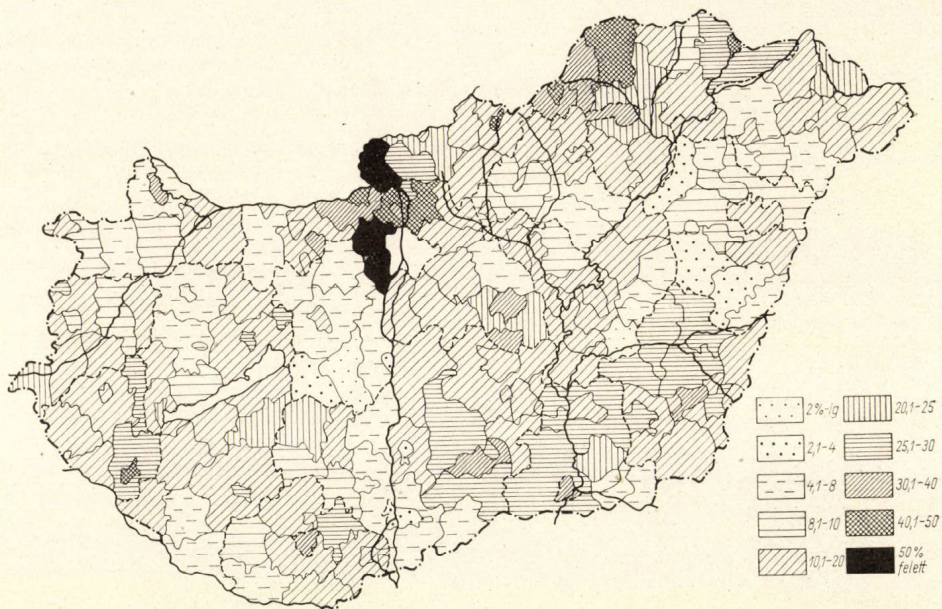

59. ábra. A szőlőtermelés I kat. hold szőlőterületre eső termelési értéke (Ft)

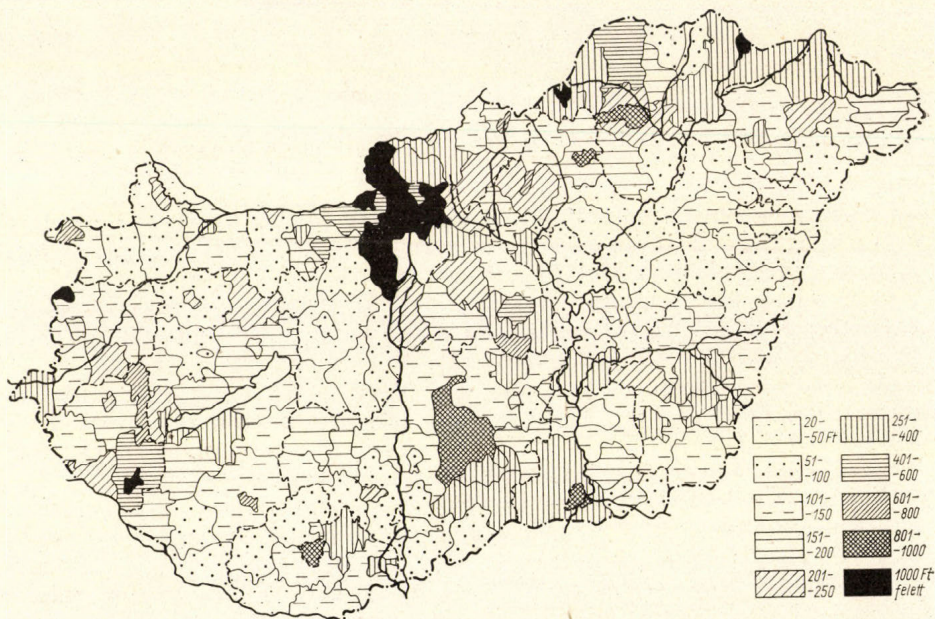
hírű gyümölcs-árutermelésünket. A viszonylag egyenletes területi „szórás” étkezési kultúránk öröndetes javulására is enged következtetést. Viszont nagy exportterületeink (Nyírség, Kecskemét körzete) alig emelkedik ki a térkép foltjai közül, aminek kétségtelenül az 1960-as évek éppen két fő exportterületünkre hátrányos időjárása a fő indoka. A Nyírségben pl. 1959-ben 85 000 tonna, 1960-ban viszont alig 30 000 tonna alma termett.

Az ipari növények (cukorrépa, dohány, rosnövények, cikória) értékrészeseését (62. ábra) és I kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értékét (63. ábra) feltüntető térképeinken erőteljesen domborodik ki alföldjeink vezető szerepe. Legjelentősebbek a cukorrépa és a rosnövények, a térkép „legsötétebb” foltjainak vezető belterjes növényei. A Nyírség, Heves és Somogy dohánya csak kis mértékben módosítja a cukorrépa által meghatározott alaptónust.

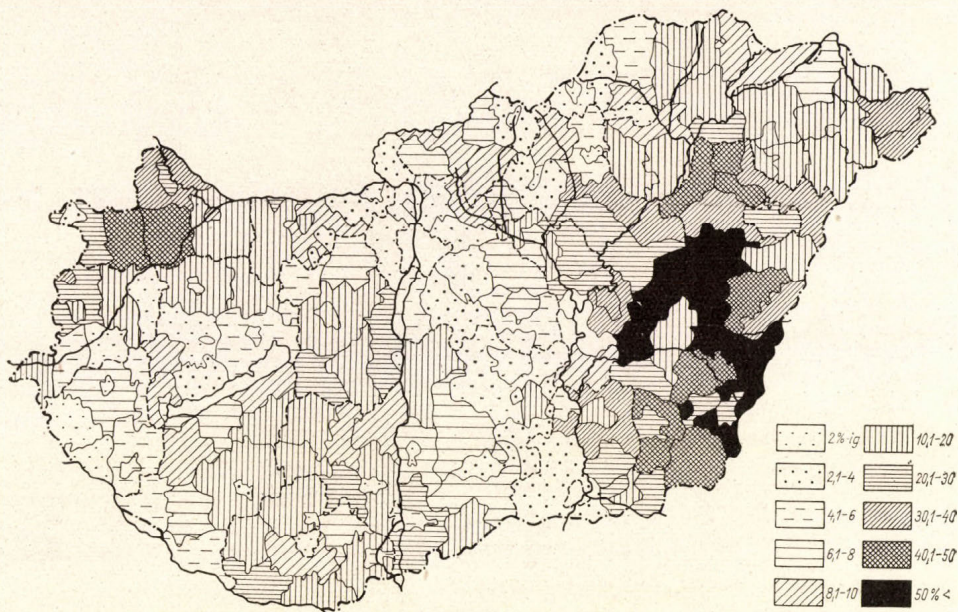
A zöldségtermelés értékrészeseését a 64., I kat. holdra jutó Ft-értékét pedig a 65. ábra tünteti fel. Előbbi térképeinkkel szemben fő jellemzője az igen erőteljes területi koncentráció egy mezokörzet (Pest megye) és néhány mikrokörzet nagyságrendű területen. A mikrokörzetek rendszerint egy-egy

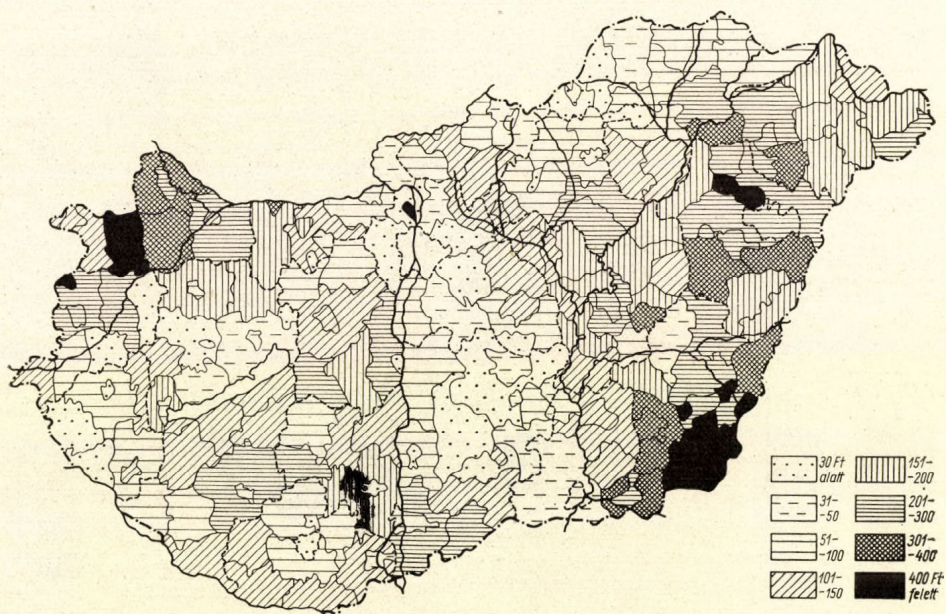
60. ábra. A gyümölcstermelés értékreszesedése a belterjes növénytermelési ágakból (%)

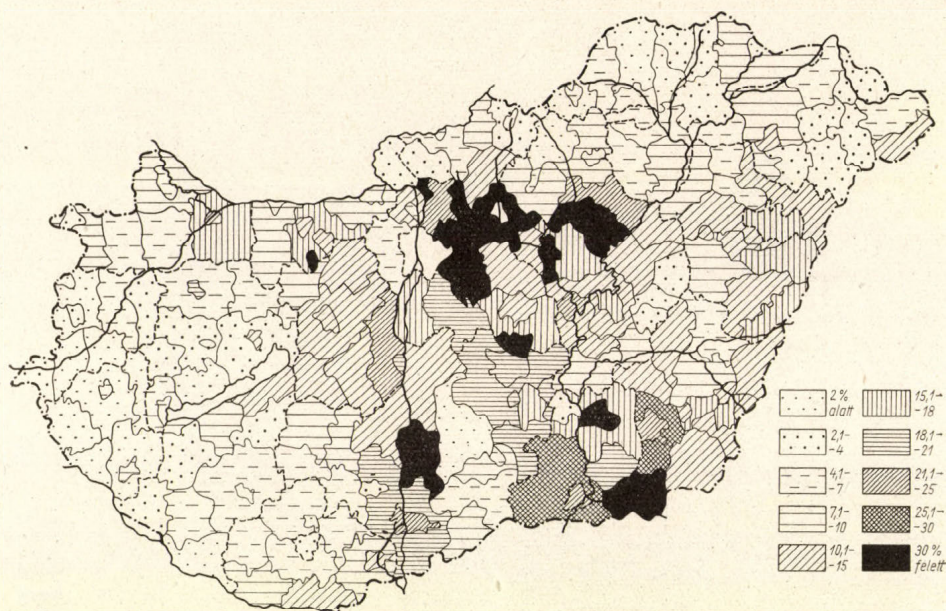
61. ábra. A gyümölcstermelés 1. kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke

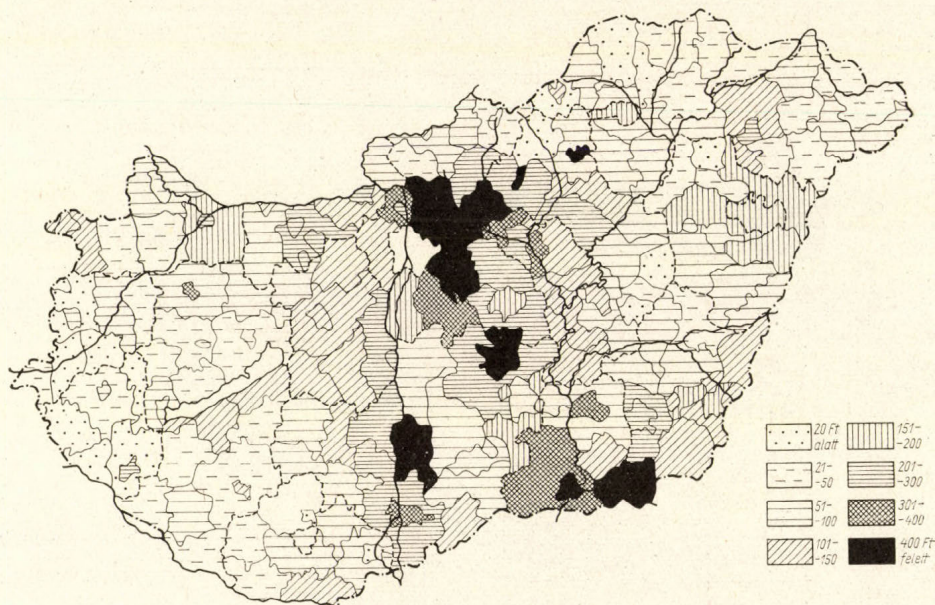
62. ábra. Az ipari növények és a rizs értékének százalékos részesedése a belterjes növénytermelési ágakból

63. ábra. Az ipari növények 1. kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke

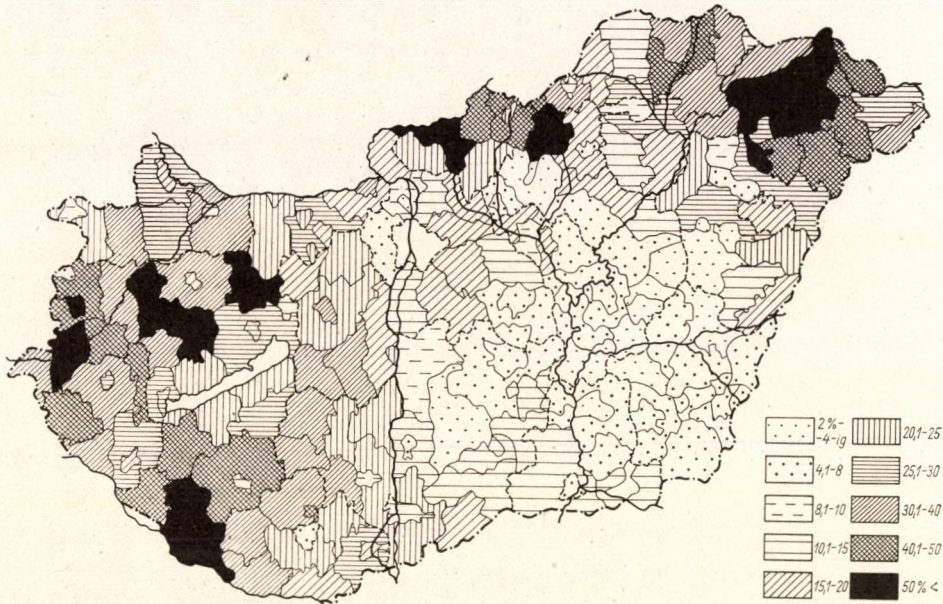

64. ábra. A zöldségtermelés százalékos részesedése a belterjes növénytermelési ágak értéktermeléséből

65. ábra. A zöldségtermelés 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó Ft-értéke

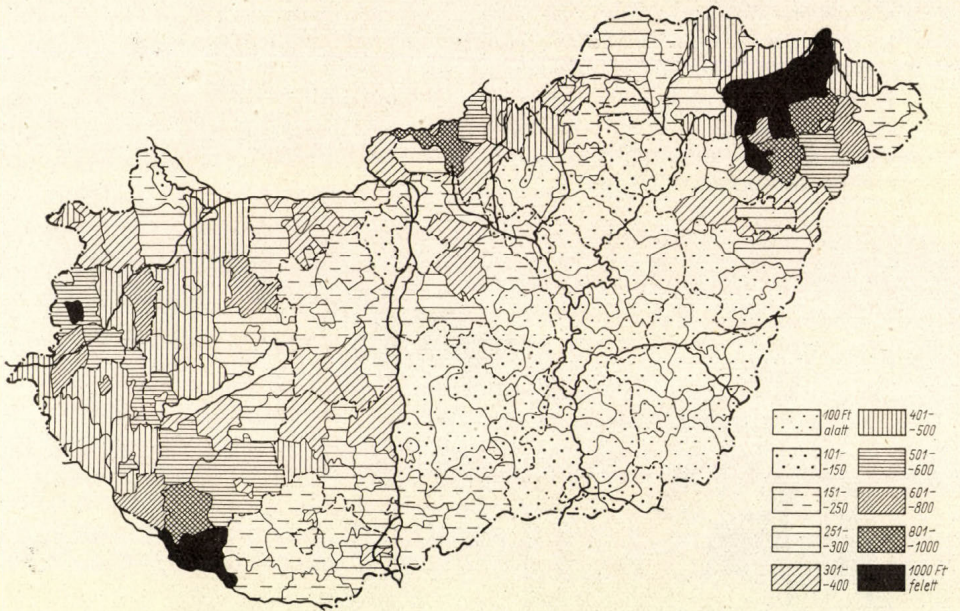
zöldségtermelési ág (a fűszerpaprikát is ide soroltuk) magasfokúan specializált területei. Történelmi borvidékeinken kívül a zöldségtermelés mutatja a legerőteljesebb területi specializációt, oly mértékig, hogy még az iparvidékeknek, sőt több iparvárosnak sincs saját kielégítő zöldségövezete. A magasfokú területi specializáció mindig sajátos gazdasági okok következménye, a specializált területekhez hasonló természeti feltételek másutt is fölös mértékben rendelkezésre állnak.

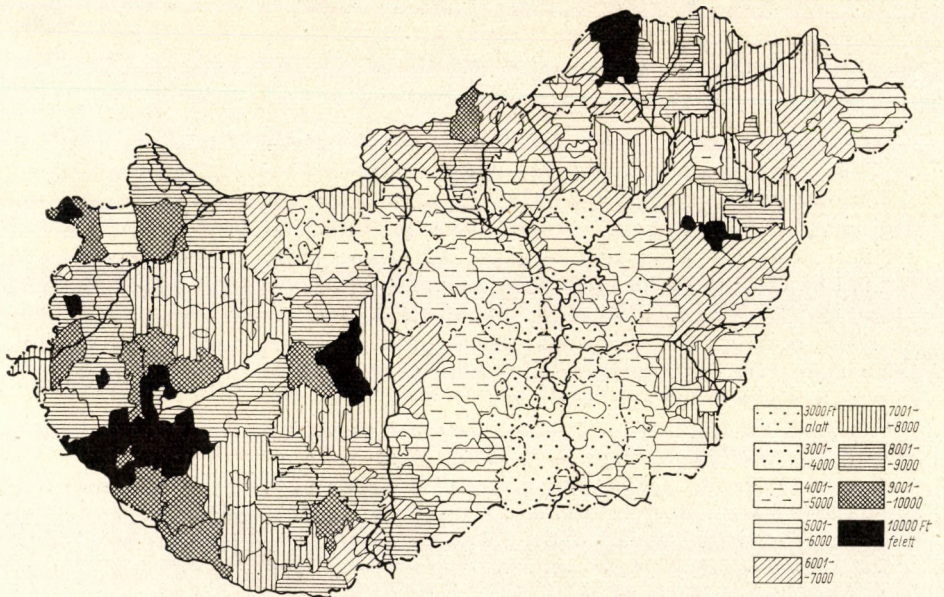
66. ábra. A burgonya értékrészesedése a belterjes növénytermelési ágakéból (%)

A burgonyatermelés (66. ábra) százalékos értékrészesedése ismét a területi specializáció alacsony fokát mutatja. A Duna—Tisza között és a Délkelet-Alföldet kivéve, eszerint az ország egész területe „burgonyatermelő”. Egészen más területi megoszlást mutat az 1. kat hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értékek térképezése (67. ábra). Csak ennek alapján rajzolódna ki a burgonyatermelés erős specializációt mutató körzetei: a Nyírség, valamint Belső-Somogy és Nógrád néhány járása. A vasi—zalai mezokörzet az 1 kat. holdra jutó érték szempontjából — s az áruterelésben Nógráddal együtt — már csak másodrendű. A burgonya magas termésátlagai azonban korántsem esnek egybe mindenütt területileg is legmagasabb szerkezeti részesedésű területeivel. A magas termésátlagú területek szinte pontosan az ország legesapadékosabb és egyben általában savanyú talajú területei. Legfontosabb körzete, a Nyírség, így csak közepes vagy annál alig magasabb termésátlagokat ad, második legfontosabb ágazati körzete, Somogy—Zala, viszont egyben a legmagasabb termésátlagokkal is kitűnik (68. ábra).

Végül térképeztük a kert műveléság értéktermelési hányadát is (69. ábra). A házikerti gyümölcsstermelés értéke itt sem szerepel. A magas részesedésű területek összefüggő nagy foltokat mutatnak. E nagy foltok korántsem

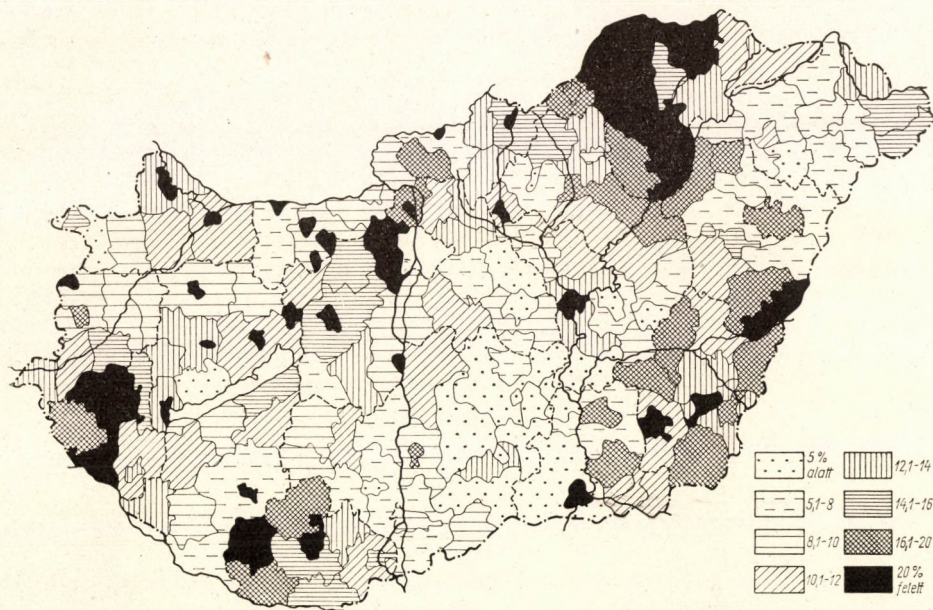

67. ábra. A burgonyatermelés 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke

68. ábra. A burgonya vetésterületének 1 kat. holdjára eső növénytermelési érték (Ft)

jelentik a műveléság magas értéktermelését. Sok esetben (pl. a Közép-Tisza-vidék, Baranya) a térkép éppen ellentéte a „kert” művelésági térképnek (vö. 5. ábra). A magyarázat: a kert jobbjára ott jelentkezik magas érték-hányaddal, ahol a belterjes növénytermelési ágak értékproduktója egészben alacsony. Ez általános típus mellett csak kis hányad a valóban magas-fokú kertkultúrát, ezen belül az ún. „bolgár kertészetet” jelentő területek részese-
sedése. Ez utóbbiak a belterjes növénytermelés legértékesebb, valóban „legbelter-

69. ábra. A kert műveléság termelési értékreszesedése a belterjes növénytermeléséből (%)

jesebb” változatai, melyeket meg kell különböztetnünk a szántóföldi belterjes termeléstől. Sajnos, a járási statisztikai átlagok még „elnyelik” az általuk produkált magas értéket. Talán csak a főváros-környék foltjainak sötétebb tónusa tükrözi részben a belterjesség színvonalának emelésében betöltött szerepüket. A városok kiemelkedő foltjaiban azonban szintén van szerepe e művelési formának. Ez és a konyhakerti zöldségtermelés részlegesen helyettesíti a még hiányzó városkörüli zöldségöveket.

2. A belterjes növénytermelés területi típusait a tárgyalt ágazatok szerkezeti kombinációi alapján kísérjük meg felvázolni. A területi típusokat ábrázoló térképünk (70. ábra) a szerkezeti együttesből kiemelkedő vezető ágazat, többnyire vezető ágazati együttes mellett feltünteteti a belterjes növénytermelés szintjeit is az 1 kat. hold mezőgazdasági területre a belterjes növénytermelésből eső Ft-érték alapján; továbbá elkülöníti az állattenyésztő főirányú területeket is.

Térképünkben öt területi főtípus bontakozik ki; ezek altípusokra oszthatók. Az altípusok is csak részben mutatnak hasonlóságot más főtípushoz tartozó altípusokhoz.

1. *Dunántúli főtípus* : a Dunazug, Kelet-Zala és néhány város kivételével az egész Dunántúltra még a belterjes növénytermelés közepes, sőt inkább alacsony szintje és a területi specializáció igen alacsony foka jellemző. Az uralkodó ág a burgonyatermelés, azonban ez is csak Belső-Somogyban és Vas—Veszprém néhány járásában ér el magasabb szintet. Az általános alacsony színvonal következtében azonban 4 járás kivételével a térkép alapszínét határozza meg, az érték 20%-át pedig még a kitűnő balatoni borvidéken is meghaladja. Az altípusok — egyben körzet-kezdemények — a következők:

a) *Kisalföldi altípus* : a burgonya társa a cukorrépa, mely Győr vidékén zöldséggel társul, majd K felé és D felé helyét egyre inkább a szőlő-gyümölcsnek adja át. A szint alig közepes, vezető ág az állattenyésztés.

b) *Vasi—zalai altípus* : az északon uralkodó burgonyatermelés DK felé egyre inkább a szőlő, majd a szőlő-gyümölcstermelésnek adja át a helyét; Kelet-Zala két járása már szőlő-gyümölcstermelő, egyben az egész Nyugat-Dunántúl legmagasabb szintű és már belterjes növénytermelő főirányú mikrokörzete. A zalaszentgróti járás általános szintjében és belterjességének fokában az ország négy-öt legjobb járása közé tartozik. Nos, azok a természeti feltételek, melyek itt a belterjességnek is elősegítői (magasabb csapadék, homokos és vályogos talajok váltakozása, kedvező expozíciójú lejtők) a Dunántúl számos helyén megtalálhatók — még kihasználatlanul.

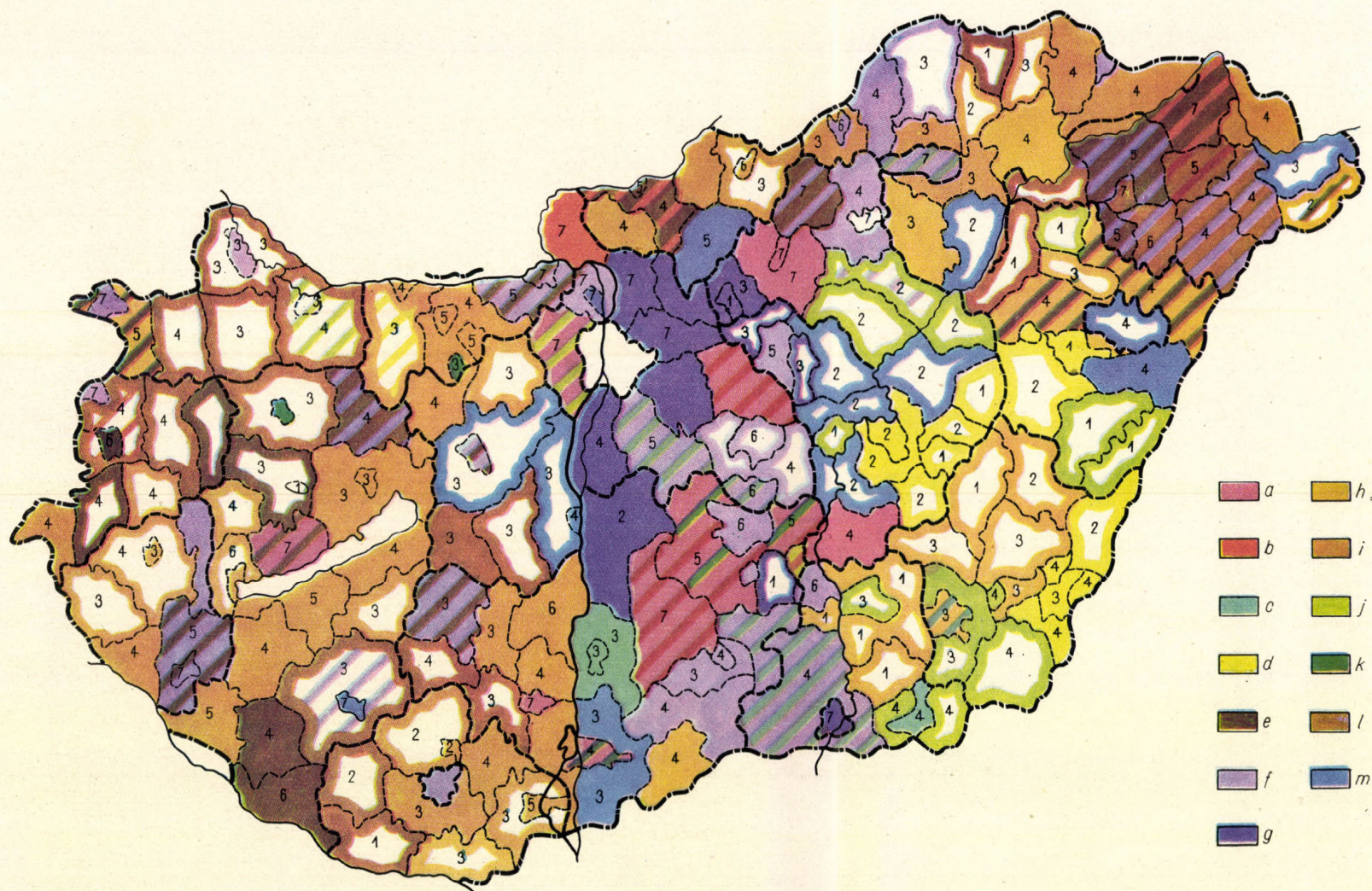
c) *Középhegységi altípus* : a burgonya-szőlő-gyümölcs együttes itt éles területi szerkezeti elkülönülést mutat: a hegységek belső medencéiben és völgyeiben a burgonya kevés zöldséggel és gyümölcessel társul, a színvonal igen alacsony; ugyanakkor a peremek, főleg a déliek, magas színvonalú szőlőkultúrák területei. Badacsony, Balatonfüred, Csopak, Mór, Villány: e szőlővidékek főbb névadói. A Balaton-felvidéken magas színvonalú, ám még az idényszükségleteket sem kielégítő a gyümölcskultúra is.

d) *Mezőföldi altípus*: a belterjes növénytermelésben egészében jellegtelen, alacsony színvonalú, bár igen sok kedvező természeti és gazdasági feltétellel rendelkező mezőkörzet. A paksi szőlőkultúra is ezt jelzi.

e) *Dombsági altípus* : Külső-Somogy, Tolna és Baranya jobbára állattenyésztő dombságain a belterjes növénytermelés a közepesnél is alacsonyabb színvonalú, burgonya-szőlő-gyümölcstermelő főirányú. A szekszárdi borvidék jelzi, hogy a lejtők erodálódó löszfelszínei a mediterrán klímaelemek mellett színvonalas és kiterjedt szőlő-gyümölcskultúrák színhelyei lehetnek. A Balaton-környék zöldségtermelése sem felel meg az üdülőkörzet kívánalmainak.

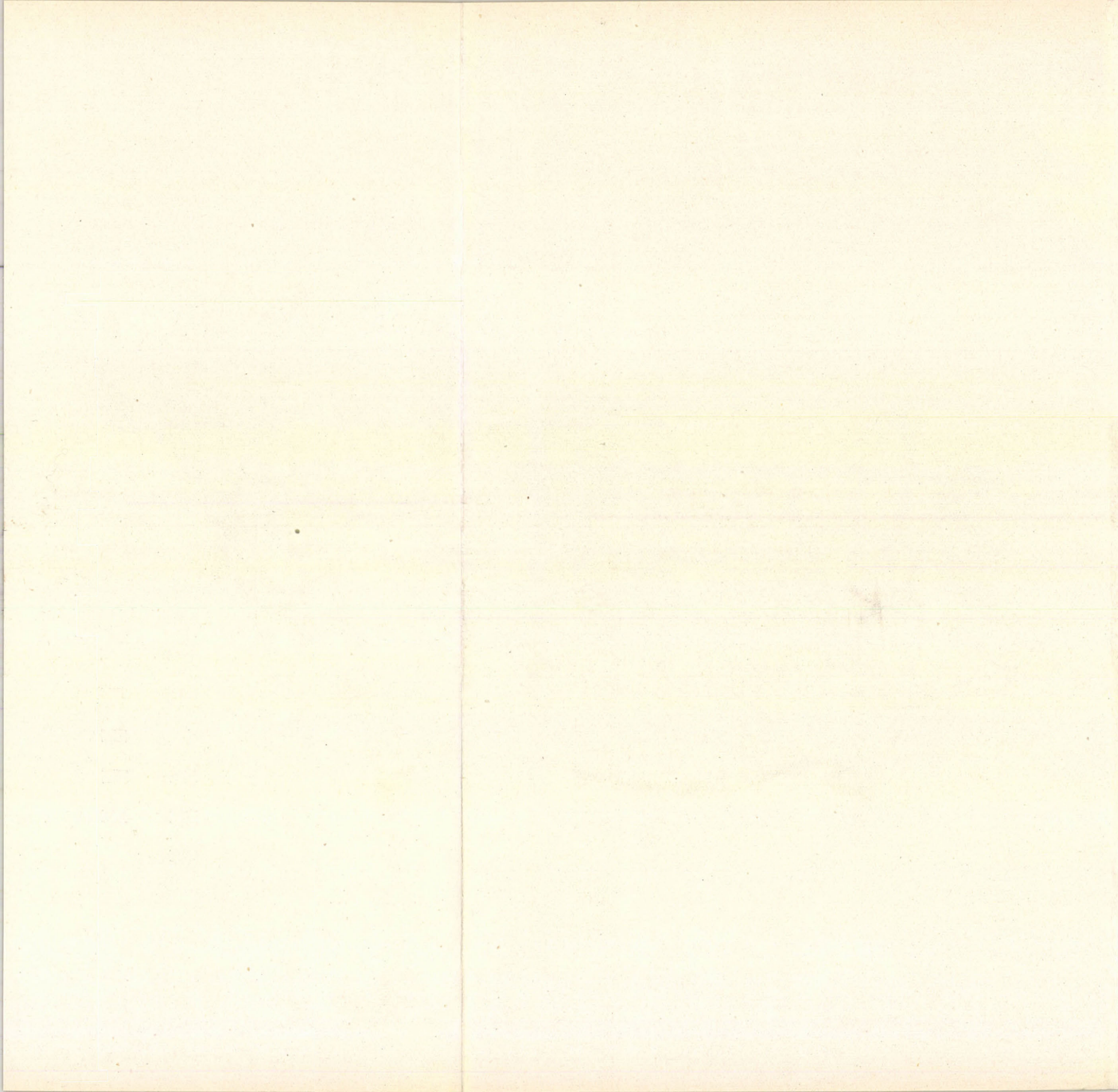
f) *Belső-Somogy specializált burgonyatermelő mikrokörzete külön altípus*. A burgonya termésátlagai országosan itt a legmagasabbak. A természeti feltételek nem indokolják szinte „monokultúrás” jellegét. Bár a távoli kiskvárdai járás természeti feltételei — több mezőségi vályogtalaj — kedvezőbbek, mégis Belső-Somogy sok hasonló feltétellel rendelkezik ahhoz, hogy példaképpül vehesse a savanyú homoki kultúrák e legszínvonalasabb megtestesítőjét.

2. *Duna—Tisza közti főtípus* : Területileg ide soroljuk a Dunazug gyümölcsvidékét, a Mátraalja és Nyugat-Jászság zöldségtermelő és a kunszentmártoni járás szőlőtermelő területét is. Az országnak nemcsak legnagyobb kiterjedésű, hanem néhány vonatkozásban legszínvonalasabb, legfejlettebb és területileg is legmagasabb fokon specializált belterjes növénytermelő körzetei tartoznak ide. A vezető ág a *szőlőtermelés*, de alig marad

70. ábra. A belterjes növénytermelés területi típusai

a = szőlő, *b* = gyümölcs, *c* = zöldség, *d* = ipari növények, *e* = burgonya, *f* = szőlő-gyümölcs,
g = szőlő-gyümölcs-zöldség, *h* = szőlő-gyümölcs-ipari növény, *i* = szőlő-gyümölcs-burgonya,
j = zöldség-ipari növény, *k* = zöldség-burgonya, *l* = ipari növény-burgonya, *m* = vegyes jelleg.
 — *Alapszín* = min. 50%, *csík* = min. 20%, *telt mező* = növénytermelő vagy vegyes főirány, *keret-
 tetés* = állattenyésztő főirány. — *1* = igen alacsony (650 Ft/kh alatt), *2* = alacsony (651—800),
3 = gyenge közepes (801—1100), *4* = közepes (1101—1500), *5* = magas (1501—1750), *6* = igen
 magas (1751—2000), *7* = kiemelkedő (2000 Ft/kh felett) *Megjegyzés:* a „vegyes jellegű” területeket
 is itt növénytermelőnek vettük

el mögötte a *gyümölcs- és zöldségtermelés*. S mindez a legkisebb mértékben sem a „természet ajándéka”. A „belterjesség” itt: nemzedékek egymásra halmozódott munkájának, „ráfordításának” eredménye, melyet a természetnek éppen mostoha feltételei ellen folytattak. S a nagy erőfeszítések árán megzabolázott mostoha feltételek még így sem váltak egyszer s mindenkorra kedvező feltételekké. Állandóan, folyamatosan kívánják a nagyobb erőfeszítést, több ráfordítást, aminek fő formája az, hogy csak munkaigényes, „belterjes” kultúrák által tarthatók megzabolázottan, kényszeríthetők tartósan magas termésekre. *A mezőgazdasági termelésnek egy nagyon figyelemre méltó törvényszerűségét kell látnunk emögött, amely éppenséggel nem erősíti, sőt cáfolja a hírhedt ún. „csökkenő földhozadék” elvét.* S ezt megközelítően talán így lehetne megfogalmazni: *a szokványos termelési irányok szokványos ráfordításainak fokozása egy ponton esetleg már túlhaladja az elérhető többletprodukción; ám a minőségileg eltérő újabb ráfordítás (homokmegkötés, öntözés stb.) s a termelési szerkezet megváltoztatása újabb nagy terméktöbbletet eredményez.* A Duna—Tisza közére hivatkozunk, de — már most — elmaradott területeinkre, főleg az „aranykalásszal ékes rónaságra” gondolunk!

Az altípusok a következők:

a) A tágabb értelemben vett *Duna-kanyar* feletti *gyümölcsstermelő* mezokörzete, a budai, szentendrei és a váci járásban belterjes, részben kertészeti zöldségtermeléssel.

b) Pest megye és a hatvani járás *szőlő-zöldségstermelő* mezokörzete, a főváros környékén kertészeti városellátó, távolabb konzervipari célokra termelő zöldségövezetekkel. A mezokörzet külső peremén — nagykátai, ceglédi járás — a zöldségtermelés részaránya erősen csökken, a ceglédi járás már állattenyésztő, Nagykovácsoson újra magas színvonalon jelenik meg a specializált zöldségtermelés.

Az a) és b) mezokörzet együttesen a *Központi Iparvidék népgazdasági körzetének*, e körzet szükségleteihez igazodó, de azon túl országos szükségleteket is kielégítő mezőgazdasági körzete.

c) A Dél-Duna—Tisza köze a változatos természeti viszonyoktól is függően több mikrokörzetet foglal magában. Kecskemét és környéke a figyelemre méltó zöldségtermeléssel párosult *szőlő- és barack-* (egyre több őszibarack) termeléssel jellemezhető. Nyugaton és keleten a szinte monokultúrás szőlőtermelő kiskőrösi, valamint kunszentmártoni járás csatlakozik hozzá. Kiskunfélegyháza alacsonyabb szintű (állattenyésztő), de jól gondozott szőlőkkel is rendelkező feltja után a szegedi mikrokörzet a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelés (paprika) szinte egyenértékű, de egészében már csak közepes színvonalú területe. A kiskunhalasi járás és Halas gyümölcses társult szőlőkultúrája jó minőségével emelkedik ki. A Duna-völgy meszes-szódás szikes talajokkal váltakozó mezősegi talajú területein kiugró jelenség Kalocsa fűszerpaprika termelése. A löszön Dél-Bácskában még mindig a belterjes növénytermelés a jellegadó, a szőlő-gyümölcs és zöldség már a cukorrépával együtt vegyes kultúrát képez. A *szőlőtermelés* legkiemelkedőbb mikrokörzetei a kecskeméti és a kiskőrösi; a kiskunhalasi járásban a csemegeszőlő aránya figyelemre méltó.*

* ASZTALOS—SÁRFALVI: *A Duna—Tisza köze mezőgazdasági földrajza*. (Akadémiai Kiadó, 1960.) A könyvet több vonatkozásban is használtuk a Duna—Tisza közére vonatkozólag.

3. Az *Északi-középhegység főtípusa* az országos, sőt világszerte jelentőségű borvidékek kiemelkedő színvonalú területeit és a dunántúliaknál alacsonyabb szintű burgonya-szőlő-gyümölcs-termelő területeket — a szint végleteit — foglalja magában. A szőlő-gyümölcsstermelés a dunántúli típushoz viszonyítva magasabb arányú, a zöldségstermelés viszont alacsonyabb. Az ipari növények közül a cukorrépa Szerencs mikrokörzetében a Hegyalja bortermelése mellett is erősen árnyalja a járási átlagot. Az altípusokat a történelmi borvidékek: a *mátrai*, az *egri* és a *hegyaljai*, határozzák meg. Nógrád burgonyatermelése is figyelemre méltó.

4. A *Nyírség* külön főtípust alkot. A Duna—Tisza köze meszes homokjával szemben a savanyú homokok jellemzik, melyek a *burgonyatermelésre*, szőlő helyett pedig főleg gyümölcsstermelésre, döntően *télialmatermelésre* alkalmasabbak. A fő szerkezeti különbség az, hogy a Nyírség a *belterjes szántóföldi* kultúráknak — burgonya, dohány — országosan legkimagaslóbb területe. Az ültetvényes kultúrák közül az *árugyümölcsösei* ugyancsak magasan első helyet biztosítanak számára a gyümölcsstermelés üzemi formájának fejlettségében. Az üzemi gyümölcsösök fejlődése számára még óriási lehetőségek vannak. A Nyírség egészében már ma is méltó versenytársa a Duna—Tisza közének, noha üzemi gyümölcsöseinek még alig harmada fordult termőre. A mai gyümölcsstermő terület azonban még legalábbis megháromszorozható. A gyümölcsstermelés tehát még 9—10-szeres értéknövekedéssel számolhat, ami maga *megkétszerezheti* az I kat. holdra jutó értékstermelésben már ma is kimagasló szintet. Ezek a biztató távlatok méginkább indokolják, hogy mezokörzet nagyságrendű területünket külön területi típusként tartsuk számon.*

5. A belterjes növénystermelés szempontjából a *negatív* területi típus az Alföld felét magában foglaló *Közép-Tisza-vidék és Dél-Tiszántúl*. Egészében állattenyésztő vidék, azonban sem ez, sem mostoha természeti adottságai — agyagos és szikes talajok, kevés csapadék — nem indokolják a belterjes növényi kultúrákban elmaradott színvonalát. A terület mai szintjét és termelési irányát egészében igen helytelen volna lebecsülni. Az ország legfontosabb kenyérgabona-területei s az ezeknél is lényegesen több értéket produkáló, egyre fejlődő kukoricatermelésre támaszkodó s országosan ugyancsak legjelentősebb sertés- és baromfitermesztő mikrokörzetei vannak itt. Ezeknek perspektivikusan nem csökkenni, hanem értékprodukciónak növekedni, megtöbbszöröződni kell. A belterjes állattenyésztés — sertés és baromfi főiránnyal — nyilván a terület vezető ága távlatilag is. A belterjes növénystermelésnek is vannak igen figyelemre méltó kezdeményei, főleg a *rizstermelés*. Az még alig befolyásolja a *cukorrépa*stermelés és a meglehetősen alacsony színvonalú zöldségstermelés által kialakított átlagokat. A gyümölcsstermelés ott jelenik meg az átlagokat is befolyásoló módon, ahol ezek az átlagok országos viszonylatban is a legalacsonyabbak. Végeredményben a nagy terület egyetlen kiemelkedő belterjes növénystermelő foltja *Makó* hagymatermelése. Ennek ellenére a belterjes növénystermelés problémája nem a mai szerkezet akut kérdéseként, hanem éppen távlatilag merül fel. Nevezetesen: *vajon bekövetkezh-e 2—3 ötéves terv alatt olyan döntő fordulat az állattenyésztés területegységére eső produktivitásában, ami gazdasá-*

*Vö.: Szerző több tanulmányával a Földrajzi Értesítő és a Földrajzi Közlemények 1961., 1962. évfolyamában.

gossá teszi ilyen nagy kiterjedésű és sok előnyös természeti feltétellel is rendelkező területeknek lényegében állattenyésztő főirányú hasznosítását?

Úgy véljük, hogy ez legfeljebb nagyméretű öntözéses takarmánytermelés esetén következhet be. Mindenképpen szükséges lesz a belterjes növénytermelés kiterjesztése is. A Tiszántúl esetében még megoldandó feladat az a „minőségi változtatás a ráfordításban”, amiről a Duna—Tisza köze esetében beszélünk — már akkor is éppen a Tiszántúlra gondolva. S ez a változtatás: a szárazság legyőzése, az öntözés, az öntözött területek kiterjesztése a mainak többszörösére. Az öntözés kiterjesztése előtt aligha lehet szó a szélsőséges időjárású területeken az időjárás változásaira igen erős, 100—150%-os termésátlag-ingadozásokkal reagáló, belterjes kultúrák erőteljes kiterjesztéséről. Viszont az öntözéssel kapcsolatban felmerül a kérdés: *melyek azok a kultúrák termelési irányok, amelyek ezt a hatalmas ráfordítást a leggazdaságosabban hasznosítják?* A kérdés még korántsem kaphat egyértelmű és végleges feleletet. De úgy véljük, hogy az öntözés hasznosításában is fokozottabb szerepe lehet majd a belterjes növényi kultúráknak is, a zöldség- és főzelékfélék termelésének s főleg a gyümölcsstermelésnek. Korántsem elégedhetünk meg az eddig általános gyakorlattal, hogy ti. az öntözővizet főleg gravitációs úton vigyük a felhasználás helyére, mert így jobbára csak a mélyebb fekvésű, tehát gyengébb (szikés, agyagos, réti) talajú területeket öntözhetjük. Meg kell oldani a kiemeltebb s így jó löszös vagy homokos talajú területek öntözését, mert e térszínek a belterjes növényi kultúrák fő termőterületei, már ma is, de a jövőben még fokozottabban.

Az altípusokat — itt még csak kihasználjuk, de még nem győztük le a természetet — fokozottabban mint másutt, a természeti, döntően a talajfeltételek alakítják. A mezőségi talajú löszhátak, a fiatal öntések, a réti agyagok, a mésztelen szikések váltakozó foltjai mindig szerkezeti típust is jelentenek. Az altípusok így végeredményben erősen a természeti feltételektől függő termelési szintbeli altípusok: Békés és a Hajdúhát közepes (ti. a belterjes növénytermelés országos szintjéhez viszonyítva) és a Hortobágy és Körös-vidék szikeseinek igen alacsony szintjei között mozogva.

Az állattenyésztés területi típusai

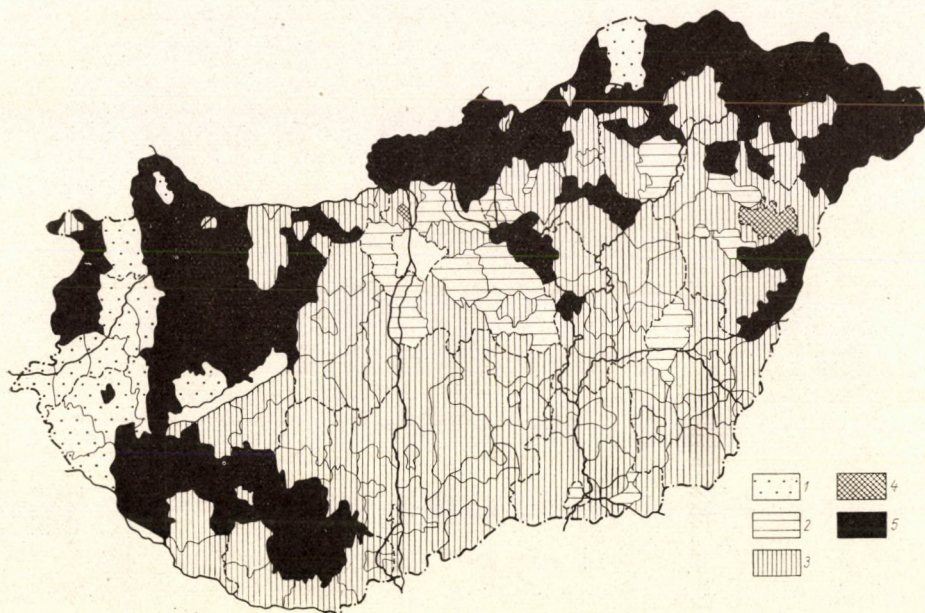
Ebben a fejezetben a három fő állattenyésztési ág: a szarvasmarha-, sertés- és a baromfitenyésztés értékrészesedés szerinti területi megoszlását és az ágak néhány területi kapcsolatát mutatjuk be.

I. Magyarország tanácsi szektorában 1960-ban kerek számban 1,75 millió szarvasmarha, 4,6 millió sertés és 27 millió baromfi volt. *Számosállatban* kifejezve a *szarvasmarha* erős túlsúlya állapítható meg: 1,4 millió szarvasmarha-számosállattal szemben a sertés mindössze 0,51 millió számosállatot tett ki. Egészen más kép tárul elénk, ha három fő állatfajunkat halmozott bruttó termelési értékükben állítjuk egymás mellé. A tanácsi szektor állattenyésztése kerekben 21 milliárd Ft-értéket állított elő. Ebből 34,5% jutott a szarvasmarhatenyésztésre, 33,4% a sertésenyésztésre és 29,6% a baromfitenyésztésre (2,5% a ló, a juh, a hal és a méh értékprodukcója). *A szarvasmarha ezek szerint még vezetőága állattenyésztésünknek.* Éppen a szarvasmarhatenyésztés mutatja a legerőteljesebb területi szakosodást, nagytömegű zöldtakarmányigénye a nyugati, humidus klímájú területekhez köti nagyarányú tenyésztését. Így az ország területének túlnyomóan nagyobb hányadán a sertésenyésztés a vezető ág. Minthogy pedig a sertésenyésztés jellegzetes szerkezeti társa a baromfitenyésztés, *hazánk területének nagyobb hányada sertés-baromfitenyésztő (71. ábra).* A térképen sertés-baromfitenyésztőnek vettük azokat a területeket, ahol a két állattenyésztési ág termelési értékének összege meghaladja saját országos átlagukat (63%-ot). A térkép természetesen fő vonásaiban fedi a kukorica és őszi árpa termelési térképeit, de még ezeknél is pontosabban a domborzatot is tükröző klíma-körzet térképeket.

Úgy tűnik, hogy adott feltételeink között — ezeken főleg a még mindig hagyományosan a természeti feltételekhez igazodó takarmánybázist értjük — nem is helyes a szarvasmarha-tenyésztő körzetek határainak tágítása.* A fejlesztést a takarmánybázis korszerűsítésével, a már kialakult körzeteken belül célszerű végezni. Ma ugyanis a helyzet az, hogy az állattenyésztésen belül is *a szarvasmarha-tenyésztés produkálja a területegységre eső legacsonyabb termelési értéket.* Vizsgálatunk időpontjában a zöldsztakarmányok szántóföldi vetésterülete és a rét-legelő együttesen a mezőgazdaságilag művelt területnek kerekben 30%-át foglalta el. Erről a területről az állattenyésztés megfelelő ágai — a szarvasmarha, a ló és a juh együttesen — a mezőgaz-

* Új szarvasmarha-tenyésztő körzet alakulhat ki a Duna—Tisza közti homokhát-ságon, ha — a nagyon biztató kísérletek nyomán, melyeket FEKETE ISTVÁN folytat az Izsáki Állami Gazdaságban — széles körben elterjed a homoki lucernatermelés.

daságban termelt bruttó érték 16,5%-át produkálták. Ezzel szemben a szemestakarmányok által elfoglalt s a mezőgazdaságilag művelt területnek kerekén 25%-át kitevő területről a sertés- és baromfitenyésztés a mezőgazdasági bruttó érték 24%-át produkálta. Márpedig a ló és a szarvasmarha abraktakarmányfogyasztása is igen számottevő, értékben mindenesetre sokszorosa a sertés és a baromfi által fogyasztott zöldtakarmányénak. Az így kieső több milliárd forintnyi nagyságrendű értékből a szarvasmarha nem

71. ábra. A szarvasmasha főirányú és a sertés-baromfi főirányú területek elkülönítése
 1 = szarvasmarha 50% felett, 2 = sertés 50% felett, 3 = sertés—baromfi 65% felett, 4 = baromfi 50% felett, 5 = fenti értékhatárok egyikének sem felel meg

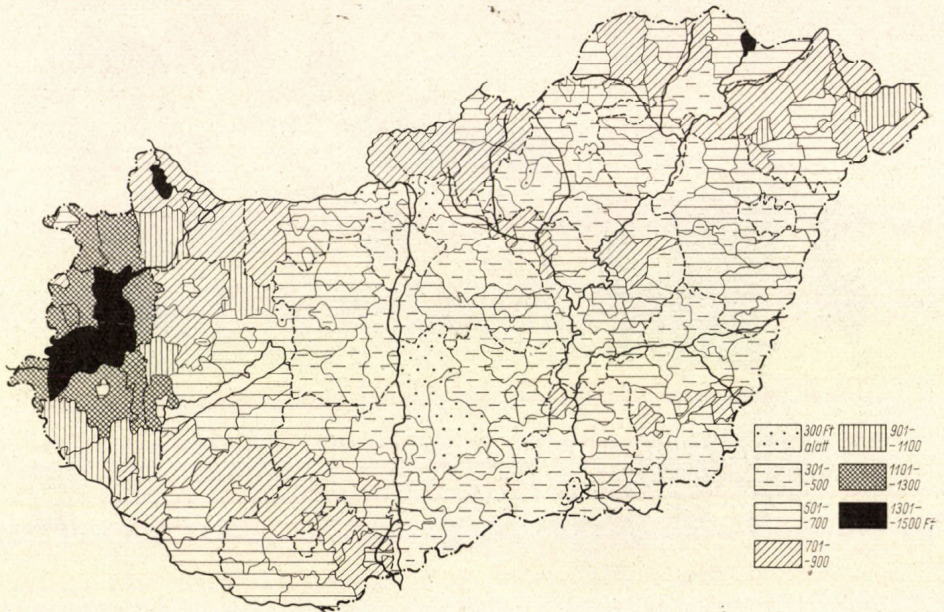
pótol vissza semmit. Arról van szó, hogy szükségleteket elégítünk ki, amiket ki is kell elégíteni, de ez nagyon gazdaságtalanul történik.

Hasonló részletesebb elemzést kívánna a sertés és baromfi területhasznosítása, ill. azok megfelelő szétválasztása is. A vizsgált időpontban azonban a baromfit még szinte teljes egészében külterjesen tenyésztették. Megfelelő adatok már emiatt sem állhatnak rendelkezésre. Általános tapasztalat azonban, hogy ez a külterjes tartás az akkori üzemi viszonyok között igen gazdaságos formája volt a területhasznosításnak.

Állattenyésztésünk szerkezetének a belterjesség szempontjából tehát a fő problémája a szarvasmarha és a sertés-baromfi területhasznosításának igen figyelemre méltó különbsége.

Ezt a problémát nem csökkentheti az sem, hogy másfelől a szarvasmarha értékéhez viszonyítva lényegesen kisebb értékű (Ft-ban kifejezett értékekről van szó) takarmányt fogyaszt, mint a sertés és a baromfi. A sertés és a baromfi az általa produkált 24%-nyi halmozott értékkel szemben halmozott értékben kifejezve kerekén 15% takarmányt fogyasztott el. Ezzel szemben

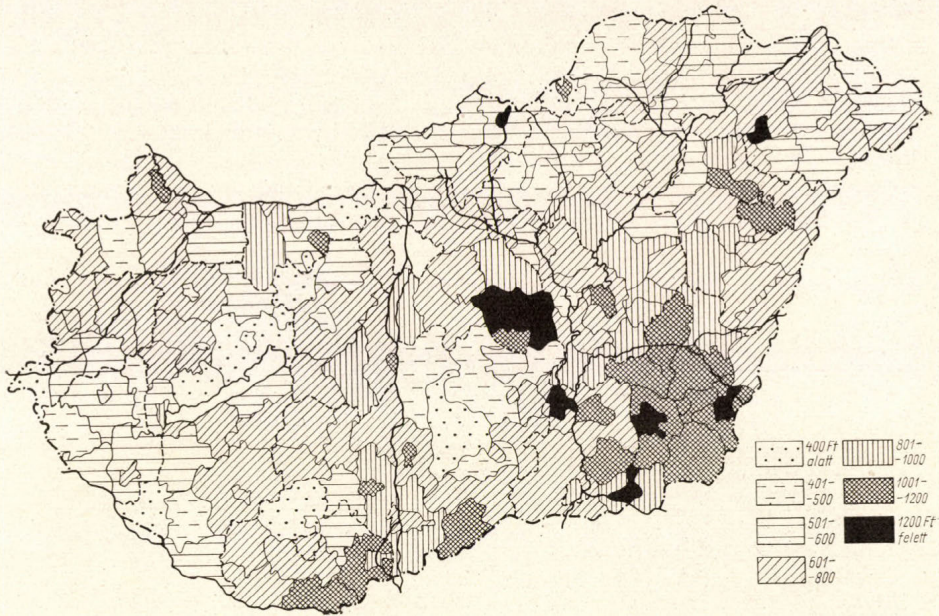
a szarvasmarha a produkált 13,5%-nyi halmozott értékkel szemben alig 5% értékű takarmánnyal érte be. Ott a fajlagos takarmányfogyasztás értékben 60%, itt csak 40% (a ló és juh fogyasztását e számításnál figyelembe vettük). Ámde a kérdés lényege a belterjesség vonatkozásában a terület hasznosítása. A sertés és a baromfi jobb területhasznosítása pedig máris többszörösen megtéríti azt a többletösszeget, amit a szarvasmarháéval szemben drágább takarmányozása jelent.

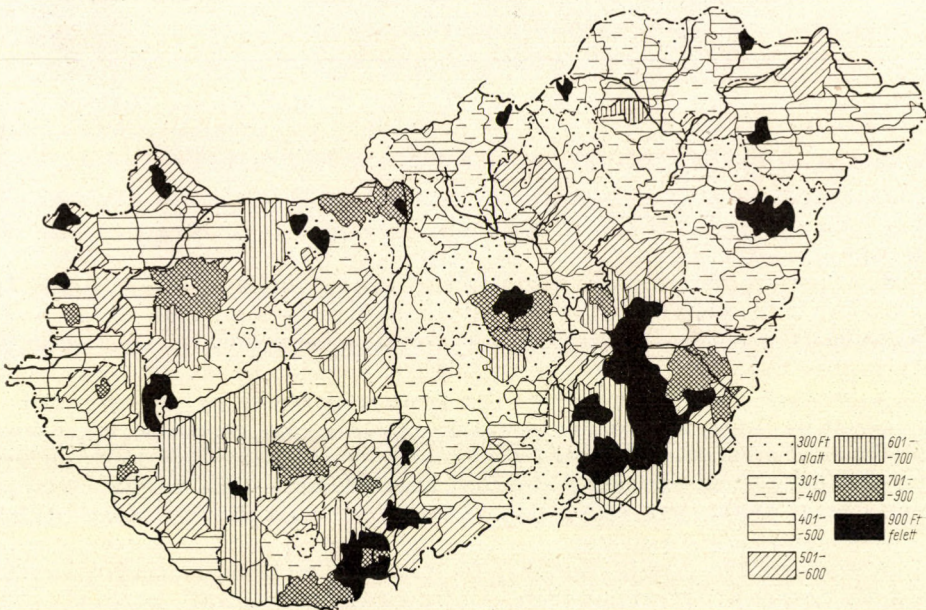
72. ábra. A szarvasmarha-tenyésztés 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső halmozott Ft-értéke

2. Térképeinken a továbbiakban nem a növénytermesztésnél alkalmazott módszert követjük. Ugyanis egy-egy állattenyésztési ágak szerkezeti részesezésére a halmozott érték százalékában kifejezett mutató — a takarmánybázis problémája miatt — nagyon megbízhatatlan. A szakkörök előtt különben is eléggé közismertek már az ilyen szerkezeti megoszlási térképek. Ehelyett az egyes ágak 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értékének térképezésével érzékeltetjük az egyes ágak valóságos értékprodukciónak tartjuk, mert a 71. ábrán és majd szintetikus térképünkön is a százalékos megoszlást vettük alapul. A három fő ág 1 kat. holdra jutó értékprodukciónak a 72., a 73. és a 74. ábra mutatja be.

A szarvasmarha-tenyésztést a fokozatokban is elég jól kifejeződő Ny-ra és É-ra tolt súlypontok jellemzik. Egyetlen összefüggő speciális területe a nyugati. A sertés-tenyésztés térképe nem teljesen „negatívja” előbbinek. A D-re, DK-re toltóság ugyan jellemző, de ugyanilyen jellemző a szarvasmarhánál egyenletesebb területi megoszlás is. A legmarkánsabb békési—

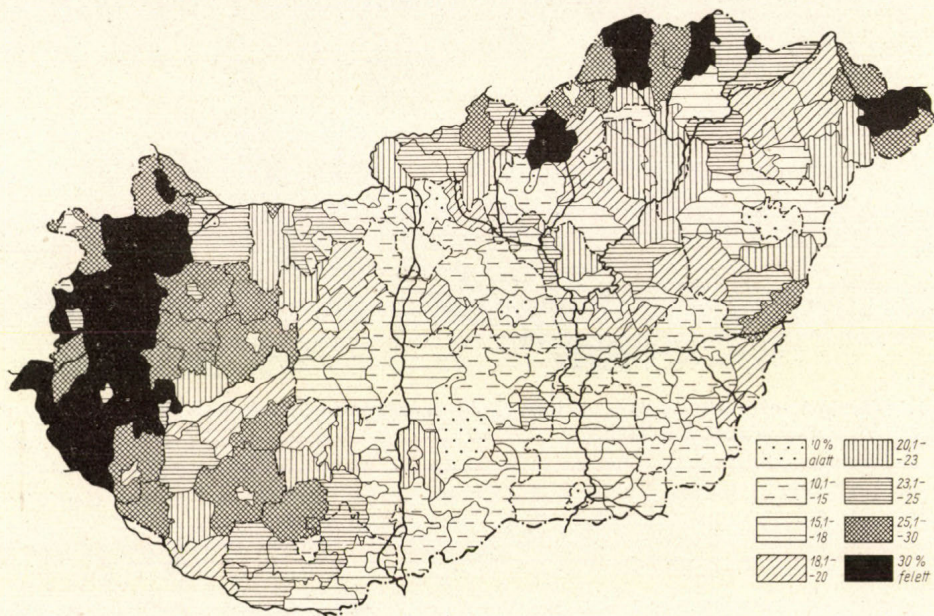

73. ábra. A sertésenyésztés 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső halmozott Ft-értéke

74. ábra. A baromfi 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső halmozott Ft-értéke

szolnoki speciális terület mellett jól kirajzolódik a hajdúsági, a ceglédi, a Duna által kettészelt Bács—Tolna—Baranya-i, s talán kisalföldi sertéskörzetről is beszélhetünk már. A *baromfitenyésztés* megoszlása még erősen foltszerű. A ceglédi járásba is benyúló Békés—Csongrád—Szolnok megyei főkörzet mellett kiugró mikrokörzetei vannak s a Délkelet-Dunántúlon a Balatonig húzódó, de a Mecsek által megbontott nagyobb mezőkörzete. Ma már nem Orosháza, hanem Debrecen és Cegléd a legjelentősebb baromfitenyésztők,

75. ábra. A szarvasmarha, a rét-legelő és a szálas-lédús takarmányok értékösszegének százalékos részesedése az össztermelés halmozott értékéből

Orosházának pedig Hódmezővásárhely és Szentes is egyenrangú versenytársa.

3. A szerkezeti arányok százalékos összehasonlítására olyan módszert választottunk, melynek segítségével az állattenyésztési ágak és a takarmánybázis gazdasági összefüggéseit területegységenként a már előzőleg tárgyaltaknál is mélyebben tudjuk feltárni. Nevezetesen az állattenyésztési ág halmozott értékéhez (valójában az állattenyésztésnek ez a bruttó értéke) hozzáadtuk saját takarmánybázisának értékét. Ez ugyan a halmozott értéknek „halmozása”, közgazdaságtani értelemben szokatlan, talán elvileg is hibáztatható eljárás, ám metodikai kísérletként — úgy véljük — megengedhető, mert nem érdektelen adatokhoz segít és figyelemre méltó következtetésekre ad módot.

A *szarvasmarha és takarmánybázisa* (szálas és lédús takarmányok és rét-legelő) egyesített értékének részesedését a teljes halmozott értékből a 75. ábra mutatja be. Országos átlagban ez az összértéknek kerekén 19%-át jelenti. Ha ebből — igen bőven számítva — 6%-ot vonunk le a ló-juh takar-

mány értékére, kereken 13%-os értéknél jelenhetnek meg azok a terület-egységek, amelyek már szarvasmarhatenyésztő főirányúak. Ezzel szemben ha térképünket összehasonlítjuk a 71. ábrával (ezen csak az állattenyésztés értékrészesedése a kritérium), azt találjuk, hogy a 71. ábra szerint szarvasmarha-tenyésztő főirányú területeken a szarvasmarha és takarmánybázisa minimálisan 25–26% (kivételek a Nyírség). Vagyis a szarvasmarha-tenyésztésben erős területi tömörülést tapasztalhatunk, bizonyos értelemben állattenyésztésünk legszembetűnőbb területi specializációját. A terület Nyugat-Magyarországon szinte pontosan egybeesik a szántóföldi szalastakarmányok és a rétek optimális hozamú területeivel. Úgy tűnik, ez a „területi specializáció” mégsem azonos gazdasági indítékú a korszerű, a gazdaságosság követelményeit megvalósító területi szakosodással. Nyugat-Magyarországon, legkiemelkedőbb szarvasmarha-tenyésztő területünkön az 1 kat. holdra eső magas állattenyésztési értékek lényegében nem jelentenek magasfokú területhasznosítást. Így pl. a szántóföldi takarmánytermő terület 1 kat. holdjára eső halmozott állattenyésztési érték mind az összértékhez, mind a takarmányértékhez viszonyítva lényegesen alacsonyabb, mint akár a tisztántúli sertés-baromfi körzetben, akár a szarvasmarha-sertés főirányú Nyírségben.

A probléma többirányú. Először is kétségtelen, hogy éppen a szarvasmarha esetében igen erős a szakadék az ár és az érték között. Szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, hogy az adott szarvasmarha-felvásárlási árak — térképeinken természetesen ezek s nem az érték tükröződnek — már nem ösztönzői a szarvasmarha-tenyésztésnek. Az adott időkeresztmetszetben a fő szarvasmarha körzet még erősen szarvasmarhára specializált volt — a tenyésztésben. A takarmánybázis azonban már más perspektívákat is mutat. Nyugat-Magyarország nemcsak a rétek és a szántói szalások optimális és legmagasabb hozamú területe, hanem az egyre terjeszkedő kukoricatermelésben is a magas hozamú és kis évenkénti ingadozásokat mutató terület.

A szarvasmarha területi szakosodása Nyugat-Magyarországon végeredményben egy fokozatosan túlhaladott agrotechnikai szintnek megfelelő, még főleg a természeti adottságoktól függő, természeti típusú területi specializáció, amely nem is a leggazdaságosabb területhasznosítás. Fenntartója az, hogy a szintén még erősen a természeti feltételektől függő ösztönzőgazdaságon belül — mivel pl. az Alföld lényegében alkalmatlan nagyméretű szalastakarmány termesztésre — viszonylag a legalkalmasabb terület a szarvasmarha-tenyésztésre. Kérdés azonban, hogy nem alkalmasabb-e másra? Az új eredmények azt mutatják, hogy a terület jól beválik kukoricatermelésre is. A többirányú probléma megoldása is több irányú. Lényegében: 1. Úgy tűnik, hogy a speciális szarvasmarha-tenyésztő területeknek is erősebben vegyes irányba kell fejlődniük. A Nyírség példája ezt a gazdaságosság szempontjából is alátámasztja. 2. A szarvasmarha-tenyésztést az ösztönzőbb árak nélkül nehéz lendületbe hozni, úgy tűnik, ezek kialakítása elkerülhetetlen. 3. A legfontosabb teendő azonban új agrotechnika, új takarmánybázis — öntözés! — kialakításával a szarvasmarha-tenyésztést az ország több területén is fejleszteni. Magyarország azonban belátható időn belül nem lehet szarvasmarha-tenyésztő ország. A mi feltételeink a sertésnek és a baromfinak kedveznek. Ennek megfelelően figyelemre méltó változások mentek végbe fő szarvasmarha-körzetünkben a sertés-szarvasmarha arányá-

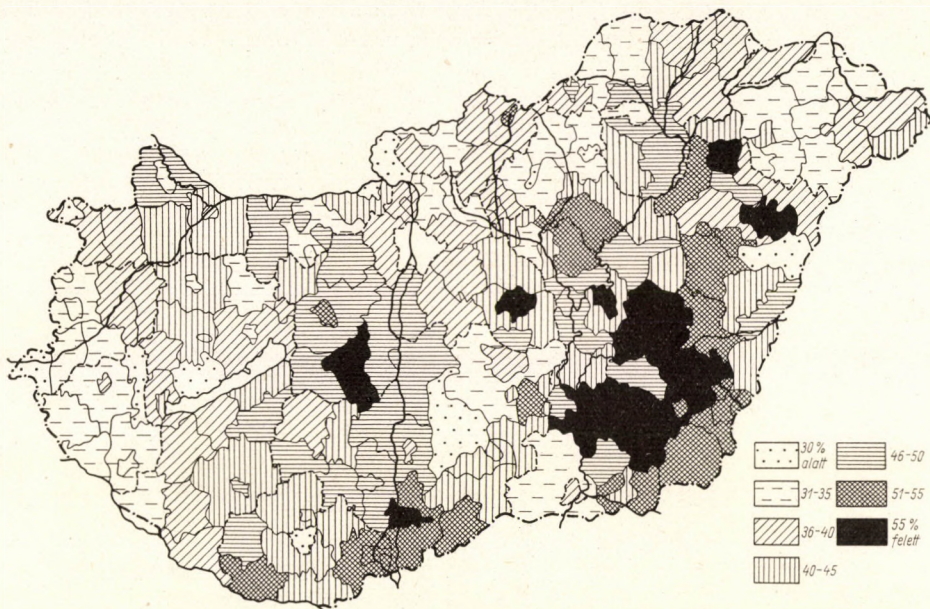
ban. Míg a sertésállomány 1957. március 1. és 1961. március 1. között 18,5%-kal növekedett, addig Zalában 28%-kal és Vasban is az országos növekedést megközelítő 17,3%-kal. Ugyanakkor a szarvasmarhaállomány országosan 11,5%-kal növekedett, viszont Vasban 10%-kal, Zalában pedig 7%-kal *csökkent*.

A *sertés* és *baromfi* és az abraktakarmányok összesített értékének részese-
dését a halmazott összértékből a 76. ábra mutatja. Az országos részesedési
átlag kereken 42%. Ha ebből is levonunk kereken 8%-ot a ló és a szarvas-
marha abraktakarmányára, akkor a sertés-baromfi főirányú területeknek már
34—35%-os érték körül kell jelentkezniük a térképen. S a 71. ábrával össze-
hasonlítva e térkép adatait, úgy találjuk, hogy ez általában így is van.
A specializált területek itt is magas — 50—60%-os — értékkel jelentkeznek.
A Mezőföld alacsonyabb értékeinek oka a magas kukoricatermeléshez viszonyított
alacsony sertés-tenyésztés és ennél is alacsonyabb arányú baromfi-
tenyésztés. A kaposvári és a pápai járás helyi okok miatt szarvasmarha-
tenyésztő a 43%-os részesedés ellenére is.

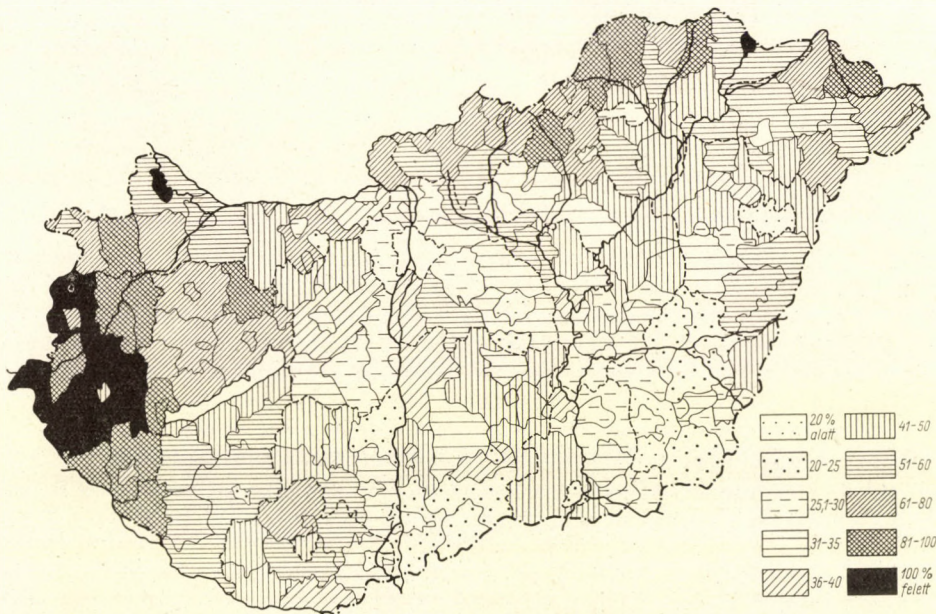
Végül hasonló módszerrel számított adataink alapján kifejeztük a szarvas-
marha és saját takarmánybázisa értékének arányát a sertés-baromfi és a
szemestakarmányok összesített értékéből számított százalékban is (77.
ábra). Az országos átlag: 41%, azaz a sertés-baromfi és szemestakarmányok
értékének 41%-át teszi ki a szarvasmarha és takarmánybázisának értéke
(a ló-juhtáp levonása nélkül). A megjelenési arányok még erősebben felfelé
tolódnak, mint a 75. ábra szerint. Itt már a Nyírség is 60—65%-os aránnyal
jelentkezik.

A magyarázat még továbbmenő következtetésekre ad lehetőséget.
Nevezetesen: előbbi két térképünkön a vizsgált ágakat az össztermelés-
hez viszonyítottuk. Itt viszont a két fő állattenyésztési irányt (ágot) és
saját takarmánybázisaikat *egymáshoz* viszonyítjuk. Éspedig a területegy-
ségről alacsonyabb produktivitású szarvasmarha-tenyésztést a területegy-
ségről magasabb produktivitású sertés-baromfitenyésztéshez. Ebből az
első következtetés kézenfekvő: ahol azt tapasztaljuk, hogy a sertés-baromfi-
tenyésztésnek viszonylag nagyobb hányadában (nagyobb hányadkülön-
séggel) jelenik meg egy terület szarvasmarha-tenyésztése, ott az össz-
termelés szintje a sertés-baromfitenyésztés területegységre eső termelési
értékénél is magasabb. Ez a példa kirívó a Nyírségben, de a Duna—Tisza
közén és Somogyban is. Ellenkező előjellel ugyancsak beszédes a térkép.
Békésben, a Hajdúháton, a Mezőföldön, ahol a viszonylag kis különbségek
azt mutatják, hogy e területeken a földhasznosítás megfelelő formája na-
gyobb területen jelenleg az abraktakarmányra támaszkodó sertés-baromfi-
tenyésztés. A *második tanulság*: ahol túlságosan nagyok a különbségek, fel-
tehető ebből is, hogy ott a sertés-baromfitenyésztés önmagában is viszony-
lag alacsonyabb színvonalú, a területegységre számítva kevésbé produktív.
Ez az eset a Nyírségben, a Duna—Tisza köze egyes területein — Cegléd erős
kivétel! — és Somogyban is (csak példaként). Viszont Békésben, általában
mezőségi talajú löszvidékeinken nagy területhányadon a legértékesebb
termelési ág a sertés-baromfitenyésztés. Ez természetesen nem cáfolja a
viszonylag még kis területeket hasznosító belterjes növényi kultúrák feltét-
len elsőségét.

4. A növénytermesztéssel kapcsolatban végzett elemzésünkhöz hasonlóan
az állattenyésztés kérdéseinek vizsgálatát is egy szintetikus jellegű tér-

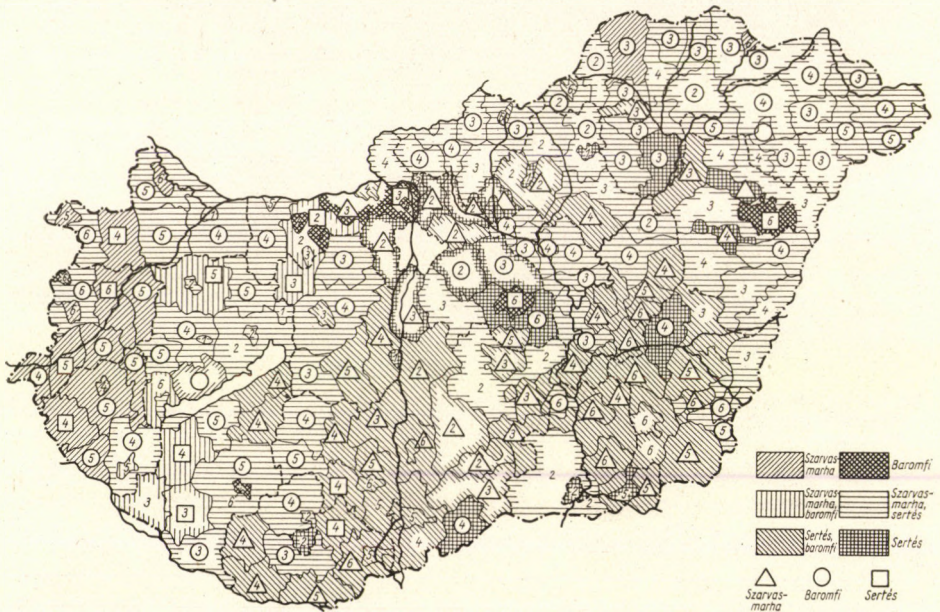

76. ábra. A sertés, a baromfi és a szemestakarmányok értékösszegének százalékos részesedése az össztermelés halmozott értékéből

77. ábra. A szarvasmarha, a rét-legelő és a zöldtakarmányok termelési értékének százalékos aránya a sertés, a baromfi és a szemestakarmányok értékéhez

képpel zárjuk (78. ábra). Térképünk az állattenyésztés szerkezeti területi típusait mutatja be. A terület egységek tenyésztési főirányát az állattenyésztés összértékéből minimálisan 50%-os részesedéssel ág (ágcsoport) adja az ábrán sraffozással jelölve. Az ezen felül minimálisan 20%-os részesedést elérő ágat (ágakat) megfelelő idomok jelölik. A csak keretezett területek növénytermelő főirányúak. Ezen a térképen a csoportképzés alapjául nem az azonos takarmánybázist vettük (ezt adja a 71. ábra), hanem a része-

78. ábra. Az állattenyésztés területi típusai

Csak keretezett terület: növénytermelő főirányú. — Szintek: 1 = 1000 Ft/kh alatt, 2 = 1001—1500 Ft/kh, 3 = 1501—1800 Ft/kh, 4 = 1801—2100 Ft/kh, 5 = 2101—2500 Ft/kh, 6 = 2500 Ft/kh felett

sedés százalékos arányának nagyságrendjét. Ha tehát egyetlen ág — szarvasmarha, sertés, baromfi — elér, ill. meghalad 50%-ot, akkor az alaptónust az adja. Ha egy ág önmagában ezt a részesedést nem éri el, akkor a két legnagyobb részarányúnak az összege adja az alaptónust. Így tehát szarvasmarha-sertés, szarvasmarha-baromfi főirányú területeket is megkülönböztettünk a sertés-baromfi főirányúak mellett. A szinteket számokkal jelezzük.

Az egyszerűbb és áttekinthetőbb térkép fölöslegessé teszi a területenkinti elemzést, mindössze néhány általános megjegyzésre szorítkozunk.

a) Az egy állatfaj abszolút túlsúlyával jellemezhető területek közül csak a szarvasmarha-tenyésztés jelentkezik összefüggő nagyobb területen, mezőközvetnyi (sőt körzetnyi) nagyságrenden. Ez a terület — a jól ismert nyugat-dunántúli — egyben az 1. kat. hold mezőgazdasági területre eső magas szintet is képviseli, magas szintet ti. az állattenyésztésen belül is. A sertés-tenyésztésnek önállóan az abszolút túlsúly szerint még mikrokörzete is alig van. Ugyanis ha a magas szintet is kritériumul vesszük, akkor csak a

ceglédi járást említhetjük. A *baromfitenyésztésnek* két igen magas színvonalú városi mikrokörzete a debreceni és a ceglédi; a Dunazug járásai növénytermelők.

b) A *vegyes* jellegű területi típusok közül egészében az ország északi felére a *szarvasmarha-sertés*, a déli felére pedig a *sertés-baromfi* főirányú területek jellemzők. Előbbiek közepes vagy alacsony, utóbbiak közepes vagy magas szintűek. A szarvasmarha-baromfi főirány a Dunántúl szórványos jelensége, növénytermelő vagy vegyes típusú területeken.

c) Végül —térképünket összehasonlítva a belterjes növénytermelés szintikus térképével — csak egy megjegyzésre szorítkozunk: a két térkép a *szinteket* illetően még egymásnak sajnálatos „*negatívja*”. Márpedig sem természeti feltételeink, sem a munkaerőhelyzet ezt nem indokolja. S az örvendetes példák is alátámasztják azt, hogy lehetséges a belterjes növénytermelésben és az állattenyésztésben magas szintet együttesen elérni. Zárjuk fejezetünket e példák felsorolásával: sárvári és zalaszentgróti járás a Dunántúlon, ceglédi járás, Cegléd és Nagykőrös a Duna—Tisza közén, Makó a Délkelet-Alföldön, s a Nyírség, mely szinte egészében közelíti meg, Nyíregyházán el is éri az azonosan magas szinteket.

Az árutermelés területi megoszlása

1. Eddigi vizsgálódásainkban a *termelést* elemeztük, tekintet nélkül arra, hogy a termék a termelésben hasznosul-e, a mezőgazdasági termelők saját fogyasztását szolgálja-e, avagy áruvá válik akár mezőgazdasági, ipari vagy közvetlen fogyasztói felhasználásra. Ma még a termék jelentős hányada nem ölt áruformát, ami a munkamegosztás alacsonyabb fokának következménye. A munkamegosztás viszont mindig árucserén keresztül valósul meg. A területi munkamegosztásnak, mint a munkamegosztás egyik formájának tehát éppen az árutermelés mértéke az egyik alapmutatója. Természetesen nem minden áruformát öltő termék kerül területközi cserébe. Sőt, a mezőgazdaságra — területi szakosítottságának mai alacsony fokán — éppenséggel az jellemző, hogy még áruformát öltő termékeinek legnagyobb része is „területen belül” marad, nem vesz részt a területközi cserében.

A területi — azaz területek közötti — munkamegosztásnak *voltaképpen hű és megbízható mutatója a körzetek közötti árucseré, mennyiségben, ill. értékben kifejezve*. Az árutermelés (általános kutatói gyakorlatunkban a mezőgazdasági felvásárlás) mutatói tehát még korántsem a gazdasági földrajz fő kérdésének, azaz a területi munkamegosztásnak a mutatói. *Az árutermelési (felvásárlási) adatok azonban alaptájékoztatóként mégis nélkülözhetetlenek a területi munkamegosztás vizsgálatához is.*

Egy áttekintő országos vizsgálathoz a felvásárlási adatok egyszerűen kutatástechnikai okból is nélkülözhetetlenek. Ma már ugyan rendelkezünk a népgazdasági körzeteink közötti mezőgazdasági árucserére vonatkozó összefoglaló mennyiségi adatokkal is. Ezek az adatok azonban járásilag nem bontottak, sok esetben szinte lehetetlen is ilyen területi bontásig visszanyomozni az áruk útját. Másrészt ezek az adatok is akkor válnak beszédesekké, akkor mutatják meg a körzeten belüli és körzetközi árukapcsolatok arányát, ha a felvásárlási adatokhoz viszonyítjuk azokat. Idézett forrásunk az egyes mezőgazdasági áruformák körzetközi cserélődésének arányát is éppen a felvásárlási adatokból való következtetés útján állapítja meg.

Nos, a felvásárlási adatok fő értéke a területi munkamegosztás kérdésében éppen az, hogy belőlük *következtetni* lehet a területközi kapcsolatokra is. Ugyanis minél magasabb az össztermékből felvásárlásra kerülő hányad, annál erősebbnek bizonyul a felvásárlási körzet területközi árukapcsolata is az illető termékfajtaból. Sőt, a körzeti kapcsolat nem egyenlő arányban nő a felvásárlás hányadával, hanem annál egyre fokozottabban. Ha pl. a 20%-os felvásárlási hányadnak negyede kerül a körzeten belüli értékesítésre, a 40%-osnak már harmada vagy fele is. A felvásárlási adatokkal tehát nem tudjuk jellemezni a körzetközi kapcsolatokat, de jellemezni tudjuk az áru-

termelés mértékét és ebből következtethetünk a körzetközi kapcsolatok mértékére is.

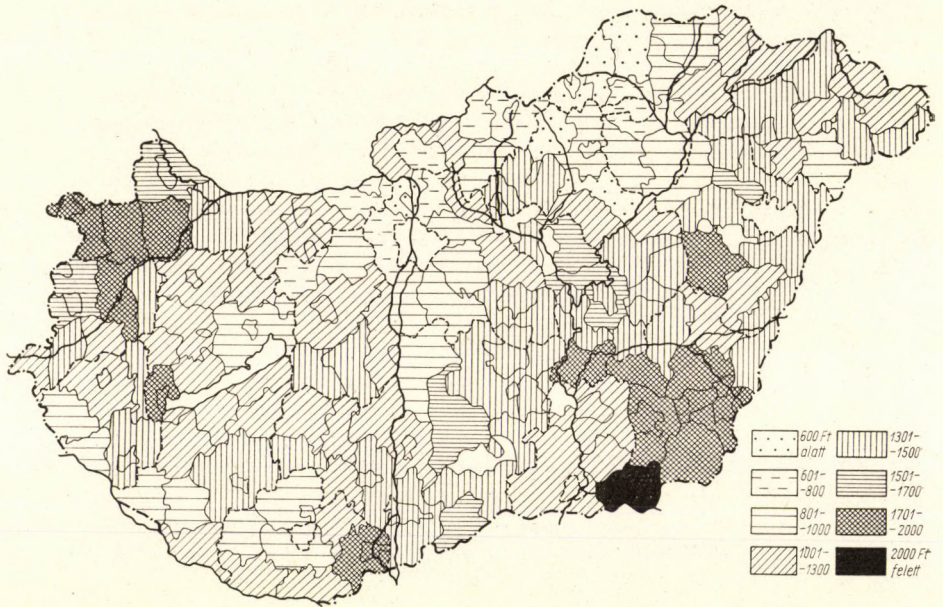
Külön probléma az *árutermelés* és a *felvásárlás* viszonya. A felvásárlási adatok csak az állami, vállalati és szövetkezeti szervek felvásárlásait tartalmazzák, korántsem az áruformát öltő termék teljes mennyiségét. A körzeten belüli árukapcsolatok igen jelentős hányadát jelentik még az ún. szabadpiaci értékesítések. A körzetközi kapcsolatokban szerepük már jelentéktelen, de a mikrokörzetek közötti kapcsolatokban egészen jelentősek lehetnek. Különösen jelentős még ez a főváros és ellátó mikrokörzetei vonatkozásában. A váci és szentendrei járás pl. országosan a legkimagaslóbbak között van a zöldségtermelésben, ugyanakkor országosan a legalacsonyabbak között a termelt zöldségből felvásárlásra kerülő hányadot illetően (90. ábra). A nagy különbséget nyilván szabad piacon értékesül. Becslésünk szerint a mezőgazdaságban termelt összértéknek legalább 10–12%-a még szabadpiacon át jut fogyasztójához, szemben a *felvásárláson át értékesülő kereken 30%-kal*. A szabadpiaci értékesítésnek tárgya viszont szinte kizárólagosan a belterjes ágakból kerül ki, a kenyérgabona és a takarmányok szabadpiaci értékesítését gyakorlatilag már alig kell számbavenni. Országos vizsgálat számára azonban a szabadpiaci értékesítés területi bontásban alig vehető számba. Vizsgálatunkban mi csak a *felvásárlás* adatsoraira támaszkodhatunk.

A felvásárlásnak, pontosabban az *árutermelésnek* van egy olyan vonatkozása is, amely a területi munkamegosztásnak is lényeges tényezője — attól elvonatkoztatva is jelentős. Jelentős pedig éppen a termelés *belterjessége* szempontjából. *Ugyanis a belterjességnek egyik alapkövetelménye a magasfokú szakosodás is*, függetlenül attól, hogy ez egyben jelent-e területi szakosodást. *A szakosodásnak is viszont egyik alapvető mutatója az árutermelés mértéke*. Valamely terület, ill. valamely termelési ág magasfokú árutermelése magasfokú szakosodásra, emez pedig — legalábbis általában — magasabb fokú belterjességre enged következtetni. *Az árutermelés mértéke így — megfordítva a tételt — a belterjességnek is egyik jellemzője. A fejlődés kívánatos iránya pedig éppenséggel ennek az összefüggésnek erőteljesebbé válása.*

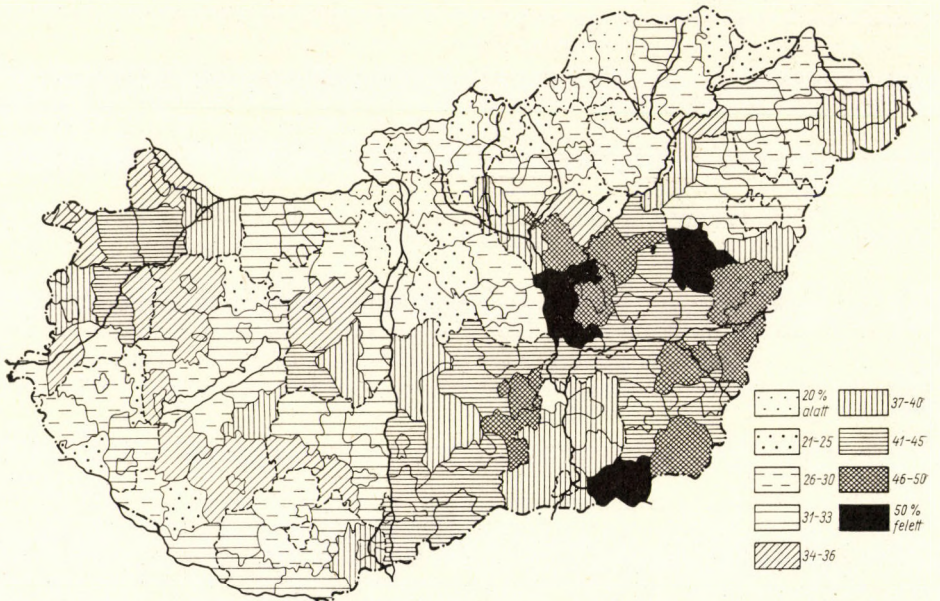
Ezek az elméleti és metodológiai megfontolások indokolják, hogy — ha csak vázlatosan is — foglalkozzunk a belterjes ágak árutermelésének, pontosabban: felvásárlásának területi kérdéseivel.

2. Hazánk tanácsi szektorában 1960-ban I kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre országos átlagban 1404 Ft értékű felvásárlás jutott az összes mezőgazdasági ágakból. Területi megoszlását a 79. ábra tünteti fel. A felvásárlási értéket a teljes termelés *halmozatlan* (a takarmányértékkel csökkentett halmozott) értékéhez viszonyítjuk. Ugyanis a takarmányfelvásárlás minimális volta miatt még inkább indokolt a takarmányértéket az állattenyésztésben realizálódó értékneként felfognunk. Míg e felvásárlás értéke országos átlagban a halmozott értéknek 29,5%-a, addig a megközelítő *halmozatlan összértéknek 37,8%-a*. Ennek a részesedésnek területi megoszlását mutatja be a 80. ábra.

A két térkép területi megoszlási arányai csak részben fedik a termelési szint megoszlását, részben élesen elütnek attól. Az árutermelésnek Magyarországon két körzeti nyi nagyságrendű súlyponti területe van: a Kisalföld és a Dél-Délkelet-Alföld. A termelés magasszintű területei közül Zala a felvásárlásban alacsony, a Nyírség csak közepes színvonalú. A felvásárlás ilyen eloszlásának legfőbb magyarázata az, hogy a felvásárlási értéknek csaknem

79. ábra. Az 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső összes felvásárlás Ft-értéke

80. ábra. A felvásárlás százalékos részesedése a teljes mezőgazdasági termelés halmozatlan értékéből

60%-a (57,5%) az állattenyésztésre esik. Ennek következtében *állattenyésztő* területeink magasan kiugranak, minél magasabb színvonalú állattenyésztők, annál fokozottabb arányokkal, hiszen itt is érvényes a tétel: a szint emelkedésével annak emelkedésénél is fokozottabban emelkedik az árutermelés aránya. Ezért tűnik ki a Mezőföld, a Jászság, a Nagykunság. Érdekes módon kiemelkednek legjobb talajú területeink. Nos, nem közvetlen természeti okok miatt, hanem mert ezek magas színvonalú állattenyésztők, amellet búa-cukorrépa-termelők, e növények termékeinek pedig nagy hányada kerül felvásárlásra. A Duna—Tisza közének déli részén azonban a szőlő és gyümölcs is nagy szerepet játszik az árutermelés szintjének növekedésében. Az ipari körzetek alacsonyabb felvásárlási szintje a magas ipari néptömrüléssel is magyarázható, ez ugyanis legfőbb fenntartója az ún. szabadpiacnak.

Néhány további tényező is leolvasható a térképről. Feltűnő a főváros környékének világos gyűrűje, még a sokoldalúan magasszintű ceglédi járás is alacsony színvonalú árutermelő. A magyarázat: a nagyfokú szabadpiaci értékesítés, nemcsak a főváros piacain, hiszen az ipari agglomeráció széles lakóöveggyűrűje jelentős hányadában ipari foglalkozású lakossága is a lakóhelyén, a felvásárláson kívüli úton jut a mezőgazdasági termékekhez. Itt tehát az árutermelés magas színvonalú, de formája nem az állami felvásárlás. Hasonló jelenség — sokkal elmosódottabb árnyalatokkal — többi iparvidékünkön is leolvasható a térképekről. Persze, többi iparvidékeink egyáltalán mostoha természeti feltételű, alacsony színvonalú mezőgazdasággal rendelkező területeken helyezkednek el, ott ez is magyarázza az alacsonyabb színvonalú felvásárlást. Határozottan megfigyelhető a mezőgazdasági népsűrűség hatása is. Az alacsonyabb mezőgazdasági népsűrűségű területek árutermelésben magasabb színvonalúak, mert kisebb a mezőgazdasági népesség saját fogyasztása. Szolnok és Békés magas színvonalú árutermeléséhez ez is hozzájárul, Szabolcs és Zala alacsony színvonalú árutermelésére viszont valószínűleg döntő magyarázat a magas mezőgazdasági népsűrűség.

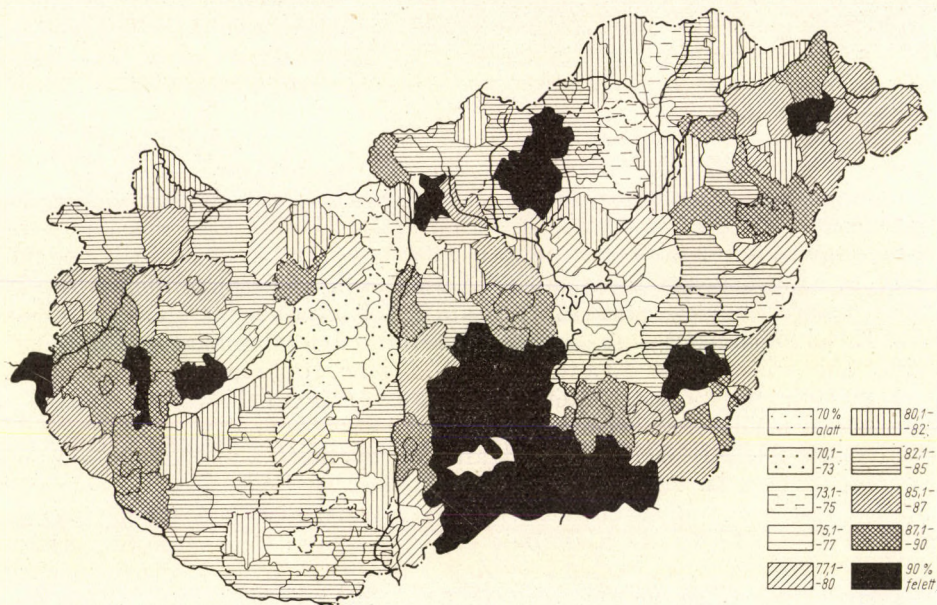
Az árutermelés aránya egészében már eléggé *magasnak* mondható. Hiszen a felvásárlás 37,8%-os részesedését növeli a szabadpiac, növeli még részben a mezőgazdasági termelésnek és a mezőgazdasági népesség fogyasztásának közvetlen cseréje és a szövetkezeti és állami gazdasági feldolgozó üzemek nyersanyagfogyasztása, ami nem jelenik meg a felvásárlási adatsorokban. Az árutermelés aránya azonban még messze elmarad a *legfejlettebb ipari országok fejlett mezőgazdaságának árutermelési arányai mögött*.

Még ennél is kisebb az a hányad, ami a *területi specializáció* következtében ölt áruformát. KRAJKÓ Gy. számításai szerint* 1959-ben hazánk mezőgazdaságának termékeiből 97 910 vg. áru vett részt a *népgazdasági körzetek közötti* mezőgazdasági árucserében. Ez az árutömeg a teljes mezőgazdasági felvásárlásra jutó árutömegnek kerekén *egyötöde*. A mezőgazdasági termelésnek pedig súlyban kifejezve kerekén 8%-a, ami azonban értékben annak legfeljebb 5—6%-a, hiszen a legnagyobb súlyhányad a viszonylag alacsony értékű kenyérgabonára és cukorrépára esett. Ez azt jelenti, hogy *mezőgazda-*

* KRAJKÓ GYULA: Gazdaságföldrajzi vizsgálatok hazánk gazdasági körzetei és a közlekedés összefüggéséről. (Kandidátusi dissz. 1961. kézirat.) Továbbá: előadása a MTA II. Osztálya és a Magyar Földrajzi Társaság 1962. évi jubileumi konferenciáján (kézirat).

ságunk még több, mint 90%-ban területileg autarkias gazdálkodást folytat. A területi specializációnak még rendkívül alacsony foka ez s természetesen jelentős értékvesztésnek a forrása.

A már meglévő rajonközi árukapcsolatok is meglehetősen — esetenként túlzottan — egyoldalúak. Az egész körzetközi szállításnak 77,2%-a a Központi Iparvidékre irányul. Meg kell jegyeznünk, hogy ez nagyrészt nem az iparvidék közvetlen fogyasztását szolgálja, hanem — lévén a Központi Iparvidék egyben legjelentősebb mezőgazdasági feldolgozóipari központunk

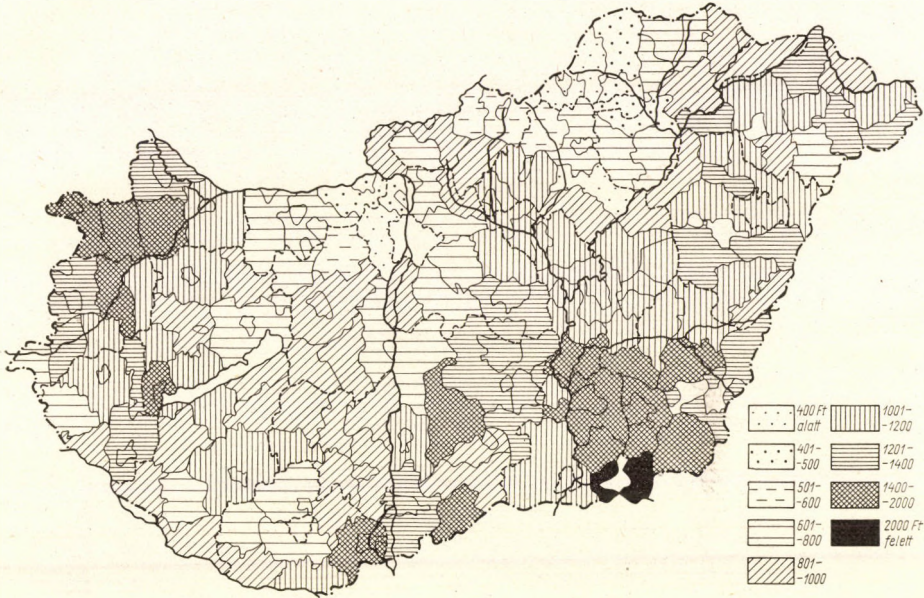
81. ábra. A belterjes ágak százalékos részesedése a teljes felvásárlás értékéből

is — az árutömeg jelentős hányada feldolgozva újra szétáramlik az egész országba. A legjelentősebb árutömegeket viszont — KRAJKÓ szerint — az Észak-Tiszántúl (26%-át a teljes árutömegnek) és a Dél-Tiszántúl (18%-át) bocsátja a rajonközi forgalomba. Ezzel szemben a Központi Iparvidék kiszállítása csupán 4,2%.

3. Változik a területi megoszlás arányainak képe, ha a felvásárlást csak a belterjes ágakra vonatkozóan vizsgáljuk. A belterjes ágak részesedése a teljes felvásárlásban (81. ábra*) valamivel alacsonyabb — 82,9% —, mint a belterjes ágak részesedése a halmozatlan termelési értékben (85,1%, vö.: 32. ábra). A termelési és felvásárlási részesedés arányai általában megfelelnek egymásnak, de a Nyírségben, a Körös-vidéken és a Délkelet-Alföldön, főleg Csongrádban, lényegesen magasabb a belterjes ágak felvásárlási részesedése a termelésinél. Még élesebben kidomborodnak ezek a területi megoszlási jellegzetességek a belterjes ágakból 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt

* A városok adatai a felvásárlási statisztikában csak részlegesek, ezért a városok térképezésétől el kellett tekintenünk.

területre jutó Ft-érték térképén (82. ábra). Zala és a Nyírség „rehabilitálódik”, azaz kiderül, hogy ezek a területek nemesak belterjes termelők, de *belterjes árutermelők*. Feltűnő a kiugrás a termelési térképek obligát világos foltjaival szemben az egész „aridus” Alföldön: a Hajdúhátton, a Középtisza-vidéken és a szikes-agyagos Körös-vidéken. A belterjes ágakból való *felvásárlás* mutatói egyébként általában egyenes arányban vannak a belterjes *termelés* mutatóival. Figyelemre méltó eltérés — a Közép-Alföldön kívül — a főváros környékén van, ahol a felvásárlás, a már tárgyalt okok

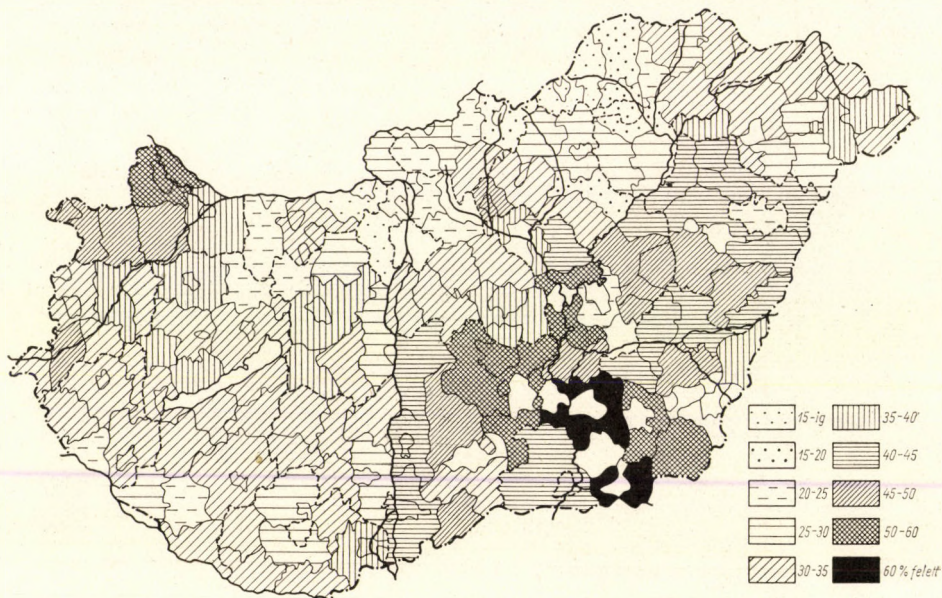

82. ábra. A belterjes ágakból 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó Ft-érték

miatt, a belterjes ágak termékeiből is alacsonyabb színvonalú a termelésből következtethető színvonalnál.

Ha a belterjes ágak részesedése a felvásárlásban általában megfelel a termelésből számítható részarányaiknak, lényegében hasonló arányokat találunk a belterjes ágakból felvásárlásra kerülő hányad területi megoszlását bemutató térképén (83. ábra). Míg a teljes termelés halmozatlan értékéből — mint láttuk — 37,8% kerül felvásárlásra, a belterjes ágak értékéből ennél csak valamivel nagyobb hányad, kerekén 39%. Természetesen lényegesebb különbség már csak azért sem lehet, mert a teljes felvásárlás is lényegében a belterjes ágakból kerül ki. A területi megoszlás jellemzője: nagy területek meglehetősen éles elkülönülése. A Dunántúl szinte egészében országos átlag alatti szintű, a Kisalföld magas szintjét Tolna—Baranya alacsonyabb szintje egyenlíti ki; Zala és Belső-Somogy alacsony szintje arra mutat, hogy az ottani magas szintű burgonyatermelés — belterjes termelésük jelentős hányada — lényegében helyi, sőt mezőgazdasági saját szükségletekre történik. Ugyanez a magyarázat a Nyírségnek e vonatkozásban szintén alacsony mutatóira: itt a magas színvonalú burgonyafelvásárlás mellett is a

burgonya, s különösen a gyümölcs és zöldség jelentős hányada is a felvásárló szervezetek megkerülésével kerül fogyasztóhoz, s még inkább a mezőgazdasági termelés (takarmányozás) vagy a sűrű mezőgazdasági népesség saját fogyasztását szolgálja. Hegyvidékeink igen alacsony mutatói az ottani termelés alacsony szintjét, a nagyrészt „saját szükségletre” termelést jelzik. Az ország déli-délkeleti része, Pest megye és a Nyírség kivételével, lényegében az egész Alföld belterjes termelési ágai termékeinek *magas* hányadát, — a szőlőtermelő területeken, a hagymatermelő makói mikrokörzetben s a

83. ábra. A belterjes ágak termelési értékéből a felvásárlásra jutó hányad (%)

nagy sertés-baromfi tenyésztő területeken értékben kifejezve több, mint felét — a felvásárláson keresztül értékesíti. Fontos jelensége ez az egész belterjes termelésnek: *a legfejlettebb szőlőtermelő körzetek mellett éppen a belterjes termelésben igen alacsony színvonalú alföldi területek a figyelemre méltóan magas színvonalú belterjes árutermelők.* Ezt csak kis mértékben csökkenti az, hogy belterjes növényi termékeik legfőbbike, a cukorrépa, természetesen szinte teljes egészében felvásárlásra kerülve, fokozottabban „javítja a statisztikát”, mint pl. a burgonya vagy a zöldségfélék.

4. Az árutermelésben a *belterjes növénytermelő* és az *állattenyésztő* főirány egymáshoz viszonyított arányai területenkint eltérnek a termelésben megismert arányaiktól. A felvásárlásban magasabb az állattenyésztésre eső hányad, mint a termelésben. Míg a termelés halmozott bruttó értékéből az állattenyésztésre 40%, a belterjes növénytermelésre 26% esik, addig a felvásárlásból a belterjes növénytermelésre eső 26,2%-kal az állattenyésztés 57,4%-a áll szemben. Lényegesen megváltozik az arány, ha a termelés halmozatlan értékét állítjuk szembe a felvásárlással. A halmozatlan *terme-*

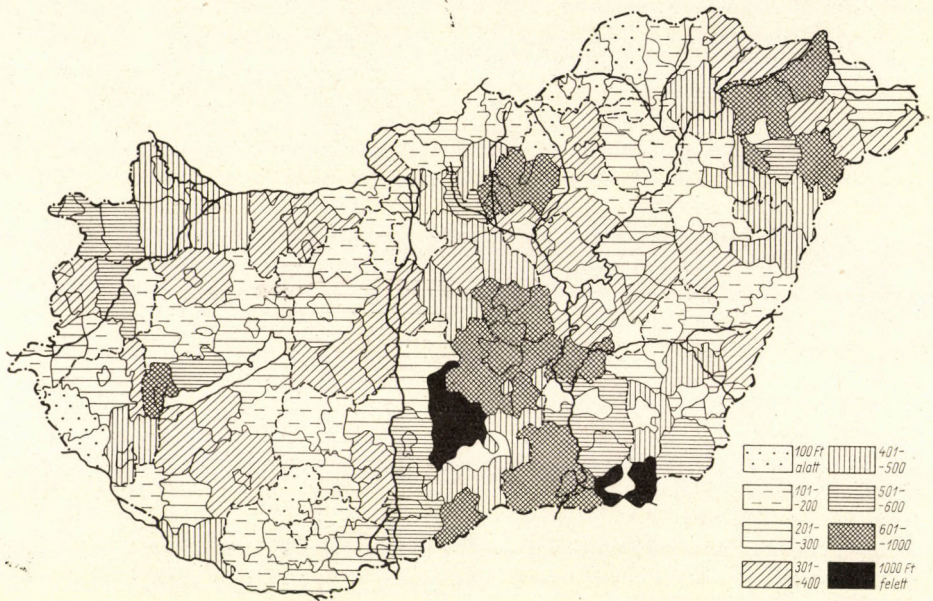
lési érték 56,8%-os részesedést mutat az állattenyésztésből, amivel már szinte teljesen megegyezik a felvásárlás állattenyésztési oldalának 57,4%-a. A halmozatlan értékben a belterjes növénytermelés 33,3%-kal szerepel, ehhez képest alacsonyabb a felvásárlás 26,2%-a. Az eltérések okai több csoportra oszlanak:

a) Az állatfelvásárlásnak a halmozatlan értékrészesedéssel való megegyezése és a halmozott értéktől való erős eltérése azzal magyarázható, hogy a *takarmányból* a felvásárlás *minimális*, a felvásárlásnál tehát a takarmányérték szinte teljes egészében az állatfelvásárlás értékében jelenik meg. Ez — egybevetve a takarmányfelvásárlás mindössze 1—2%-os részesedésével — világosan mutatja, hogy ha a takarmánytermelés üzemileg már el is vált néhol az állattenyésztéstől, nem vált még el területileg. Még a Mezőföldön sem beszélhetünk ebben a kérdésben kivételről, legfeljebb kezdeményezésről.

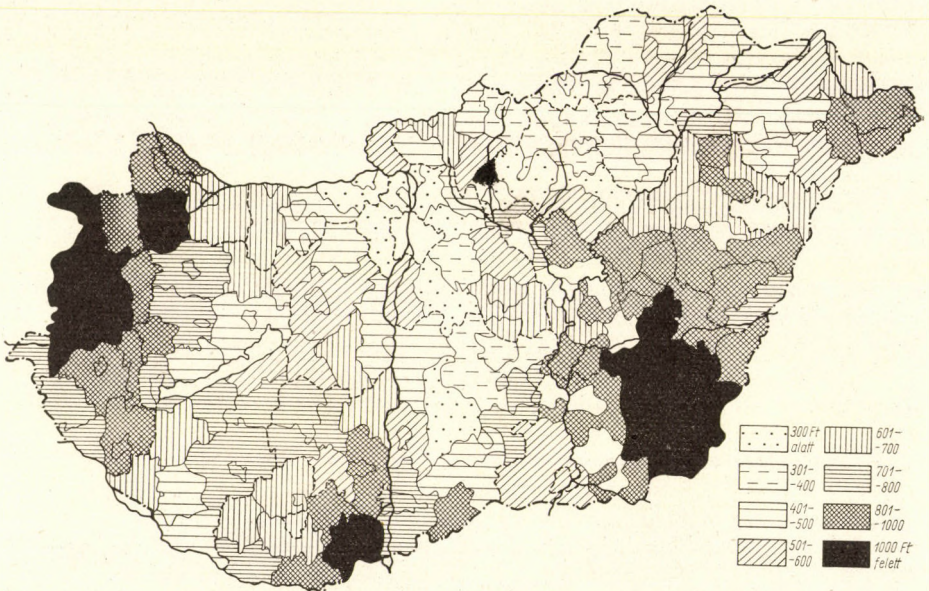
b) A belterjes növénytermelési ágak viszonylag alacsonyabb részesedésére nem kielégítő az a magyarázat, miszerint a takarmányértéket is magában foglaló állatfelvásárlási érték nagyobb tömegéhez viszonyítva a növényfelvásárlásának alacsonyabb hányadot lehet csak kitennie. Hiszen ugyanez a helyzet a halmozatlan termelési értékszámítás esetében is. A magyarázatot a belterjes növénytermelési ágakon belül is kell keresni. Szóval lényegében abban foglalható össze, hogy ez ágak közül *néhány még kisebb mértékben árutermelő* (burgonya, zöldség, gyümölcs), másrészt a koncentrált területi specializáció alacsony foka miatt még az áruformát öltő termékek tekintélyes hányada is az állami és a szövetkezeti szervek megkerülésével, a szabad *helyi* piacokon értékesül. Az így értékesülő áru feltehetően ki is egyenlítené a termelési és felvásárlási részesedés különbségét, ha ugyanakkor az állattenyésztés oldalán is azonos jelenség, tehát a *helyi* szabad piacon való értékesülés tekintélyes aránya nem jellemezné az állatárutermelést is. A baromfi, a tojás, a tej és tejtermékek, de még a sertés is jelentős hányadában kerül szabadpiaci eladásra. A probléma itt természetesen nem maga a szabadpiac. A probléma az, hogy a szabadpiac, s főleg annak *helyi* jellege, még egy területileg gyengén specializált kisárutermelő mezőgazdaság jellemzője volt a vizsgálat időpontjában, a kereslet-kínálat által kialakított fogyasztói árakkal.

Térképsorozatunk több szempontból is bemutatja a növénytermelő és állattenyésztő főirány felvásárlási részesedésének területi megoszlását. Az alaptájékozódást a két főirány felvásárlásából 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső forintértékek adják (84. és 85. ábra). A felvásárlás szerkezeti alapvonását ezek a térképek a két főágnak a felvásárlásból való százalékos részesedését bemutató térképekkel együtt (86. és 87. ábra) érzékeltetik helyesen. A térképek tanúsága szerint a belterjes növénytermelési ágak vezető szerepe csak a Duna—Tisza közén s az annak északi folytatását képező Pest—Heves megyei területeken, valamint a Nyírségben egyértelmű. A szőlő- és burgonyatermelő mikroterületek is kitérnek. Zala már teljes egészében és túlnyomó arányban állat-árutermelő, a Nyírségnek pedig az 1 kat. holdra eső belterjes növényi áruértékei alacsonyak.

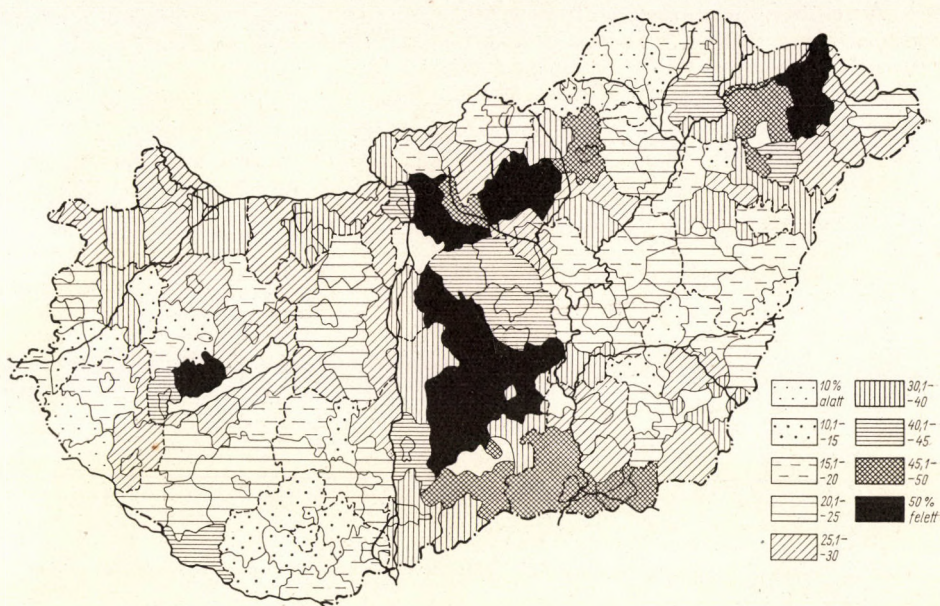
Az állatfelvásárlásnak igen markáns körzetei bontakoznak ki: Vas—Zala (kiegészülve Győr—Sopron alacsonyabb részarányú területével), Baranya (Tolna egy részével), továbbá a Délkelet-Alföld az állat-árutermelésnek klasszikusan kibontakozó területei.

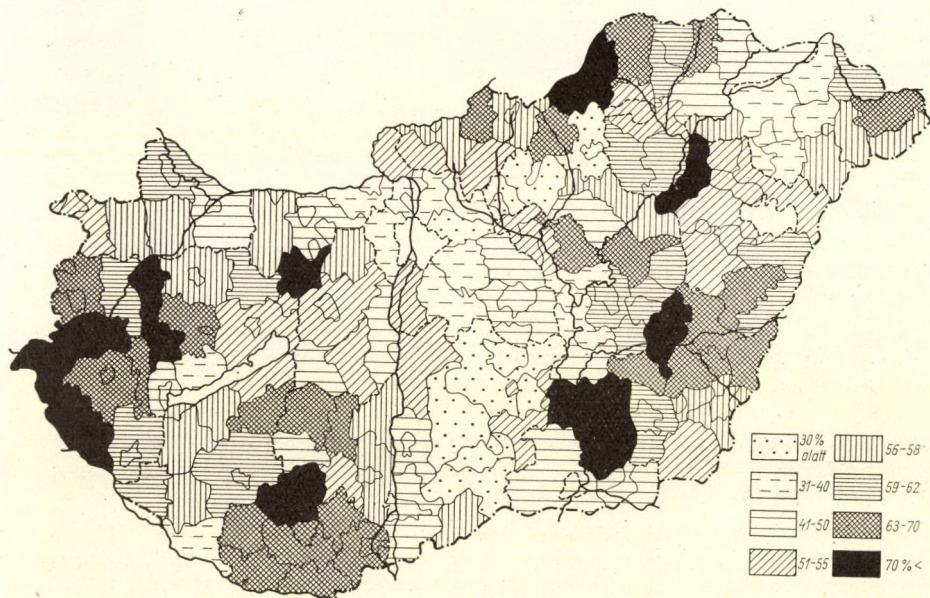
84. ábra. A belterjes növénytermelési ágak felvásárlásra kerülő értéke 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre számítva (Ft)

85. ábra. Az állatfelvásárlásból 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó érték (Ft)

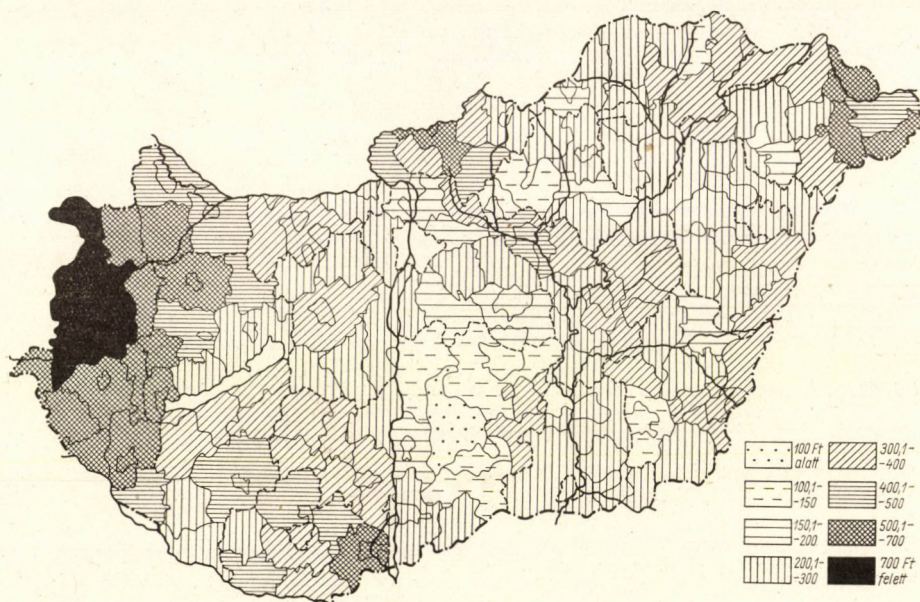

86. ábra. A mezőgazdasági felvásárlásból a belterjes növénytermelésre jutó hányad (%)

87. ábra. A mezőgazdasági felvásárlásból az állatfelvásárlásra jutó hányad (%) - (Állami termékekkel együtt)

Az előbbiekhez hasonlóan elég jól elkülönül a „vegyes” jellegű területek egy sajátos típusa. Az állatfelvásárlás térképein ezek az 1 kat. holdra jutó viszonylag magas, de a százalékos részesedésben viszonylag alacsony mutatókkal tűnnek elő. A Mezőföld, a Közép-Tisza-vidék, a Bácskai-lőszábla, de részben a Kisalföld és Békés is ilyen típusú. Nos, ezek a magasabb színvonalú állattenyésztő területek egyben a kenyérgabona-árutermelés fő körzetei. A felvásárlás szempontjából ezek az ország legkimagaslóbb terü-

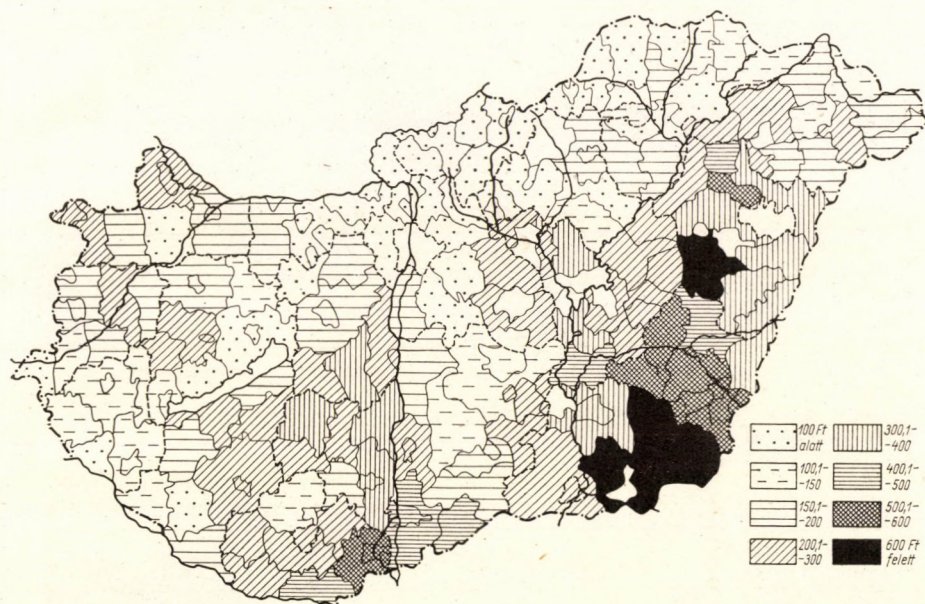

88. ábra. A szarvasmarha-felvásárlás 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó értéke (Ft)

letei. E „vegyes” típus magas színvonalú árutermelésének, pontosabban: felvásárlási értékeinek magyarázata több irányú. A növénytermelésben olyan ágak uralkodnak — búza, cukorrépa —, amelyeknek nagy hányada, túlnyomó része felvásárlásra kerül. Az állattenyésztésben a magas színvonalú kukoricatermelésre támaszkodó *sertésenyésztés* a főirány, ez a viszonylag kis sűrűségű agrárnépességhez viszonyítva nagy feleslegeket produkál. Békésben és Szolnokban — az ország egyetlen fejlett baromfi-árutermelő körzetében — hasonló a szerepe a baromfinak is. Végül a lucerna- és az egyre növekvő arányú silókukorica- és csalamádétermesztésen alapuló szarvasmarha-tenyésztés is jelentős árutömeget produkál. (A szarvasmarha- és sertés-felvásárlást a 88. és 89. ábra mutatja be, a többi belterjes ág felvásárlási térképeit helyhiány miatt mellőzzük.)

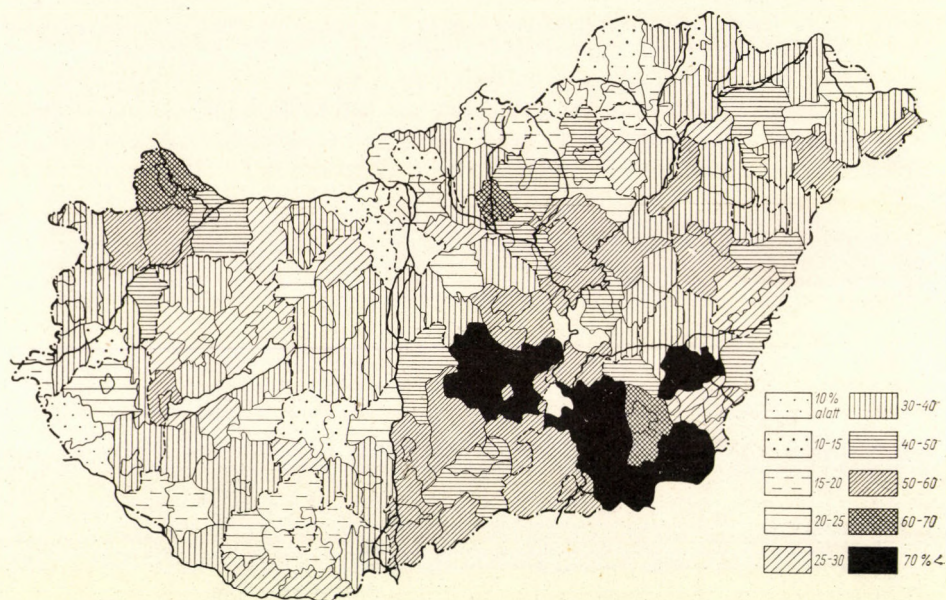
Végül még egy jelentős magyarázatát adhatjuk annak, hogy a felvásárlásban miért emelkednek ki erősebben az állattenyésztési főirányú területek. Arról van szó, hogy az állattenyésztés megtermelt értékének is viszonylag nagyobb hányada kerül felvásárlásra, mint a belterjes növénytermelési

ágak esetében. Az állattenyésztés teljes értékének 42,3%-a kerül felvásárlásra, a belterjes növénytermelési ágakénak viszont csak 30,6%-a. Ezek területi megoszlását is bemutatja a 90. és a 91. ábra. Az állattenyésztésnél a felvásárlási részesedés erőteljesen az 1 kat. holdra jutó értéktermelés függvénye, jelentősebb kivétel csak az Alföld középső, száraz vidéke. A növénytermelés esetében a döntő tényező a szerkezet, a *specializáció iránya* és foka, sokszor a termelési szinttől függetlenül is. Minthogy az ipari

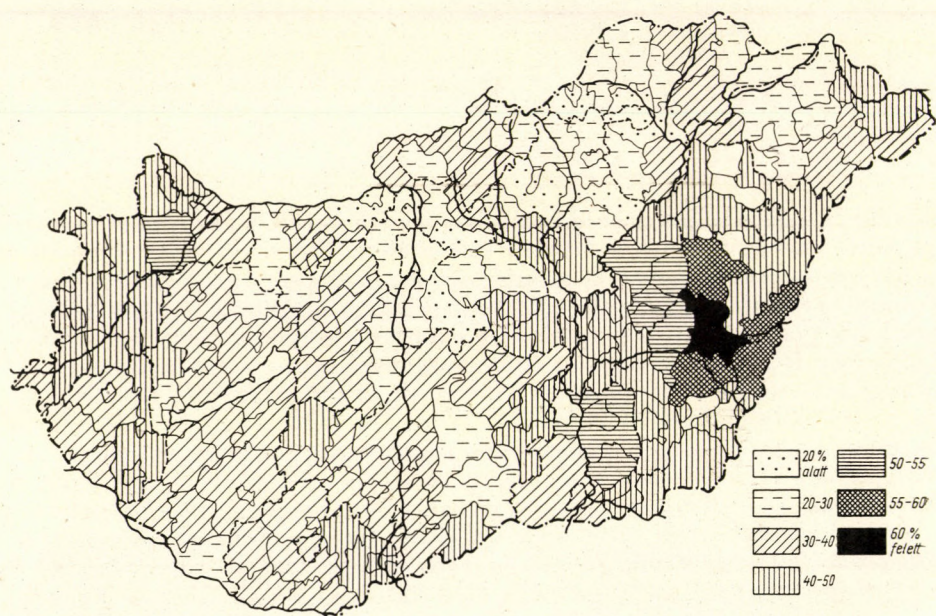

89. ábra. A sertésfelvásárlásból 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó érték (Ft)

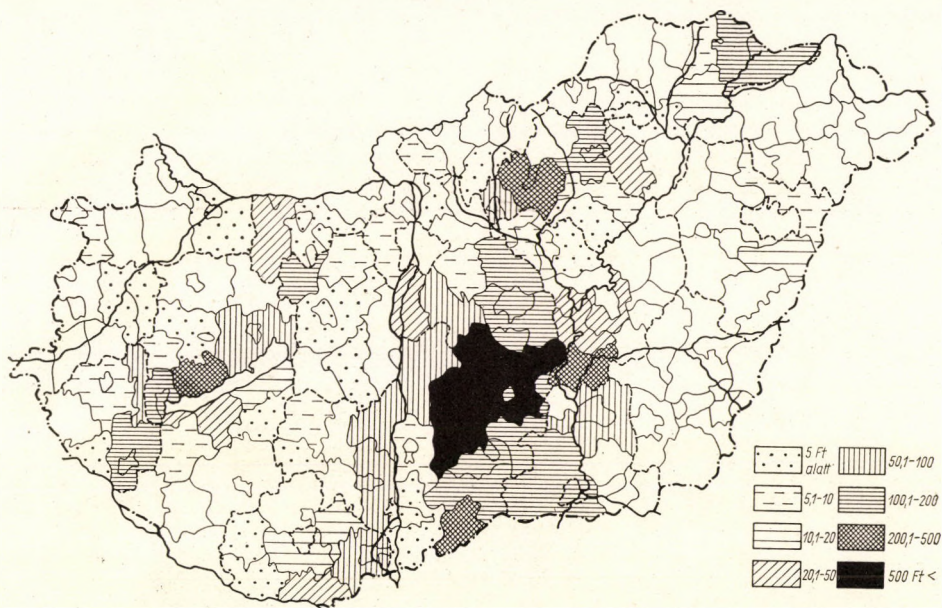
növények szinte teljes egészükben felvásárlásra kerülnek, az ezeket termelő körzetek növénytermelési felvásárlási arányai magasak. Az ellenpólus: a burgonya. Ennek egyetlen jelentős felvásárlási körzete a Nyírség; Belső-Somogyban csak egy járás hasonló színvonalú. A burgonya — nagy tömegű szállítási igényei miatt is — területileg gyengén specializált belterjes növény, a Nyírség is főleg a főváros „helyi” burgonyabázisa. Végző fokon a szőlő és a gyümölcs az a termelési irány, amelynek a helyi szükségleteket kielégítő erős elterjedtsége mellett is igen erőteljes specializált termelő körzetei is vannak. Ezek egyben nagymértékben árutermelők is. Érdekes ennek alátámasztására összehasonlítani a szőlőfelvásárlás (92. ábra) és a gyümölcsfelvásárlás (93. ábra) területi megoszlását ugyanezeknek az ágaknak termelési térképeivel (58. és 61. ábra). Kiderül, hogy a termelési szint területi megoszlásától függetlenül is *milyen nagy szerepe van az árutermelésben a területi specializációnak*. Itt már a területi specializációnak nemcsak mennyiségi, hanem *minőségi*, meghatározott *fajtákra* is irányuló változatáról van szó. Így végeredményben az árutermelés oldaláról nézve a kérdést, a belterjesség

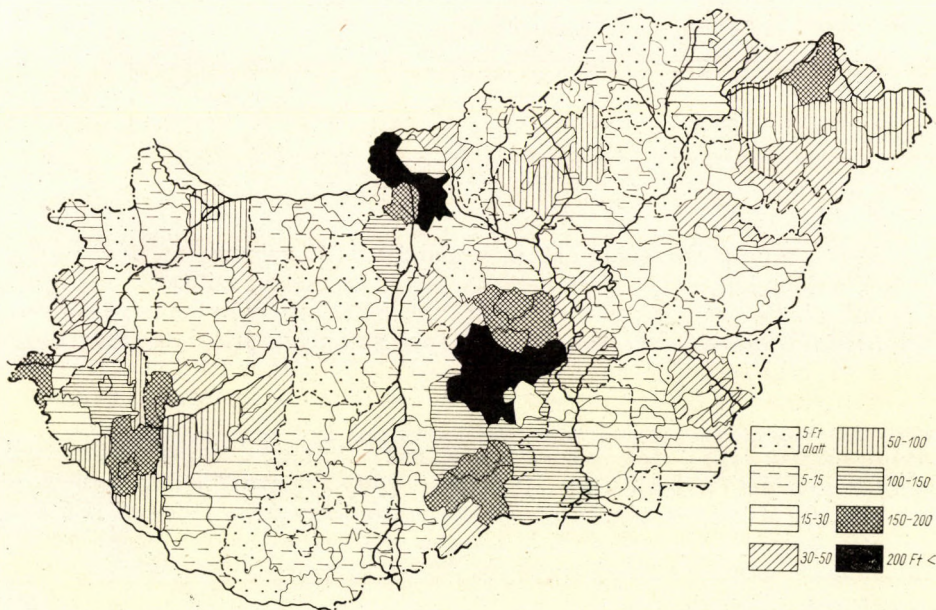
90. ábra. A belterjes növénytermelés értékéből a felvásárlásra jutó hányad (%)

91. ábra. Az állattenyésztés értékéből felvásárlásra jutó hányad (%)

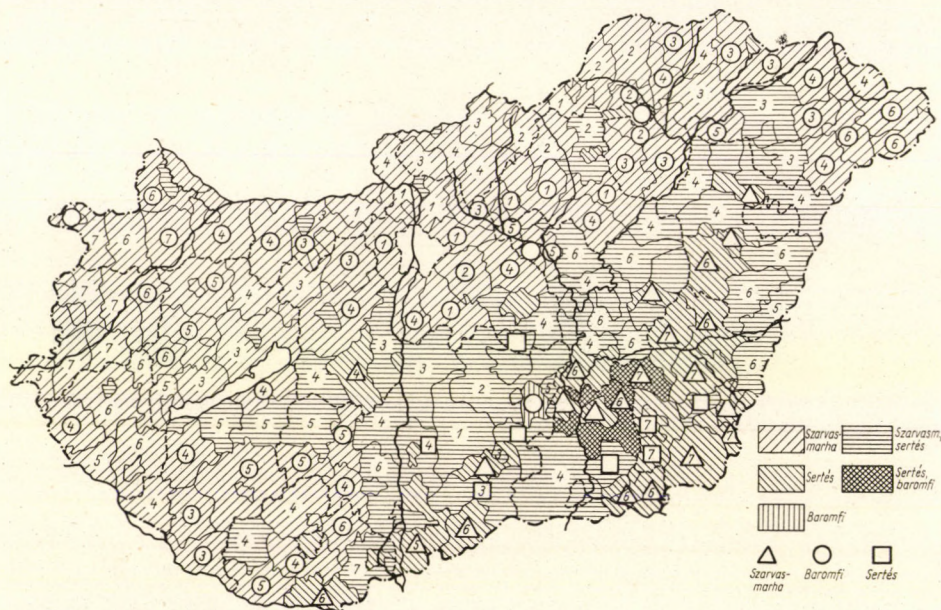
92. ábra. A bor és szőlő felvásárlásából 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó érték (Ft)

93. ábra. A gyümölcsfelvásárlásból 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre jutó érték (Ft)

fogalma gazdagodik a minőségi faktorial. Ez pedig a területi specializációnak jelentős alkateleme.

Mindezeknek az a tanulsága, hogy a területek belterjességi jellegének, szintjének megítélésében az árutermelés igen jelentős, figyelmen kívül semmi esetre sem hagyható tényező. Az árutermelés irányai, szerkezete és szintje éppen úgy hozzátartozik a belterjes termelés körzeteinek jellegéhez, mint maga a termelés. Ezt hipotetikus körzeteink felvázolásával tekintetbe is fogjuk venni.

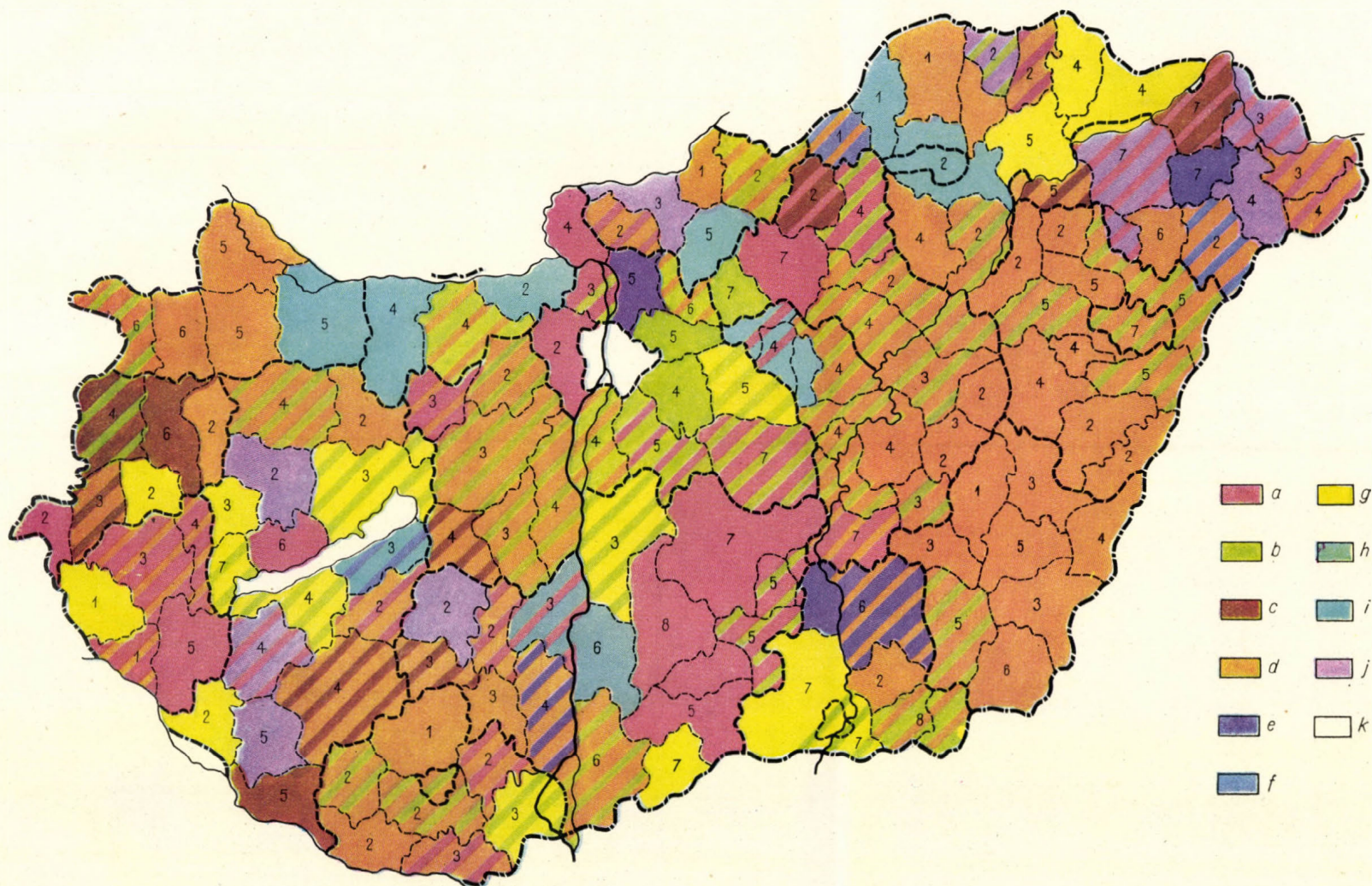

94. ábra. Az állatfelvásárlás területi típusai

1 kat holdra jutó érték : 1 = 300 alatt, 2 = 301—400, 3 = 401—500, 4 = 501—700, 5 = 701—800, 6 = 801—1000, 7 = 1000 Ft felett. Országos átlag: 804 Ft

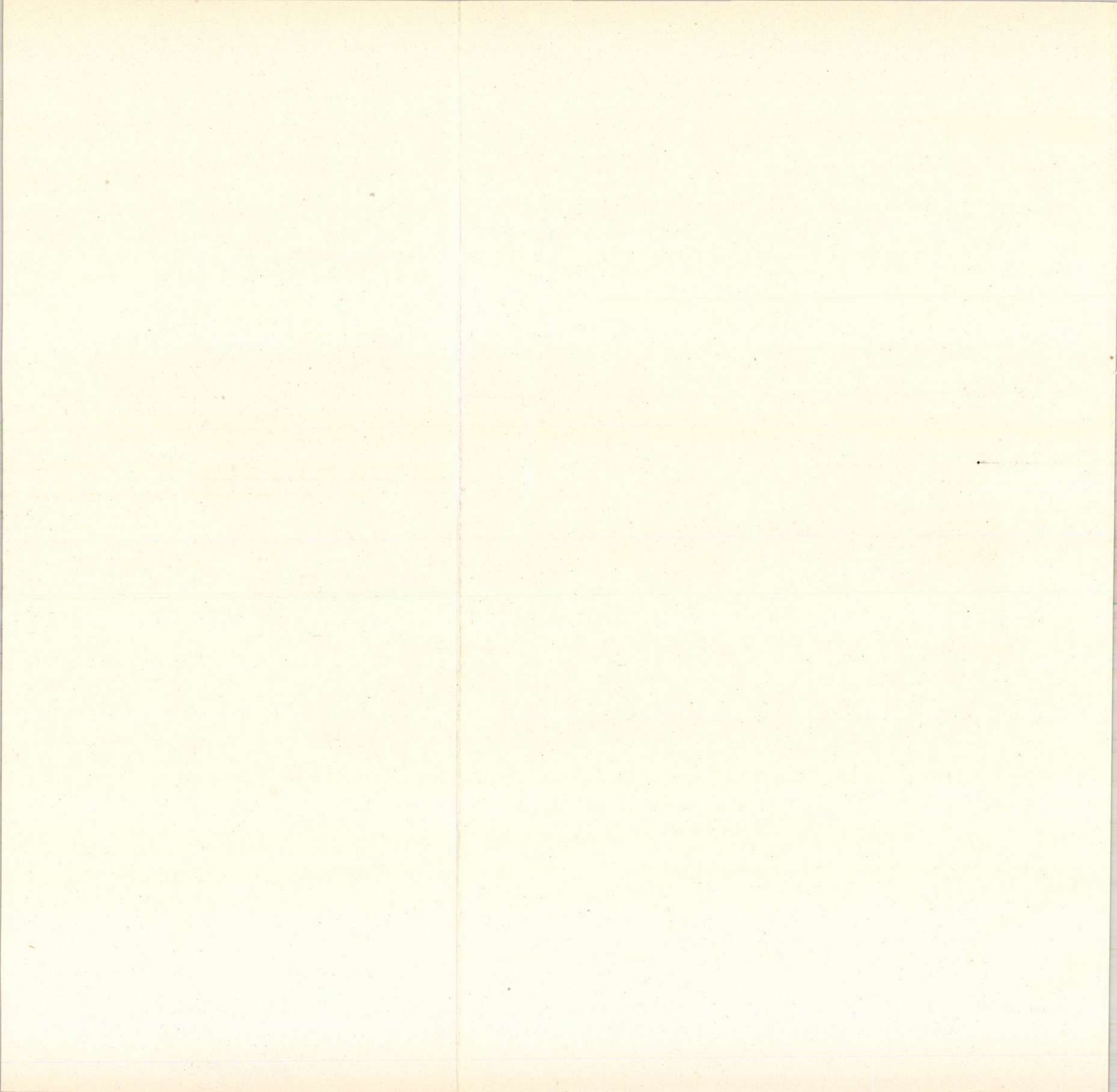
Ehhez a munkához módszertani segédletül is figyelemre méltóak tehát azok a térképeink, amelyekben, a termeléshez hasonlóan, szintetikususan igyekeztünk a belterjes növénytermelési ágak és az állattenyésztés felvásárlásának területi típusait felvázolni. Az állattenyésztés felvásárlási területi típusait a 94., a belterjes növénytermelését pedig a 95. ábra mutatja be. Készítésüknél a termelési szintetikus térképek módszerét alkalmaztuk, emellett a szinteket is jelöltük. Térképeinknek itt csak egy tanulságát szeretnénk rögzíteni: már az árnyalatok szerint is a magas felvásárlási szintű területeket vagy a homogén tónusok (egy ág uralma) vagy „vegyes” jelleg mellett is a térképek általános tónusától élesen elütő árnyalata jellemzi. Ez azt mutatja, hogy a felvásárlásban is a magas szintek, azaz a területegységre eső magas árutermelési érték leglényegesebb feltétele az erőteljes, határozott főirányú területi specializáció.

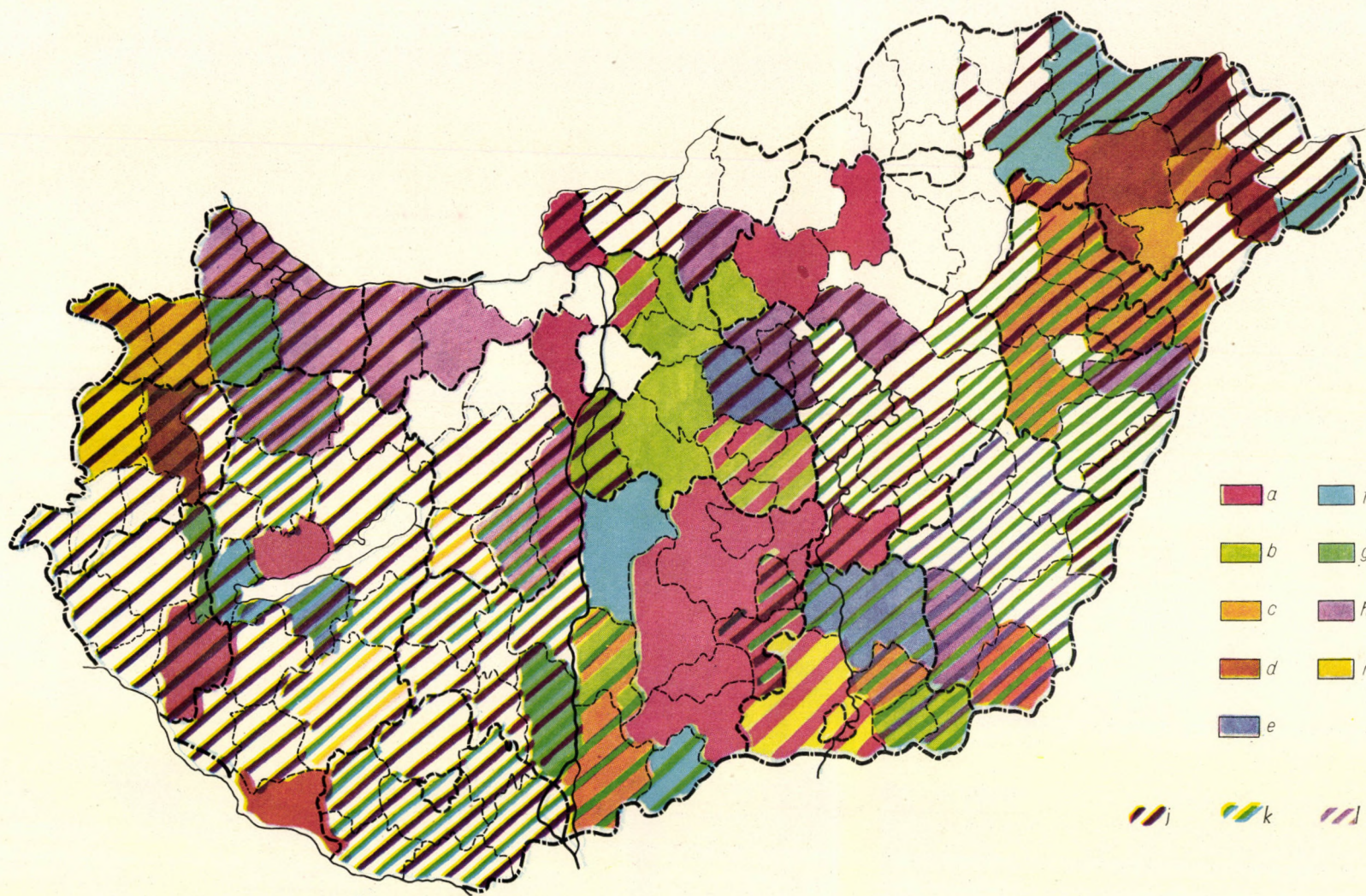
Végül a felvásárlás területi típusainak változatát megkíséreltük egyetlen összefoglaló térképen is ábrázolni (96. ábra). Az alapszint (az állattenyésztés-

95. ábra. A belterjes növénytermelési felvásárlás területi típusai

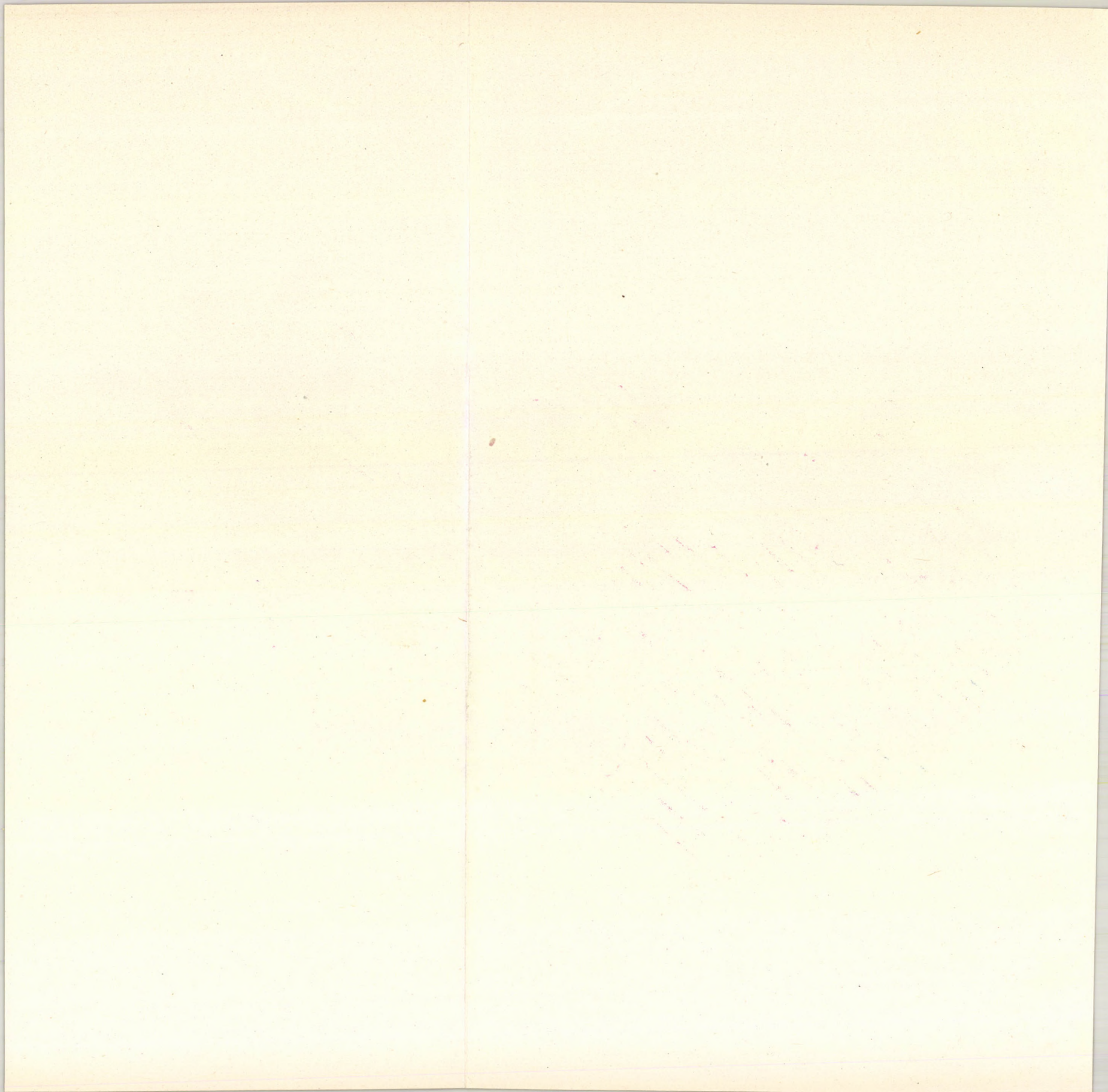
Színek: a = szőlő-gyümölcs, b = zöldség, c = burgonya, d = ipari növények, e = szőlő-gyümölcs-zöldség, f = szőlő-gyümölcs-burgonya, g = szőlő-gyümölcs-ipari növények, h = zöldség-burgonya, i = zöldség-ipari növények, j = burgonya-ipari növények, k = vegyes típus. — 1 kat. holdra jutó Ft-értékek. 1 = 100 alatt, 2 = 101–200, 3 = 201–300, 4 = 301–400, 5 = 401–500, 6 = 501–600, 7 = 601–1000, 8 = 1000 felett. Országos átlag: 367 Ft

96. ábra. A felvásárlás területi típusai

Növényfelvásárlás: *a* = szőlő-gyümölcs, *b* = zöldség, *c* = ipari növény, *d* = burgonya, *e* = szőlő-gyümölcs-zöldség, *f* = szőlő-gyümölcs-ipari növény, *g* = szőlő-gyümölcs-burgonya, *h* = zöldség-ipari növény, *i* = zöldség-burgonya. — Állatfelvásárlás: *j* = szarvasmarha, *k* = sertés, *l* = baromfi. — Teljes fedés: növényfelvásárlás irány, min. a teljes felvásárlás 20%-a (növényi csoportból min. 25%) (Csak 300 Ft felett.) — Csikozás: állattenyésztési ág min. 25%-os részese-déssel (baromfi min. 10%) (Csak 500 Ft felett.)

tésnél csíkozással) az az ág adja, amely önmagában is az egész felvásárlásnak minimálisan 25%-át szolgáltatja (a baromfi esetében már 10% is jelzést kap). A bejelölés kritériuma az is, hogy a területegység a belterjes növénytermelési ágakból min. 300 Ft/kh, ill. az állattenyésztésből min. 500 Ft/kh értéket juttasson felvásárlásra. Az ennél alacsonyabb szintű területek „fehér foltjai” az árutermelésnek (és a térképnek). A térképen jól elkülönülnek homokvidékeink és a főváros környékének növénytermelő és az ország zömének állattenyésztő főirányú árutermelésű nagy foltjai. Világosan megmutatkozik az is, hogy a hegyvidékek a legalacsonyabb színvonalú árutermelők, ha speciális kultúrák még nem hasznosítják különleges adottságait.

A belterjes termelés körzetei

(Összefoglalás)

Elemző munkánk végére érve, feladatunk még a *területi szintézis* elkészítése. Előbb azonban még egy megjegyzést kell tennünk az elemző munkára, annál is inkább, mert ez figyelmet érdemel a szintézis helyes értékelésénél is. Az elemzést igyekeztünk sokoldalúan és részletesen, néha részletezően, elvégezni. Mégis — a hatalmas anyag ismeretében — az az érzésünk, hogy ez végül is csak vázlatosan sikerülhetett. Úgy véljük, az elemzés aligha adhatott többet, mint szempontokat *térképeink tanulmányozásához*, s a szinte kimeríthetetlen ismeretanyag *térképeinkben van*. Most, midőn a végső szintézist is *egyetlen térkép* formájában végezzük el, arra szeretnénk figyelmeztetni az olvasót, hogy utolsó térképünknek, a *belterjes termelés körzetei vázlatának* is (97. ábra) a szövegben el nem mondható részleteit egész térképsorozatunk tartalmazza. S itt alapjában nem arra gondolunk, hogy az összefoglalás, a szintézis „feleleveníti”, megismétli a már tárgyalt részleteket. A szintézis több ennél: új szempontok szerint foglal össze, olyan új szempontok szerint, amelyek természetesen maguk is a megelőző elemző munka eredményei. Ám az új szempont szükségessé teszi a részletek *újraértékelését*, az előző elemző munkáétól eltérő szempontok szerint.

1. Bevezetőben már rámutattunk arra, hogy az ágazati körzetek esetében is figyelembe kell venni a *népgazdasági körzeteket*. Szintézisünk egyik új szempontja éppen ez, amit az elemző munka folyamán csak néhány részletkérdésben és nem is mindig következetesen tudtunk figyelembe venni. Ugyancsak utaltunk a *komplexitás* követelményére. Ezt már előbb is igyekeztünk érvényesíteni, különösen a takarmánybázis—állattenyésztés összefüggéseinek szántunk behatóbb vizsgálatot. Nos, szintetikus térképünkön a komplexitás követelményét csak alapvonásokban érvényesíthettük, már csak a túlszűfolttság elkerülése miatt is. Viszont ezzel kapcsolatban kell pl. utalnunk arra, hogy a részleteket térképsorozatunk tartalmazza.

A szintézisnek alapvető módszertani elve a *területi specializáció* figyelembe vétele. Az elemző munkában sokszor volt már róla szó, különböző vonatkozásokban, néha látszólag eklektikus kritériumok szerint érintettük a kérdést. Most szükségét érezzük annak, hogy a *területi specializáció kérdésében néhány elméleti-módszertani megfontolást* tegyünk, éppen az elemző munkánk tanulságainak általánosításaként is.

A területi specializáció ma legáltalánosabban használt mérőszáma a halmozott bruttó termelési értékből való minimálisan 20%-os részesedés. Alaptájékoztató e mutató nemcsak megfelelő, de sok esetben nélkülözhetetlen. Mi mégsem elégedhetünk meg egy merev arányszámmal, néhány esetben a mértéket magasabbra, más esetben alacsonyabbra kellett vennünk. Maga-

sabbra kellett vennünk a mértéket, ha nem egyetlen termelési ág, hanem ágak csoportja mutatkozott területileg speciálisnak. Természetesen még magasabbra, esetenként 50%-nál is magasabbra kellett vennünk az értékrészesedés kritériumát, ha néhány ágat egyesítő főirányon belül (pl. állattenyésztés) kellett eldöntenünk a területileg speciális ágat. Más esetben alkalmatlannak mutatkozott a halmazott érték használata, így pl. a belterjes növénytermelési ágak részesedését alkalmasabb a halmazatlan érték alapján vizsgálni, különösen ha azt az állattenyésztés értékével akarjuk összehasonlítani. Általánosan nem mutatkoztak elfogadhatónak a teljes termelés szerkezeti vizsgálatánál használatos csoportképzés elvei sem. Így pl. a szarvasmarhasértés főirány bizonyos esetekben valóban azonos gazdasági jellegű két ág együttesére utal, pl. mindkettőnek megfelelő természeti és gazdasági feltételei vannak, mindkettő megfelelő arányban árutermelő is. Más esetben azonban az egyik ág árutermelő, a másik viszont lényegében a mezőgazdasági lakosság saját fogyasztását szolgálja. A döntéshez tehát mindig tekintetbe kellett vennünk a *felvásárlás* arányait is. Esetenkint a viszonylagosan alacsony színvonalú termelésre magasabb színvonalú felvásárlás támaszkodik; pl. a Közép-Tisza-vidék szarvasmarha-tenyésztése, a Nyírség gyümölcs-termelése mutat ilyen arányokat.

A halmazott, de esetenként a halmazatlan értékkel végzett számítások alapján sem minden esetben éri el valamely ág, esetleg indokolhatóan csoportosítható ágak együttese sem a 20%-os értékrészesedést. Ilyen esetben szoktunk „vegyes” jellegű termelési területi típusról beszélni. A teljes termelés halmazott értékének megoszlása szerint ilyen terület a Nyírség. Am a Nyírség az ország áruburgonyájának 25%-át, dohányának 45—50%-át, exportalmájának 70—90%-át szolgáltatja. Nem jelent-e ez is magas színvonalú területi specializációt?

Az összehasonlítható, közös nevezőre hozható mutató valóban nélkülözhetetlen. A termelési értékből való részesedés mellett még több, ugyancsak mennyiségileg mérhető és azonos nevezőn összehasonlítható követelményre is tekintettel kell lennünk. Így a *százalékosan kifejezhető hányad mellett a termék mennyiségére, az 1 kat. holdra jutó értékre, a termésátlagok színvonalára, az árutermelés mértékére, az exportkapacitásra, sőt mérhető üzemi követelményekre is.*

Továbbá: nem elégedhetünk meg azzal sem, hogy az önmagában legmagasabb értékhányadot, esetleg 50—60%-ot is kitevő termelési ágat a specializáció egyetlen és kizárólagos főirányának fogadjuk el. Lényegében arról van szó, hogy az állattenyésztő főirány mellett igen gyakori valamely növénytermelési ág színvonalas területi szakosodottsága is. Sok esetben az ilyen irányú fejlődés egyenesen kívánatos is. Ma a helyzet az, hogy sok fejlett állattenyésztő területünknek máris van speciálisnak tekinthető belterjes növénytermelési ága is, noha ennek értékrészesedése esetleg csak 4—5%-os.

Végeredményben a területi specializációnak kettős értelme van. Van valamely területnek speciális termelési ága, mint vezető ág (ágcsoport), ennek szerkezeti értékrészesedése magas. Valamely termelési ágnak (ágcsoportnak) van speciális, kimagasló termőterülete, ahol az illető ág értékrészesedése lehet magas, de nem szükségszerűen az. A legmagasabb színvonalú területi specializáció e kettőnek találkozása. A legtipikusabb példái e találkozásnak történelmi borvidékeink, de hasonló esetekről van szó Vas szarvasmarha-tenyészté-

sénél, Békés sertés-baromfitenyésztésénél, a Nyírség burgonyájánál, de dohányánál és télialmájánál is.

Vizsgálódásunk a belterjes ágakra irányult, így szintetikus körzeti térképünk is a belterjes termelés körzeteit vázolja fel. *A területi specializáció kérdése hazánkban ma már lényegében a belterjes ágak területi szakosodásának kérdése.* Akár a halmozott, akár a halmozatlan értéket vesszük számításunk alapjául, a *kenyérgabona* ma már egyetlen területegységen sem éri el a 20%-os értékrészesedést. Vályogos mezősségi talajú területeinken azonban még számos mikrokörzetben meghaladják a 20%-os részesedést a *takarmánygabonák*. Ámde ezek értéke — halmozott érték esetén — az állattenyésztésben újra megjelenik, ami éppen a takarmányok értékrészesedésének vizsgálatánál teljesen problematikussá teszi a halmozott érték alapulvételét. Leghelyesebb ilyen esetben a megfelelő *állattenyésztési főirányú specializációról* beszélni. *Belterjességi térképeink tehát lényegében az általános területi specializáció térképei is.* Ilyennek tekintjük körzeti térképünket is, noha hiányoznak róla a kenyérgabona- és a takarmánytermelés arányait jelző *csíkok*. Egész területegységek alapszínét ugyanis a takarmánynövények sem adhatnák meg, különösen, ha az árutermelést is figyelembe vesszük.

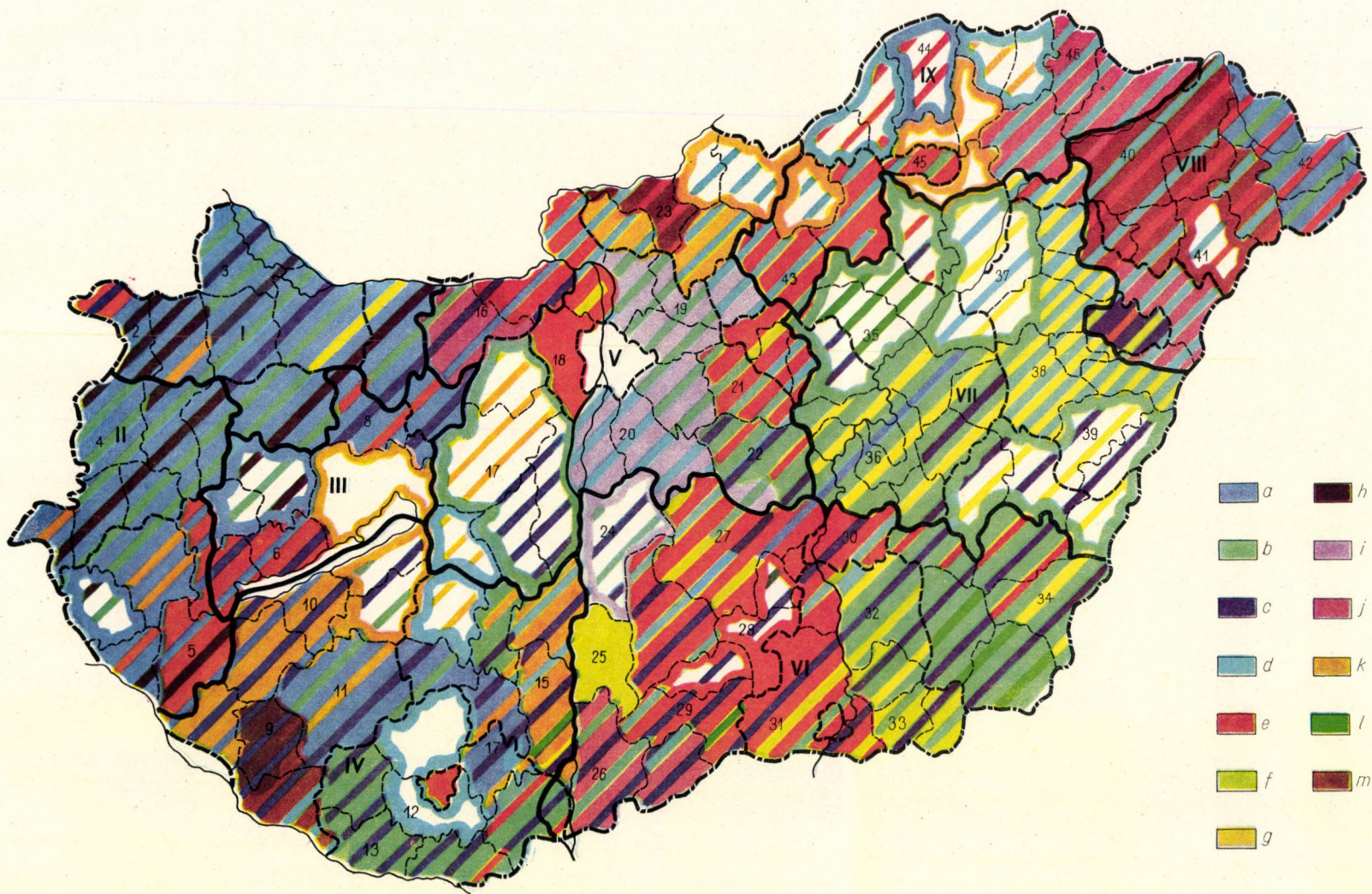
Mindezeket a szempontokat igyekeztünk érvényesíteni körzeti térképünk elkészítésénél. Jogos a kérdés, hogyan kerülhető el ilyen különböző mennyiségi kritériumokat kívánó szempontok érvényesítése esetén a szubjektivitás. Nos, térképeinken nem azt a módszert követtük, hogy a felsorolt követelmények mennyiségi mutatóiból tetszés szerint válogattunk.

Mindenek előtt: a térképen a mezőny teljes színikitöltésével csak akkor jelezzük a vezető termelési ágat (csoportot), ha maga a területegység is megfelel hét közül legalább négy kritériumnak. A hét kritérium, melyek közül négyben legalábbis az országos átlagszintet kell elérnie a jelzett területnek, a következő:

1. A teljes termelés szintje, abból a meggondolásból kiindulva, hogy ez ma már döntően a belterjes ágak eredménye.
2. A szántói növénytermelés 1 kat. hold szántóra eső Ft-értéke.
3. A belterjes növénytermelés 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke.
4. Az állattenyésztés 1 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre eső Ft-értéke.
5. Az állattenyésztés területhasznosítási foka a szántói növénytermeléshez viszonyítva.
6. Az 1 kat. holdra eső Ft-érték a belterjes növénytermelési ágak felvásárlásából.
7. Az állatfelvásárlás 1 kat. holdra eső értéke.

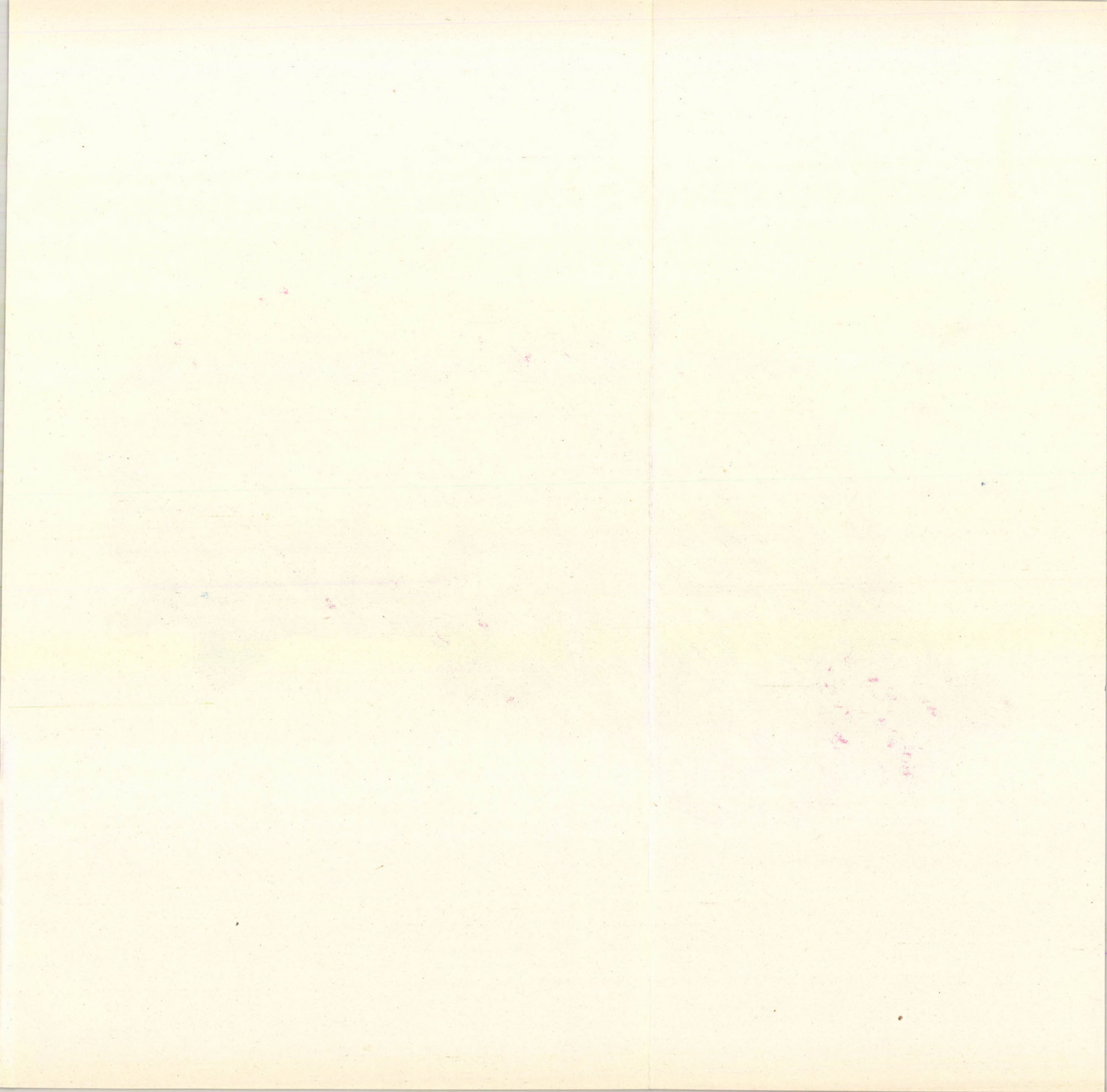
Szerkezeti jelzést kapott az a területegység is, ahol négynél több alapmutató alacsony, itt a színezésnél csak keret jelzi a vezető termelési ágat.

E kritériumok számbavétele után került sor a szerkezet, ill. a területi specializáció irányainak megállapítására. A főirány (állattenyésztő vagy növénytermelő-e) eldöntésénél alapul *51. ábránkat* vettük, azzal a korrekcióval, hogy e térkép „vegyes” jellegű területeinél a halmozatlan értékből való részesedés alapján döntöttünk. A főirányokon belül az egyes ágak jelzését a halmozatlan értékekben elért arányaik alapján határoztuk meg. Az alapszínkritériuma a főirányon belüli min. 50, ill. a jelzése a 20%-os részesedés.

97. ábra. A belterjes mezőgazdaság körzetei

a = szarvasmarha, *b* = sertés, *c* = baromfi, *d* = szarvasmarha—sertés, *e* = szőlő-gyümölcs,
f = zöldség, *g* = ipari növények, *h* = burgonya, *i* = szőlő-gyümölcs-zöldség, *j* = szőlő-gyü-
 mölcs-ipari növények, *k* = szőlő-gyümölcs-burgonya, *l* = zöldség-ipari növények, *m* = ipari
 növények-burgonya

(utóbbi csikkal jelezve), de a gyümölcs és a baromfi esetében már alacsonyabb részesedés is jelzést kap, ha magas az árutermelés vagy (a szabolcsi almánál) különlegesen nagy gazdasági jelentősége van a területre jellemző speciális terméknek. A területegységben nem főirányt (tehát pl. állattenyésztőnél nem főirány a növénytermelő) jelentő ágból is jelzést kap az, amely viszont az össztermelésben ér el min. 10%-ot és a területre más tényezők szerint is jellegzetes.

Így végül is térképünk nem egyszerűen a „statisztika területi kivetítése”, de úgy véljük, ezt az olvasó a statisztikai adatszolgáltatásból készen kaphatja, ill. kiszámíthatja (térképeinkből is elvégezheti ezt). *Térképünk a területi specializáció olyan komplex ábrázolása, amely az értékarányokon alapul, de megfelelő módon figyelembe vesz egyéb tényezőket is.*

2. Körzetbeosztásunk alapjául népgazdasági körzeteinket igyekeztünk venni. Ez nem mindig volt keresztülvihető, már csak azért sem, mert egyértelmű népgazdasági körzetbeosztásunk még nincs. Ennél mélyebb ok azonban az, hogy népgazdasági körzeteink alapja — ha lehet — az *ipar* területi megoszlása. Jelentős iparvidékeink közül még csak a Központi (Budapesti) Iparvidékről mondható el, hogy ott a mezőgazdaság szerkezetét is döntő módon az iparvidék termelési és fogyasztási szükségletei alakítják. Többi iparvidékünk is feltűnik ugyan térképünkön, de — a belterjes mezőgazdaság fehér foltjaival, alacsony színvonalával. Ez természetesen közvetve az ipar, továbbá a természeti feltételek következménye. A Központi Iparvidéken kívüli mezőgazdasági körzetek tehát csak *komplex ágazati körzetek*: elhatárolásukban főleg a mezőgazdaság tényezőié a vezető szerep. Hipotetikus népgazdasági körzeteink közül is a Kisalföld és az Alföld körzetei alapján véve mezőgazdasági szempontok szerint nyertek elhatárolást (ami nem azt jelenti, hogy ezek mezőgazdasági körzetek). A szakkörök előtt közismert változatok közül azonban egyiket sem tudtuk következetesen alkalmazni. Sőt, bizonyos esetekben valamennyi változattól el kellett tekintenünk és azoktól eltérő határokat kellett térképünkbe illeszteni. *Ennek szükségességéről győztek meg a tények, részletes elemző vizsgálódásunk, mellyel így talán hozzá tudunk járulni körzeteink kijelölésének indokoltabbá tételéhez, ill. az eddigi változatoknál tudományosan indokoltabb körzethatárok megállapításához.*

A körzeteken belül *mezokörzeteket* határolhattunk el anyagunk alapján. Bizonyos esetekben ezek területi kiterjedése (egy járásnyi) már csak *mikrokörzet* nagyságrendű. Ebben a kérdésben két megjegyzésünk van: 1. a mikrokörzetekre való tovább-bontást járási adatok alapján teljesen feleslegesnek véljük, ahhoz már községi szintű vizsgálat szükséges; 2. ugyanakkor úgy véljük, hogy csak egy mechanisztikus (geometriai s nem geográfiai) szemlélet kifogásolhatja azt, hogy mezokörzeteink (esetenként tehát mikrokörzetek) eltérő nagyságúak. A körzeteket a gazdaságföldrajzi tartalom s nem egy előre elképzelt (vagy kölcsönvett) nagyságrend alakítja.

Ezek után vázlatosan bemutatjuk körzeteinket, ismételve, hogy azok tartalma térképünkön, méginkább teljes térképsorozatunkból olvasható ki kellő részletességgel. Vizsgálatunk *kilenc körzet*, ezeken belül *46 mezokörzet* (mikrokörzet) elhatárolását indokolja.

I. *Kisalföld*. Egészében egynemű szarvasmarha-tenyésztő, nyugaton a burgonya, Sopron környékén a szőlő-gyümölcs, keleti nagyobb részén a

sertés, baromfi, a győri járásban a zöldségtermelés is a kísérő belterjes ágak. A körzet általános jellemzője a belterjesség szempontjából: lényegében *egységesen magas színvonalú termelés*, de az átlagosnál *alacsonyabb szerkezeti részesedés a belterjes ágaknál*. Ezek arányainak kiterjesztése és a takarmánybázis területhasznosítási fokának emelése a vetésterületi arányok lényegesebb megváltoztatása nélkül is erősen emelné az amúgy is elég magas produktíót. Ma még ez a kitűnő természeti adottságú körzet főleg a szántói növénytermelésben megfelelő színvonalú, az állattenyésztés területhasznosításában — főleg a szántón — még erősen elmaradt az országnak ezen a téren élenjáró területei mögött.

II. *Nyugat-Dunántúl*, az ország legtipikusabb szarvasmarha-tenyésztő körzete. Északi felében a sertés, a burgonya, a cukorrépa, délen főleg a burgonya és a szőlő-gyümölcs a „társutasok”. Kelet-Zala főiránya már szőlő-gyümölcstermelő, de értékben azonos produkciójú a szarvasmarha-tenyésztés is. A területhasznosításban Vas magasabb színvonalú a szántói növénytermelésben, az állattenyésztésben azonban intenzívebb Zala területhasznosítása.

III. *Bakony*. Körzetként vitatható, viszont mezokörzetként minden szomszédjától elütő jellege miatt csak erőszakoltan volna besorolható. Az iparvidék és a Balaton viszont sajátos fejlődés számára nyújthat majd feltételeket. Szintje is, iránya is heterogén, a balatoni borvidékek azonban országos jelentőségűvé teszik.

IV. *Délkelet-Dunántúl*. Somogy, Tolna és Baranya változatos feltételű, változatos termelési szintű és irányú területeit fogja össze. Közös jellegzetesség: a legalábbis átlag színvonalú állattenyésztés, általában szarvasmarha-tenyésztő főiránnyal, de délen országos jelentőségű sertés-baromfi mezőkörtel. A szántóföldi növénytermelés azonban egészében belterjesebb, mint az állattenyésztés szántóföldi területhasznosítása. A Balaton-vidéken még nem kielégítő, de már irányjelző a szőlő-gyümölcs-zöldségtermelés, a még túlsúlyos burgonya mellett. Külső-Somogy nagy termésátlagú burgonya-termelése a felvásárlásban — a jelentős takarmányozás miatt is — viszonylag alacsonyabb értékkel jelentkezik. A kaposvári és dombóvári járások magas szintjei több irányú specializáció eredményei, ami azonban a további fejlődésnek is helyes alapja. A Tolnai—Baranyai-dombság színvonalas bortermelése, a Dél-Mezőföld és a Sárköz sertés-baromfitenyésztése a belterjes specializáció figyelemre méltó kezdeményei.

V. *A Központi Iparvidék*. Térképünkön feltüntetett határai nem az ismert népgazdasági körzetével azonosak, annál tágasabbak. Fővonaláikban azt a területet ölelik körül, amelyen a mezőgazdaság szerkezetét Budapest és a csatlakozó dorogi és tatai iparvidék befolyásolja. Nógrád idecsatolása ugyan vitatható, de külön körzetként kezelése még inkább. A nagy terület élesen elütő mezokörzetekre oszlik. A *Mezőföld* — már utaltunk is rá — alacsony belterjességi szintjét Budapest oly módon alakítja, hogy hizlaldái számára vásárol kukoricát. Ennek eredményeként igen alacsonyak az állattenyésztés szántóföldi területhasznosításának mutatói. Ezt csak az kompenzálná, ha a szántói takarmánytermelés — a körzetből való kivitelre — meg-

felelően magas intenzitású lenne. Ez azonban még korántsem állítható. A *Tata—dorogi* mikroövezet már növénytermelő főirányú, ebben még jelentős szerepe van a cukorrépanak az inkább indokolható zöldség-gyümölcs mellett. *Érdtől a Börzsönyig* húzódik az ország egyik legbelterjesebb gyümölcsstermelő mikroövezete, *Buda-környék* őszibarackosaival s a *Duna-kanyar* málnásaival. A *fővárost keleten* a Dunától a Dunáig ívelő félkörben veszi körül az országnak is legjelentősebb *zöldségtermelő* területe, több mikroövezetre is oszthatóan az egyéb belterjes ágak szerint. A zöldség mellett a szőlő-gyümölcs is olyan magas színvonalú, hogy a belterjes szerkezeti jelleget maguk is megadnák e mikroövezeteknek. Keletebbre a *nagykátai járás* a csatlakozó *Jászberennyel* szőlőtermelő (a zöldségnél itt már az állattenyésztés is magasabb értéket produkál). A *ceglédi járás és Cegléd* szőlő-gyümölcsstermelése alapján is belterjes jellegű lenne, de a vezető ág itt már a nagyobb értéket produkáló sertés-baromfitenyésztés. *Nagykőrös* a fővárostól távolabb tette magas színvonalúvá és vezető iránnyá a belterjes növénytermelést, melynek különösen speciális zöldségtermelő ágai országos jelentőségűek. *Nógrád* vegyes irányú belterjes szerkezetének alapja a burgonya, de figyelemre méltó fejlődő gyümölcsstermelése is.

A *Központi Iparvidék*, főleg annak a Duna—Tisza közére eső területei — egészükben az ország példaadó belterjes mikroövezeteit fogják össze. A természeti feltételek mostohaságához viszonyítva ma még itt mutatkoznak a legkimagaslóbb eredmények. A körzet belterjes mezőgazdasága lényegében *növénytermelési főirányú*. Ebben a döntő ok nem a természeti feltételek, hanem az, hogy a *belterjes növénytermelés biztosítja a területegységre eső legmagasabb értéket*. S a főváros sokirányú igénye ezt itt már a múltban is indokolta, még fokozottabban indokolja ma.

VI. *Dél-Alföld*. A Tisza meridionális vonala, de a Duna-völgy keleti pereme is jellegükben erősen elütő területekre bontják a körzetet. Egybetartozását mégis több fontos jelenség indokolja. Egészében az ország legmelegebb területe, ahol a magas napfénytartam is segít érlelni a gyümölcsöt, a szőlőt, és fontos tényezője a tenyészidőszak magas középhőmérséklete a Délkelet-Alföld s a Dél-Bácska kukorica- és lucernatermelésének, ezen alapuló magas színvonalú állattenyésztésének is. A körzet egészében — s ez talán a legfontosabb indok egybetartozására — *az ország legmagasabb színvonalú mezőgazdasági felvásárlási körzete*. Ennek alapja a Duna—Tisza közén az igen erőteljes, már csaknem monokultúrás jellegű területi specializáció. A főirányok itt is a szőlő-gyümölcs és a zöldség, itt a zöldség is szakosodva — *Kalocsa, Szeged és Szentés* (paprika) — külön mikroövezetekben összpontosul. Hasonló *Makó* hagymatermelő mikroövezete is. *Csongrád* tiszántúli területei és *Békés* főleg állattenyésztők, sertés-baromfi főiránnyal, az ország legjelentősebb sertés- és baromfi felvásárlásával. A baromfi főleg *Hódmezővásárhelyen* és *Szentésen* kimagasló, de nem marad el *Orosháza* sem. *Dél-Bácska* löszterületei *Békés* kiváló talajú vidékeihez hasonlóak, a termelési irányokban mégis a szőlő fokozottabb szerepe már a növénytermelési főirányt biztosítja.

Békés — hasonlóan több más mezőszéki vályogtalajú területünkhöz — egészében ma az ország legmagasabb szintű területei közé tartozik. Az ilyen területi típusok azonban a magas szintet lényegében a „tarka”, azaz sokirányú mezőgazdaság útján érik el. A sertés-baromfi területileg specializált is,

miként a Kisalföldön a szarvasmarha. *Nincs még ezeknek a területeknek* — az ország legjobb természeti feltételekkel rendelkező körzeteinek — *elég nagy arányokban termelt specializált belterjes növénytermelési águk.* Az egyetlen a cukorrépa, de annak értékszerkezeti aránya alacsony, viszont népgazdasági szükségletek hagyományos célokra termelésének túlzott kiterjesztését már nem indokolják. Úgy véljük, *sokkal belterjesebb takarmánytermelés* irányában kell keresnünk e probléma megoldását, az *öntözés* minden lehetőségének felhasználásával is.

VII. *Közép-Alföld.* Területi magva a *Közép-Tisza-vidék*, természeti adottságaiban a kedvezőbbek felé, termelésében a magasabb szintek felé eltolódva mutatja a körzet általános fő jellemvonásait. E fő jellemvonások: kitűnő mezősegi és öntéstalajok váltakozása agyagos, réti és mésztelen, helyenkint meszes szikesekkel, az ország legalacsonyabb évi csapadékértékei, a termelésben pedig a sertés és az ennek értékben külön-külön alig egyharmadát jelentő szarvasmarha és baromfi vezető szerepe, erős cukorrépatermeléssel és magas arányú búza-, kukorica- és lucernatermeléssel. Egészében az ország legalacsonyabb termelési színvonalú területei közé tartozik, mégis közepesen magasabb árutermelés, helyenkint igen magas felvásárlási értékek jellemzik. A *Hajdúhát* körzeti hozzáátartozása vitatható: igazgatási szempontok Debrecen (a Nyírség) felé vonzzák, termelési szerkezete tipikusan közép-tiszavidéki jellegű. Mi ennek alapján döntünk. A mezőgazdasági munkaerő kihasználtsága nagyobb összefüggő területen országosan itt a legmagasabb fokú, a belterjes kultúrák arányának kiterjesztése, főleg pedig a nagyobb hatásfokú takarmánytermelés itt csak még nagyobbfokú gépesítés eredménye lehet. És a mindennél hatékonyabb *öntöző* művelés kiterjesztéséé. *Az öntözés itt a legszükségesebb, de számára itt a legkedvezőbbek a feltételek is,* az öntözött terület már a közeljövőben több százezer holddal gyarapodik. Valóban „minőségi ugrás” lesz ez a körzet mezőgazdasági fejlődésében: *ez lesz az ország egyik legbelterjesebb körzete, ahol az egész mezőgazdasági termelés értékprodukciónak a közeljövőben megkészszerződését várhatjuk.*

Öt mezokörzete inkább mennyiségi, mint szerkezeti eltéréseket mutat. Egyes különleges belterjes ágak, mint pl. a hevesi dinnye és dohány, az egész szerkezet arányait alig befolyásolják.

VIII. *A Nyírség.* Külön körzeti rangja vitatható, jellege annál kevésbé. Természeti és gazdasági adottságai részben eltérnek a Duna—Tisza közöttől. Előbbiek általában kedvezőbbek, utóbbiak lényegesen kedvezőtlenebbek. Ennek megfelelően a részletekben termelési irányai is eltérők, egészében azonban a Nyírség is belterjes növénytermelő körzet, noha állattenyésztésének belterjessége is eléri, sőt több vonatkozásban meg is haladja az országnak e téren legkiemelkedőbb területeit. Belterjességi színvonala a Duna—Tisza közéjéhez hasonlítható. Igen komoly problémája a nagyon magas agrárnép-sűrűség, emiatt viszonylag magas az élőmunka ráfordítás, ami természetesen csökkenti a belterjességet. Másrészt problematikus a gépesítés, és az országosan legmagasabbak közé tartozó termelési szint ellenére alacsony a mezőgazdasági népesség jövedelme. A nagy „saját fogyasztás” miatt az árutermelési hányados is alacsony, csak erős specializáltságának (és magas termelési színvonalának) köszönhető, ha mégis országos jelentőségű (s ma már világhírű) speciális termékekkel szerepel.

IX. *Északi-középhegység*. A termelési szintek legszélsőségebb eltérései jellemzik a körzetet. Itt vannak világpiacon szempontból is legjelentősebb történelmi borvidékeink és itt vannak a mezőgazdasági termelés legalacsonyabb színvonalú „világos” foltjai. A szőlő-mikrokörzeteken kívül a főirány a szarvasmarha-tenyésztés, alacsony színvonalú, de ma még talán a legesszerűbb területhasznosítással. A lejtők beültetése gyümölcsösökkel s még nagyon kis mértékben szőlővel, jelzi azt a fejlődési irányt, amikor a ma alig hasznosított lejtők magasabb értéket produkálnak, mint a medencék hullámos síkságai. Az ipari centrumok „kisegítő” mezőgazdasági termelése is sok értéket produkál, a szakosodás irányainak kialakításához azonban aligha szolgáltathat tanulságokat.

3. Bevezetésünkben arra utaltunk, hogy vizsgálatunk egyik lényeges szempontja: megkeresni a *szint* összefüggéseit a *belterjes szerkezettel*. Feleletet kell tehát még adnunk összefoglalóan arra a kérdésre: hogyan járul hozzá a belterjes szerkezet az egyes területek szintjének, a területegységről nyert érték mennyiségének emeléséhez. A kérdésre *általában* természetesen csak igennel felelhetünk. A kérdés *területi vonatkozásban* így vetődik fel: 1. a magas szintű területeken a belterjes ágaknak döntő szerepük van-e a magas szint kialakításában? és 2. van-e szerepük a belterjes ágaknak az alacsony szintű területek színvonalának javításában? Nos, magas szintű területeinken (1. ábra) a belterjes ágak szerepe még nem kielégítő s az még lényegében az állattenyésztés formájában, annak kétes értékű területhasznosítási mutatóival együtt jelentkezik, a belterjes növénytermelési ágaknak csak a Nyírség s néhány szőlőtermelő mikrokörzet köszönheti magas szintjét. Az alacsony szintű területek esetében a belterjes ágak szerepe még kisebb mértékű, különösen az ugyancsak állattenyésztő főirányú területeken. A növénytermelő típus itt is elkülönül, a Duna—Tisza közén és a Nyírségben az alacsony szintű területegységek is „belterjes” szerkezetűek, főleg a növénytermelés révén, ami nélkül nyilván az ország legalacsonyabb szintű területei lennének.

Végző fokon a területi típusokat a szint és szerkezet összefüggéseinek szempontjából ma még nagymértékben *természeti típusokra* oszthatjuk.

a) *A kedvező természeti adottságú területek* — a Kisalföld, a klimatikusan előnyös feltételű Nyugat-Dunántúl, a Mezőföld, a Sárköz, a Dráva-völgy, a Békés—Csongrádi-löszhát, a Nagykovács, a Hajdúhát — magas vagy közepes színvonalúak, ezt azonban csak kisebb mértékben köszönhetik a belterjes ágak szerepének, azok közül is főleg az állattenyésztés uralkodik. A legmagasabb színvonalúak ezek közül azok, ahol már erős a baromfitenyésztés is. Magas színvonalú a szarvasmarha-tenyésztés kedvező feltételeivel szinte kizárólagosan rendelkező Kisalföld és Vas—Zala.

b) *A kedvezőtlenebb természeti adottságú területek* közül jelentős hányad magas arányban belterjes szerkezetű és ezek magas szinteket is érnek el. A főirány többnyire a belterjes növénytermelés, de e különben példás szerkezetű területeken a magas szint sokszor még hiányzik.

A legkiemelkedőbbek azok a mikrokörzetek — *kisvárdai, ceglédi, mohácsi, zalaszentgróti, keszthelyi járás* —, ahol a két típus találkozik, ahol magas színvonalú a belterjes növénytermelés is vagy az az uralkodó ág.

A magas szint tehát végeredményben minden termelési ág függvénye, de a *belterjes területek* csak ott bontakoznak ki, ahol a *szerkezet belterjes* és ahol a *belterjes szerkezeten belül is jelentős vagy vezető szerepe van a belterjes növény-*

termelési ágaknak. S e területek a természet elleni küzdelemnek az átlagtól eltérő formáit valósították meg: homokmegkötés, vízrendezés, lejtőművelés győzte le a természetet, s azt munkaigényes, területileg specializált kultúrákkal kényszerítik a társadalom állandó szolgálatára. Hasonló *minőségű* feladatokat kell megoldani a természetileg relatíve „kedvezőbb” feltételű vagy a más irányban kedvezőtlen feltételű területeken is. Ez a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság közeli feladata.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó igazgatója

*

A szerkesztésért felelős
SZIGETI MIHÁLY

*

Műszaki szerkesztő
TÓTH ERZSÉBET

*

A kézirat lezárva: 1962. VIII. 31., nyomdába érkezett: 1963. IX. 26.

Példányszám: 900

Terjedelem 11,2 A/5 ív + 4 térkép melléklet, 93 ábra

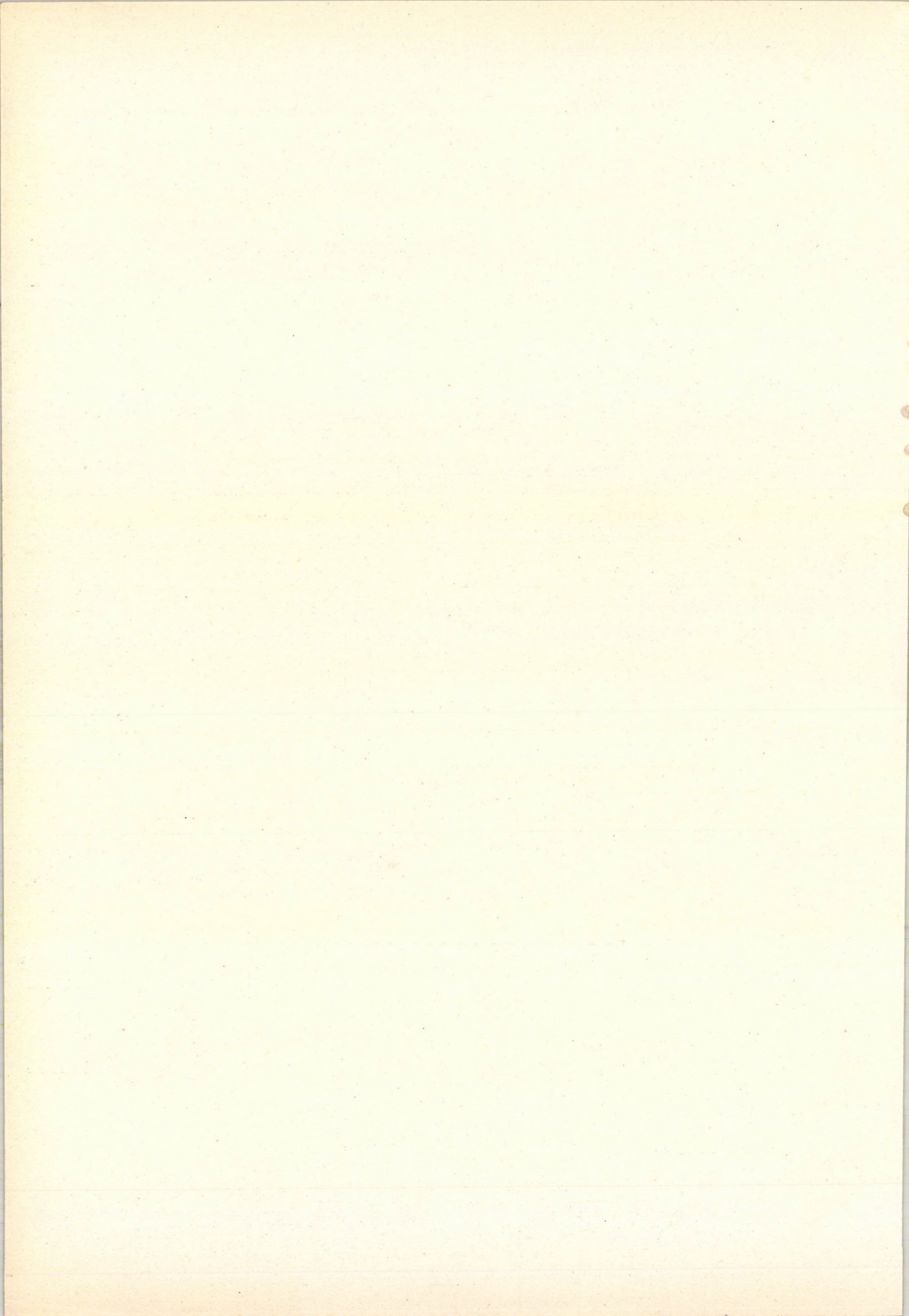
*

AK 343 k 6467

*

63.57776 — Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlőczy u. 2.

Felelős vezető
BERNÁT GYÖRGY

A

Földrajzi Tanulmányok,

az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjának most induló sorozata új színnel gazdagítja az Akadémiai Kiadónál megjelenő földrajzi kiadványok sorát. A korábbi Földrajzi Monográfiák sorozat terjedelmes kötetei és a földrajzi folyóiratok tanulmányai mellett a geográfusok, a rokontudományok szakemberei, a földrajzpedagógusok, a tervezők, a gyakorlati szakemberek bizonyára örömmel fogadják ezt az új sorozatot is, amelynek kötetei az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjában készült közepes terjedelmű, 4—10 íves monografikus feldolgozásokat tartalmaznak. A sorozat a természeti és a gazdasági földrajz valamennyi ágazatára kiterjedő témákat ölel fel. Az egyes kötetek szerzői a témákra vonatkozó forrásanyagokat kritikailag értékelik, mindenekelőtt azonban eredeti kutatás-eredményeket közölnek. Az új sorozat sikerét ígéri a gondos tudományos elemzésen alapuló írások modern földrajzi szemlélete, az új módszerek alkalmazása és a szerzők tudatos törekvése arra, hogy kielégítsék a gyakorlati életnek a tudománnyal szemben támasztott igényeit.

Valamennyi kötet szöveges részét tartalmaz és szép illusztrációk (ábrák, térképek, fényképek) egészítik ki.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ara: 27, - Ft